

- 86 <ראה עוד הנ"ל, "תיקון", קדמוניות, כז (תשנ"ה), עמ' 143>.
פרסטר, גדעון, "גלגל המזלות בבתי-הכנסת בעת העתיקה ומקומו במחשבה ובליטורגיה היהודית", א"י, יט (תשמ"ז), עמ' 225–234.
- 87 פרסטר, ג', "נושאים אלגוריים וסמליים בעלי משמעות נוצרית בעיטורי רצפות הפסיפס של בתי-כנסת במאה השישית בארץ-ישראל", יהודים, שומרונים ונוצרים בארץ-ישראל הביזנטית (ערכו: דוד יעקבי ויורם צפריר), ירושלים תשמ"ח, עמ' 198–206.
- 88 צוקרמן, דובעריש, "בענין מזוזת בית הכנסת", הדרום, לא (ניסן תש"ל), עמ' 26–27.
- 89 קובלסקי, שלום דוב, "שילוב בית הכנסת וקהילה", שנתון מועצת רבני ישראל הצעיר בישראל, ג (תשמ"ט), עמ' קעג–קעו.
- 90 קוק, אברהם יצחק, "על עזרת נשים בבית הכנסת", בה"כ, ג/א (תשרי תש"ח), עמ' 25–28.
- 91 קוק, צבי יהודה, "מקום תורה ומקום תפלה (עוד לענין קביעת תמונות גדולי ישראל בבתי כנסת ובתי מדרש)", בה"כ, ב/א (ער"ה תש"ז), עמ' 22–23.
- 92 קוק, ש"ח, "בניני עץ בהר הבית ונטיעה ע"י ביהכנ"ס", בה"כ, ב/ז (ניסן תש"ז), עמ' 20, 28 >=הנ"ל, עיונים ומחקרים, ירושלים תשכ"ג, ב, עמ' 11–12>.
- 93 קוק, ש"ח, "גובהו של בית-הכנסת", עיונים ומחקרים, ירושלים תשכ"ג, א, עמ' 300–303.
- 94 קוק, ש"ח, "סוכת בית הכנסת", בה"כ, ג/א (ער"ה תש"ט), עמ' 362 >=הנ"ל, עיונים ומחקרים, ירושלים תשכ"ג, ב, עמ' 30–32>.
- 95 קרליבך, יוסף צבי, "עיצוב חללו של בית הכנסת", ט"י, ד [כה] (חשון תשל"ב), עמ' 16–19 >ערך ותרגם: ז' גוטהולד<.
- 96 רוזנבליט, פ', "התוכן והצורה של בתי הכנסת", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 176–179.
- 97 רוזנטאל, יהודה, "לתולדות המחיצה", הדאר, לה/ג (תשט"ז), עמ' 48, 53 >=הנ"ל, מחקרים ומקורות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 652–656>.
- 98 רוזנסון, י', "בתי כנסת בגובהה של עיר" – המציאות והמשמעות הדתית", על אתר, א (טבת תשנ"ו), עמ' 57–70 >וראה עוד: אהרן ארנד, "בית הכנסת ב'גבוה שבעיר'", על אתר, ב (תמוז תשנ"ו), עמ' 155–158>.
- 99 ריינס, חיים זאב, "המקדש ובית הכנסת", סיני, מד (תשי"ט), עמ' ריג–רכד.
- 100 שוורצבוים, חיים, "בית הכנסת באגדות העם", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 56–58.
- 101 שטינברג, משה הלוי, "בדבר מכירת בית הכנסת ע"י שבעה טובי העיר", הדרום, ל (תשרי תש"ל), עמ' 36–42.
- 102 שטינזולץ, ע', "מקדש ובית תפלה", ט"י, ב [ח] (טבת תשכ"ז), עמ' 10–13.
- 103 שכטר, נחום ש', "בדין בימה באמצע בה"כ, אי בעינן באמצע בדיוק", נועם, ז (תשכ"ד), עמ' קכה–קלב.
- 104 שכטר, צ', "בעניני בית הכנסת וקדושתו", או"מ, לד (תשמ"ו), עמ' 54–67.
- 105 שנאן, אביגדור, "מעולמו של בית הכנסת", דרך אפרתה, ו (תשנ"ו), עמ' 9–23.
- 106 שפיגל, יעקב, "מי עמד על הדוכן ומי עלה עליו", סידרא, יד (תשנ"ח), עמ' 137–163 >על הבדל בין בתי-כנסת בארץ-ישראל לבתי כנסת בבבל<.

- 107 שפירא, דוד שלמה, "קדושת בית הכנסת וקדושה ראשונה", הדרום, טז (תשרי תשכ"ג), עמ' 76–82; יז (ניסן תשכ"ג), עמ' 178.
- 108 שפרן, יוסף, "בית הכנסת ויחס הכבוד אליו", הדרום, יב (אלול תש"ך), עמ' 134–136.
- 109 תא-שמע, ישראל, "'מקדש מעט' – הסמל והמשמעות", כנסת עזרא: ספרות וחיים בבית הכנסת, אסופת מאמרים מוגשת לעזרא פליישר (בעריכת ש' אליצור ואחרים), ירושלים תשנ"ה, עמ' 351–364.
- 110 Bacher, W., "Le siège de Moïse", *REJ*, 34 (1897), pp. 299–301.
- 111 Basch, Emanuel, "Die Ostseite bei Synagogenbauten", *Ben Chania*, 3 (1860), pp. 188–191.
- 112 Baumgarten, Joseph M., "Art in the Synagogue: Some Talmudic Views", *Judaism*, 19 (1970), pp. 196–206 => *The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 79–89; *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 71–86>.
- 113 Binstock, Ivan, "A Survey of Contemporary Halakhic Literature: ... Penalties of not Paying the Synagogue Bill", *Le'ela*, 35 (1993), pp. 16–18.
- 114 Branham, Joan R., "Sacred Space Under Erasure in Ancient Synagogues and Churches", *Art Bulletin*, 74 (1992), pp. 375–394.
- 115 Branham, Joan R., "Vicarious Sacrality: Temple Space in Ancient Synagogues", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 319–345.
- 116 Chiat, Marilyn J. Segal, *Handbook of Synagogue Architecture*, Brown Judaic Studies, 29, 1982, rev.: Leslie J. Hoppe, *CBQ*, 46 (1984), pp. 149–150; Amos Kloner, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 46/3 (1983), pp. 541–542.
- 117 Chiat, Marilyn J. S. and Marchita B. Mauck, "Using Archaeological Sources", *The Making of Jewish and Christian Worship* (ed. Paul F. Bradshaw and Lawrence Hoffman), Notre Dame, Indiana – London: Notre Dame University Press, 1991, pp. 69–106.
- 118 Cohen, Shaye J. D., "Women in the Synagogues of Antiquity", *CJ*, 34 (1980), pp. 23–29.
- 119 Cohen, Shaye J. D., "Purity and Piety: The Separation of Menstruants from Sancta", *Daughters of the King*, pp. 103–115.
- 120 Cohen, Shaye J. D. "Were Pharisees and Rabbis the Leaders of Communal Prayer and Torah Study in Antiquity? The Evidence of the New Testament, Josephus, and the Early Church Fathers", *Evolution of the Synagogue*, pp. 89–105.
- 121 Fine, Steven, "From Meeting House to Sacred Realm: Holiness and the Ancient Synagogue", *Sacred Realm*, pp. 21–47.

- 122 Foerster, Gideon, "The Art and Architecture of the Synagogue in its Late Roman Setting", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 139–146.
- 123 Gertel, Elliot B., "Planning the Modern Synagogue Building: Historical and Spatial Considerations", *CJ*, 38/4 (1986), pp. 42–50.
- 124 Ginsburger, M., "La chaire de Moïse", *REJ*, 90 (1931), pp. 161–165.
- 125 Greenberg, S., "The Land, the Diaspora, and the Synagogue", *CJ*, 26 (1971), pp. 41–49 <על בית הכנסת כגורם מאחד>.
- 126 Gutmann, Joseph, "Early Synagogue and Jewish Catacomb Art and its Relation to Christian Art", *ANRW*, II/21,2 (1984), pp. 1313–1342 <=J. Gutmann, *Sacred Images: Studies in Art from Antiquity to the Middle Ages*, Northampton, 1989; *Early Christianity and Judaism* (ed. Everett Ferguson), New York: Garland, 1993>.
- 127 Guttmann, Joseph, "Die Mappe Schuletragen: An Unusual Judeo-German Custom", *Visible Religion: Annual for Religious Iconography*, 2 (1983), pp. 167–173 <נהגו שילד בן שנה מביא לבית הכנסת את המפה שעליה נימול שתשמש> <כעטיפה לספר תורה>.
- 128 Hengel, Martin, "Proseuche und Synagoge: jüdische Gemeinde, Gotteshaus und Gottesdienst in der Diaspora und in Palästina", *Tradition und Glaube, Das frühe Christentum in seiner Umwelt: Festgabe für Karl G. Kuhn zum 65. Geburtstag* (ed. Gert Jeremias et al.), Göttingen 1971, pp. 157–183 <=The Synagogue: Studies in Origins, pp. 27–54>.
- 129 Hoffman, Jeffrey, "The Ancient Torah Service in Light of the Realia of the Talmudic Era", *CJ*, 42 (1989/1990), pp. 41–48 <על הבימה וארון הקודש בבתי> <הכנסת של תקופת המשנה והתלמוד>.
- 130 Hoffman, Lawrence A., "Tempel, Synagoge, Chawura", *Jüdische Lebenswelten – Essays*, pp. 33–49.
- 131 Hruby, K., "La Synagogue dans la littérature rabbinique", *L'Orient Syrien*, 9 (1964), pp. 473–514.
- 132 Joseph, Norma Baumel, "Mehitzah: Halakhic Decisions and Political Consequences", *Daughters of the King*, pp. 117–134.
- 133 Kahn, I., "Noch einige Bemerkungen über die Richtung der h. Lade in der Synagoge", *Ben Chananja*, 3 (1860), pp. 374–378.
- 134 Katz, David, "Performing a Wedding in a Synagogue", *JHCS*, 18 (1989), pp. 47–60.
- 135 Kaufmann, David, "Art in the Synagogue", *JQR*, 9 (1897), pp. 254–269.
- 136 Klein, Rudolf, "Spirituality and Space", *Synagogues Without Jews*, pp. 318–326.

- 137 Krauss, S., "The Christian Legislation on the Synagogue", *Ignace Goldziher Memorial Volume*, Vol. 2, Jerusalem 1958, pp. 14–41.
- 138 Lamm, Norman, "Separate Pews in the Synagogue: A Social and Psychological Approach", *Tradition*, 1/2 (1958–1959), pp. 141–164.
- 139 Landsberger, Franz, "The House of the People", *HUCA*, 22 (1949), pp. 149–155.
- 140 Landsberger, F., "The Sacred Direction in Synagogue and Church", *HUCA*, 28 (1957), pp. 181–203 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 239–261>.
- 141 Löw, L., "Der Synagogale Ritus", *MGWJ*, 33 (1884), pp. 97–114, 161–170, 214–224, 305–326, 364–374, 458–466 <=*idem*, *Gesammelte Schriften*, 4, Szegedin 1898, pp. 1–71; see also Vol. 5, pp. 21–33>.
- 142 Löw, L., "Brustwer und Gitter der Frauengallerien", *Ben Chananja*, 7 (1864), pp. 667–678, 750–754 <=*idem*, *Gesammelte Schriften*, Szegedin 1898, 4, pp. 72–92>.
- 143 Löw, L., "Der Almemorfrage", *Ben Chananja*, 8 (1865), pp. 681–688 <=*idem*, *Gesammelte Schriften*, Szegedin 1898, 4, pp. 93–107>.
- 144 Mattila, Sharon Lee, "Where Women Sat in Ancient Synagogues: The Archaeological Evidence in Context", *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World* (ed. John S. Kloppenborg and Steven G. Wilson), London: Routledge, 1996, pp. 266–286.
- 145 Mihaly, Eugene, "Jewish Prayer and Synagogue Architecture", *Judaism*, 7/4 (Fall 1958), pp. 309–319.
- 146 Neusner, Jacob, "The Symbolism of Ancient Judaism: The Evidence of the Synagogues", *Ancient Synagogues: The State of Research*, pp. 7–18.
- 147 Renov, I., "The Seat of Moses", *IEJ*, 5 (1955), pp. 262–267 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 233–238>.
- 148 Richardson, Peter, "Early Synagogues as Collegia in the Diapora and Palestine", *Voluntary Associations in the Graeco-Roman World* (ed. John S. Kloppenborg and Steven G. Wilson), London: Routledge, 1996, pp. 90–109.
- 149 Roth, C., "'Chair of Moses' and its Survivals", *Palestine Exploration Quarterly*, 81 (1949), pp. 100–111.
- 150 Sabar, Shalom, "Synagogue Interior Decoration and the Halakhah", *Synagogues Without Jews*, pp. 308–317.
- 151 Safrai, S., "The Synagogue", *The Jewish People in the First Century* (ed. M. Stern and S. Safrai), Philadelphia 1976, Vol. 2, pp. 908–944 <Compendium Rerum Iudicarum ad Novum Testamentum, Section One>.

- 152 Safrai, Shmuel, "Were Women Segregated in the Ancient Synagogue?", *Jerusalem Perspective*, 52 (1997), pp. 24–36.
- 153 Safrai, Ze'ev, "From the Synagogue to 'Little Temple'", *WCJS*, 10, B/II, Jerusalem 1990, pp. 23–28 <המחבר עומד על אלמנטים ארכיטקטוניים בבית הכנסת> <שהושפעו מן המקדש; לנוסח מורחב בעברית ראה ספראי, זאב>.
- 154 Saul, Gail, "Controversial Interpretations of Early Synagogue Art", *Jewish Affairs*, 38/11 (1983), pp. 42–46.
- 155 Saul, G., "The Helios Motif in Ancient Synagogues", *Jewish Affairs*, 40/9 (1985), pp. 81–88.
- 156 Shatzmiller, J., "Tumultus et Rumor in Synagoga", *AJSReview*, 2 (1977), pp. 227–255.
- 157 Soloveitchik, J. B., "On Seating and Sanctification", *The Sanctity of the Synagogue* (ed. B. Litvin), New York 1959, pp. 114–118.
- 158 Soloveitchik, J. B., "The Synagogue as an Institution and as an Idea", *Joseph H. Lookstein Memorial Volume* (ed. Leo Landman), New York 1980, pp. 321–339 <תורגם לעברית בתוך: הנ"ל, דברי הגות והערכה, 'ירושלים' 116–99 עמ'>.
- 159 Sonne, I., "The Zodiac Theme in Ancient Synagogues and Hebrew Printed Books", *SBB*, 1 (1953), pp. 3–133.
- 160 Starr Sered, Susan, "The Synagogue as a Sacred Space for the Elderly Oriental Women of Jerusalem", *Daughters of the King*, pp. 205–216.
- 161 Touati, Charles, "La synagogue dans la littérature rabbinique", *Art et archéologie des Juifs en France médiévale* (ed. Bernard Blumenkranz), Toulouse 1980, pp. 133–136.
- 162 Wiener, Nancy, and Edward Elkin, "Should a Synagogue Accept Tainted Gifts?", *Reform Jewish Ethics and the Halakhah: An Experiment in Decision Making* (ed. Eugene B. Borowitz), West Orange, NJ: Behrman House, 1994, pp. 305–337.
- 163 Wilkinson, J., "Orientation, Jewish and Christian", *Palestine Exploration Quarterly*, 116/1 (1984), pp. 16–30.
- 164 Wischnitzer, Rachel, "Thoraschrein, Almemor und Vorbeterpulpit", *Menorah* (Vienna), 7 (1929), pp. 619–624.
- 165 Wischnitzer, R., "The Problem of Synagogue Architecture", *Commentary*, 3 (1947), pp. 233–241 <see the discussion in *Commentary*, 3 (1947), pp. 537–544>.
- 166 Woolf, Jeffrey Robert, "Medieval Models of Purity and Sanctity: Ashkenazic Women in the Synagogue", *Purity and Holiness: The Heritage*

of *Leviticus* (ed. M.J.H.M. Poorthuis and J. Schwartz), Leiden: Brill, 2000, pp. 263–280.

167 Zipser, M., "Die Rücksicht auf die Ostseite bei Synagogenbauten", *Ben Chananja*, 3 (1860), pp. 9–18.

168 Zipser, M., "Noch ein Wort über die Ostrichtung der Synagogen", *Ben Chananja*, 3 (1860), pp. 283–285.

ג. ראשיתו של בית הכנסת, תקופת הבית השני

169 גרוסברג, אשר, "בתי הכנסת הקדומים ובית המקדש: ז. התפתחות מבנה בתי הכנסת הקדומים", א"י, כה (תשנ"ו), עמ' 321–323.

170 הרטום, אליה שמואל, "רמזים לבית הכנסת במקרא", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 30.

171 וינגרין, י', "ראשיתו של בית הכנסת", הגות עברית באירופה (בעריכת מ' זהרי), תל אביב תשכ"ט, עמ' 253–265.

172 כהן, אמוץ, "מה קדם לבית הכנסת", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 180–181.

173 לוי, אליעזר, "ה'פנים' של בית הכנסת בזמן בית שני (פרק מתוך הספר: יסודות התפילה)", בה"כ, ב/א (ער"ה תש"ז), עמ' 24–25 >השווה הנ"ל, יסודות התפילה, תל-אביב: ציוני, תשל"ז, עמ' 79–84<.

174 לוין, ישראל, "בית-הכנסת בתקופת בית שני – אופיו והתפתחותו", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 11–30.

175 מעוז, צבי אורי, "בית הכנסת בתקופת הבית השני – קווים לדמותו הארכיטקטונית והחברתית", א"י, כג (תשנ"ב), עמ' 331–344.

176 ספראי, ש', "בית-המקדש ובית הכנסת", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 31–51 >=הנ"ל, בימי הבית ובימי המשנה: מחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 133–153<.

177 פרסטר, ג', "בתי הכנסת במצדה ובהרודיון", א"י, יא (תשל"ג), עמ' 224–228.

178 Berger, Adolf, "The Jewish Synagogue and the Aedes Sacrae in Roman Law", *Studi in onore di Biondo Biondi* (ed. A. Guiffre), Milano 1965, 1, pp. 145–163 >האם בית הכנסת הוכר כמקום קדוש על פי החוק הרומאי<.

179 Binder, D., "Second Temple Synagogues", <http://www.smu.edu/~dbinder/>.

180 Campbell, E. F., "Jewish Shrines of the Hellenistic and Persian Periods", *Symposia Celebrating the Seventy-fifth Anniversary of the Founding of the American Schools of Oriental Research (1900–1975)* (ed. F. M. Cross), Cambridge, Mass: American Schools of Oriental Research, 1979, pp. 159–167.

181 Chen, D., "The Design of the Ancient Synagogues in Judea – Massada and Herodium", *BASOR*, 239 (1980), pp. 37–40.

182 Clermont-Ganneau, C., "Découverte à Jérusalem d'une synagogue de l'époque hérodienne", *Syrie*, 1 (1920), pp. 190–197.

- 183 Cohen, Shaye J. D., "Pagan and Christian Evidence on the Ancient Synagogue", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 159–181.
- 184 Cohen, Shaye J. D., "The Temple and the Synagogue", *The Temple in Antiquity: Ancient Records and Modern Perspectives* (ed. Truman G. Madsen), Provo, Utah: Brigham Young University, 1984, pp. 151–174.
- 185 Finkelstein, Louis, "The Origin of the Synagogue", *PAAJR*, 1 (1928–1930), pp. 49–59 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 3–13>.
- 186 Fine, Steven, "Did the Synagogue Replace the Temple?", *Bible Review*, April 1996, pp. 18–26, 41.
- 187 Flesher, Paul V. McCracken, "Palestinian Synagogues before 70 C.E.: A Review of the Evidence", *Approaches to Ancient Judaism*, 6 (1989), pp. 67–81 <=*Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 27–39>.
- 188 Foerster, G., "The Synagogues at Masada and Herodium", *Eretz Israel*, 2 (1973), pp. 224–228.
- 189 Foerster, G., "The Synagogues at Masada and Herodium", *JJA*, 2–3 (1977), pp. 6–11 <=*Ancient Synagogues Revealed*, pp. 24–29>.
- 190 Foerster, Gideon, "Les synagogues de la période du second Temple", *Le Monde de la Bible*, 57 (1989), pp. 9–14.
- 191 Grabbe, L. L., "Synagogues in Pre-70 Palestine: A Re-Assessment", *JTS*, 39 (1988), pp. 401–410 <=*Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 17–26>.
- 192 Griffiths, J. Gwyn, "Egypt and the Rise of the Synagogue", *JTS*, 38/1 (1987), pp. 1–15 <=*Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 3–16>.
- 193 Grossberg, Asher, "Ancient Synagogues and the Temple", *B'Or Ha'Torah*, 6 (1987), pp. 83–98 <=*Science in the Light of Torah* (ed. Herman Branover and Ilana Coven Attia), Northvale (N.J.) – London 1994, pp. 237–254>.
- 194 Grossberg, Asher, "A Temple in the synagogue", *Erez*, 61 (November-December 1998), pp. 35–39, 68.
- 195 Gutmann, J., "The Origin of the Synagogue: The Current State of Research", *Archaeologischer Anzeiger*, 87/1 1972, pp. 36–40 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 72–76; J. Gutmann, *Sacred Images: Studies in Art from Antiquity to the Middle Ages*, Northampton 1989; תורגם <=לעברית בתוך: בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד, תשמ"ו, עמ' 43–48>.
- 196 Gutmann, Joseph, "Synagogue Origins: Theories and Facts", *Ancient Synagogues: The State of Research*, pp. 1–6.
- 197 Gutmann, J., "Sherira Gaon and the Babylonian Origin of the Synagogue", *Occident et Orient*, pp. 209–212.

- 198 Gutman, S., "The Synagogue at Gamla", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 30–34.
- 199 Hachlili, Rachel, "The Origin of the Synagogue; a Re-assessment", *JSJ*, 28,1 (1997), pp. 34–47
- 200 Hoenig, Sidney, "The Supposititious Temple Synagogue", *JQR*, 54 (1963), pp. 115–131 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 55–71>.
- 201 Hoenig, S., "The Ancient City-Square: The Forerunner of the Synagogue", *ANRW*, II, 19/1 (1979), pp. 448–476.
- 202 Horsley, Richard A., "Synagogues in Galilee and the Gospels", *Evolution of the Synagogue*, pp. 46–69.
- 203 Horst, P. van der, "Lee I. Levine, *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*", *H-JUDAIC: The Jewish Studies Network* (<http://h-net.msu.edu/~judaic>)
- 204 Hüttenmeister, Frowald G., "Die Synagoge: Ihre Entwicklung von einer multifunktionalen Einrichtung zum reinen Kultbau", *Gemeinde ohne Tempel*, pp. 357–370 <with an English summary>.
- 205 Kee, Howard Clark, "The Transformation of the Synagogue After 70 C.E.; Its Import for Early Christianity", *NTS*, 36/1 (1990), pp. 1–24 <cf. Oster, R. E. [below] >.
- 206 Kee, Howard Clark, "Defining the First-Century CE Synagogue; Problems and Progress", *NTS*, 41,4 (1995), pp. 481–500 <cf. idem, *Evolution of the Synagogue*, pp. 7–26; with reference to the Theodotus inscription>.
- 207 Koenig, Jean, "L'origine exilique de la synagogue", *Mélanges d'histoire des religions offerts à Henri-Charles Puech* (ed. A. Bareau), Paris: Presses Universitaire de France, 1974, pp. 33–55.
- 208 Kugelmass, Harvey J., "Jewish Liturgy and the Emergence of the Synagogue as House of Prayer in the Post-Destruction Era", 'Ou demeures-tu?' (*Jn 1,38*); *La maison depuis le monde biblique. En hommage au professeur Guy Couturier a l'occasion de ses soixante-cinq ans* (ed. par Jean-Claude Petit et al.), Saint-Laurent, Quebec: Edition Fides, 1994, pp. 289–303.
- 209 Landman, L., "The Origin of the Synagogue", *Essays on the Occasion of the Seventieth Anniversary of the Dropsie University* (eds. A. I. Katsh & Leon Nemoy), Philadelphia 1979, pp. 317–325.
- 210 Laperrousaz, Ernest-Marie, "A propos des deux plus anciennes synagogues actuellement connues de Palestine [Massada et Hérodium], et dernières nouvelles archéologiques de Jérusalem", *REJ*, 144 (1985), pp. 297–304.

- 211 Levenson, J.D., "From Temple to Synagogue: 1 Kings 8", *Traditions in Transformation* (ed. B. Halpern and J.D. Levenson), Winona Lake 1981, pp. 143–166.
- 212 Levine, Lee I., "The Second Temple Synagogue: The Formative Years", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 7–32.
- 213 Levine, Lee I., "Les fonctions de la synagogue ancienne", *Le Monde de la Bible*, 57 (1989), pp. 28–31.
- 214 Levine, Lee I., "The Nature and Origin of the Palestinian Synagogue Reconsidered", *JBL*, 115 (1996), pp. 425–448.
- 215 Mansoor, Menahem, "How the Synagogue Came To Be", *Jewish Spectator* (New York), 41/4 (Winter 1976), pp. 35–37.
- 216 Ma'oz, Zvi Uri, "The Synagogue in the Second Temple Period as a Reflection of Alexandrine Architecture", *Israeli Academic Center in Cairo, Bulletin* 18 (1994), pp. 5–12 <על בית הכנסת בגמלא>.
- 217 Ma'oz, Zvi Uri, "The Synagogue of Gamla and the Typology of Second-Temple Synagogues", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 35–41.
- 218 McKay, Heather, "Ancient Synagogues: The Continuing Dialectic between Two Major Views", *Currents in Research: Biblical Studies*, 6 (1998), pp. 103–142.
- 219 Morgenstern, J., "The Origin of the Synagogue", *Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi Della Vida*, Rome 1956, pp. 192–201.
- 220 Miller, S., "The Rabbis and the Non-Existent Monolithic Synagogue", *Jews, Christians and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 57–70.
- 221 Netzer, Ehud, "The Synagogue of Masada (Loci 1042-1043)", *Masada III, The Yigael Yadin Excavations 1963-1965, Final Reports: The Buildings Stratigraphy and Architecture*, Jerusalem 1991, pp.402–413.
- 222 Netzer, Ehud, "A Synagogue from the Hasmonean Period Recently Exposed in the Western Plain of Jericho", *IEJ*, 49 (1999), pp. 203–221.
- 223 Oster, R. E., "Supposed Anachronism in Luke-Acts' Use of ΣΥΝΑΓΟΓΗ", *NTS*, 39 (1993), pp. 178–208 <cf. Howard Clark Kee, "The Changing Meaning of Synagogue: A Response to Richard Oster", *NTS*, 40 (1994), pp. 281–283; Kenneth Atkinson, "On Further Defining the First-Century CE Synagogue; Fact or Fiction? A Rejoinder to H.C. Kee", *NTS*, 43,4 (1997), pp. 491–502>.
- 224 Perrot, Charles, "L'énigme des anciennes synagogues", *Le Monde de la Bible*, 57 (1989), pp. 5–8.
- 225 Perrot, Charles, "Les synagogues postérieures à la ruine du Temple", *Le*

- Monde de la Bible*, 57 (1989), pp. 32–35.
- 226 Perrot, Charles, “La synagogue dans le Nouveau Testament”, *Le Monde de la Bible*, 57 (1989), pp. 36–39.
- 227 Rabinowitz, L. I., “Synagogue, Origins and History in Halakha, in Aggadah and Architecture”, *EJ*, 15 1972, pp. 579–629.
- 228 Reisner, Rainer, “Synagogues in Jerusalem”, *The Book of Acts in its Palestinian Setting* (ed. Richard Bauckham; Grand Rapids: Eerdmans, 1995), pp. 179–211.
- 229 Rivkin, E., “Ben Sira and the Non-Existence of the Synagogue: A Study in Historical Method”, *In the Time of Harvest: Essays in Honor of Abba Hillel Silver*, New York 1963, pp. 320–354.
- 230 Schreiner, Stefan, “Wo man Tora lernt, braucht man keinen Tempel, Einige Anmerkungen zum Problem der Tempelsubstitution im rabbinischen Judentum”, *Gemeinde ohne Tempel*, pp. 371–392 <with an English summary>.
- 231 Siegert, Folker, “Die Synagogue und das Postulat eines unblutigen Opfer”, *Gemeinde ohne Tempel*, pp. 335–356 <with an English summary>.
- 232 Strange, James E., “Ancient Texts, Archaeology as Text, and the Problem of the First-Century Synagogue”, *Evolution of the Synagogue*, pp. 27–45.
- 233 Waldow, H. Eberhard von, “The Origin of the Synagogue Reconsidered”, *From Faith to Faith: Essays in Honor of Donald G. Miller on his Seventieth Birthday* (ed. Dikran Y. Hadidian), The Pickwick Press: Pittsburgh 1979, pp. 269–284.
- 234 Weingreen, J., “The Origin of the Synagogue”, *Hermathena*, 98 (1964), pp. 68–84 <=*From Bible to Mishna: The Continuity of Tradition*, Manchester University Press 1974, pp. 115–131; ראה לעיל, וינגרין>.
- 235 Wilson, E. Jan, “The Masada Synagogue and its Relationship to Jewish Worship during the Second Temple Period”, *Masada and the World of the New Testament* (ed. John F. Hall and John W. Welch; BYU Studies Monographs, Provo: Brigham Young University, 1997), pp. 269–276 <*Brigham Young University Studies*, 36 (1996–1997), pp. 269–276>.
- 236 Zeitlin, S. Z., “The Origin of the Synagogue”, *PAAJR*, 1 (1930–1931), pp. <=*idem*, *Studies in the Early History of Judaism*, New York 1973, pp. 1–13; =*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 14–26>.
- 237 Zeitlin, S. Z., “There Was No Synagogue in the Temple”, *JQR*, 53 (1962), pp. 168–169.

ד. תקופת המשנה והתלמוד

1. ארץ ישראל

א. כללי

- 238 אבי-יונה, מ', "רצפות פסיפס בבתי כנסת ובכנסיות נוצריות בארץ ישראל", ידיעות, א/ב (תמוז תרצ"ד), עמ' 9–15 >="הנ"ל, מסות ומחקרים בידיעת הארץ, תל אביב תשכ"ד, עמ' 23–28.
- 239 אבי-יונה, מ', "הארכיטקטורה של בתי-הכנסת הקדומים בארץ-ישראל ובתפוצות", האמנות היהודית (בעריכת ב' נרקיס), רמת גן 1974, עמ' 55–69.
- 240 אביגד, נ', "לדמותם של בתי-הכנסת העתיקים בגליל", כל ארץ נפתלי, ירושלים תשכ"ח, עמ' 91–100.
- 241 אופנהיימר, א', "בתי מדרשות בארץ ישראל בתקופת האמוראים", מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל, ד (תשל"ח), עמ' 80–89.
- 242 אורמן, דן, "בית-הכנסת ובית-המדרש – האחד הם?", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 53–76 >השווה: *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 232–255.
- 243 אילן, צ', "סקר בתי-כנסת קדומים בגליל", א"י, יט (תשמ"ז), עמ' 170–198.
- 244 אנגלרד, יפה, "על משמעותו של גלגל המזלות ברצפות בתי הכנסת הקדומים בארץ-ישראל", קתדרה, 98 (טבת תשס"א), עמ' 33–48.
- 245 ברלינר (לנדוי), רוחמה, "גלגל המזלות והמניעים המדעיים לשילובו בבתי הכנסת העתיקים בארץ ישראל", מחקרי יהודה ושומרון, ד (1995), עמ' 179–188.
- 246 ברסלבי, י', "סמלים ודמויות מיתולוגיות בבתי-הכנסת הקדומים בגליל", כל ארץ נפתלי (בעריכת ח"ז הירשברג וי' אבירם), ירושלים תשכ"ח, עמ' 106–129.
- 247 ברסלבי, י', "לרקע היהודי של הסמלים בבתי הכנסת הקדומים בארץ ישראל", קעמ"י, ד, א, עמ' 115–118.
- 248 גולדשמידט-לעהמאנן, רות, "ביבליוגרפיה: בתי כנסת קדומים בארץ ישראל", קתדרה, 4 (תשל"ז), עמ' 205–222.
- 249 גולומב, ד', "ע"ד התגליות של בתי-הכנסת בא"י", או"ח, ז (תרצ"א), עמ' 182.
- 250 גרוסברג, אשר, "זכר למקדש בבתי כנסת קדומים", תחומין, טו (תשנ"ה), עמ' 461–488 >השווה הנ"ל, "בתי-הכנסת הקדומים ובית-המקדש", א"י, כה (תשנ"ו), עמ' 314–326; הנ"ל, "מקדש בבית הכנסת", ארץ וטבע, 58 (תשנ"ט), עמ' 62–66.
- 251 גל, צבי, "בתי-כנסת קדומים בגליל התחתון המזרחי", ספר זאב וילנאי (בעריכת אלי שילר), ירושלים 1984, עמ' 263–266 >תורגם בתוך: *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 166–173.
- 252 דותן, מ', "חקר בתי הכנסת העתיקים בארץ ישראל", שלושים שנות ארכיאולוגיה בא"י, ירושלים תשמ"א, עמ' 91–98 >תורגם לאנגלית בתוך: *Recent Archaeology in the Land of Israel*, Jerusalem 1984.

- 253 הורוביץ, א', "כתובות בתי-הכנסת וזיקתן לליטורגיה היהודית", קתדרה, יט (תשמ"ה), עמ' 43–41.
- 254 היטנמיסטר, גיל, "בית הכנסת ובית המדרש והזיקה ביניהם", קתדרה, 18 (תשמ"א), עמ' 37–49 >דיון בהשתתפות אהרן אופנהיימר ושמואל ספראי; וראה עוד זאב ספראי, "הערות לענין מהותו של 'בית המדרש' בארץ ישראל", שם, 24 (תשמ"ב), עמ' 183–185.
- 255 היטנמיסטר, ג', "ארון הקודש והתפתחות בתי הכנסת העתיקים", קעמ"י, ח (תשמ"א), א, עמ' 1–5.
- 256 וידר, נ', "כתובת יריחו והליטורגיה היהודית", תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 557–579; הנ"ל, "הערות נוספות...", שם, נג (תשמ"ד), עמ' 476–477 >=הנ"ל, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים: מכון בן-צבי – יד יצחק בן-צבי – האוניברסיטה העברית, תשנ"ח, עמ' 126–154.
- 257 וייס, זאב, "מתי התחילו מורידין שליח ציבור לפני התיבה", קתדרה, 55 (ניסן תש"ן), עמ' 8–21.
- 258 חכלילי, רחל, "קווים אופייניים לאדריכלות בתי-כנסת בארץ-ישראל", מחקרים בארכיאולוגיה ובהיסטוריה של ארץ-ישראל מוגשים למשה דותן (בעריכת מ' הלצר ואחרים), חיפה תשנ"ג, עמ' 157–194.
- 259 לוין, י"ל, "ממרכז קהילתי למקדש מעט: הריהוט והפנים של בית הכנסת העתיק", קתדרה, 60 (תשנ"א), עמ' 36–84 >cf. Lee I. Levine, *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*, New Haven: Yale University Press, 2000, pp. 291–356.
- 260 לוין, ישראל ל', "בית-הכנסת כמוסד קהילתי: מי קבע את מדיניותו?", קעמ"י, 11 ב 1 (תשנ"ד), עמ' 1–8.
- 261 לוין, ישראל, "בית-הכנסת בארץ-ישראל: ראשיתו ואופיו בראייה מחודשת", תהלה למשה: מחקרים במקרא ובמדעי היהדות מוגשים למשה גרינברג (בעריכת א"ד אייכלר ואחרים), ויננה לייק, תשנ"ז, עמ' 143–162.
- 262 מאירס, א', "בתי-הכנסת הקדומים בגליל", ספר זאב וילנאי (בעריכת אלי שילר), ירושלים 1984, עמ' 259–262.
- 263 מאק, חננאל, "קתדרה דמשה וקתדרה דדרושה", קתדרה, 72 (תשנ"ה), עמ' 3–12.
- 264 מלכה, רפי, "דורסים בתבליטי בתי-הכנסת העתיקים בגליל ובגולן", העזניה, ט (תשמ"ג), עמ' 90–100.
- 265 מעוז, צבי אורי, "מתי נבנו בתי-הכנסת הגליליים לראשונה?", א"י, כה (תשנ"ו), עמ' 416–426.
- 266 מעוז, צבי אורי, "סיווג בתי הכנסת לפי מיכאל אבי-יונה – הצעה לשיפור", יד ליאיר, עמ' 134–142.
- 267 משגב, חגי, "מאגיה בכתובות בבתי-הכנסת העתיקים", דברים: קובץ מאמרים במלאת עשור למרכז יעקב הרצוג (בעריכת י' אחיטוב ואחרים), עין צורים תשנ"ט, עמ' 31–36.

- 268 נוה, י', "הערות לכתובות ארמיות אחדות מבתי-הכנסת העתיקים", לשוננו, לח (תשל"ד) עמ' 229–295.
- 269 נוה, י', "הכתובות הארמיות והעבריות מבתי כנסת עתיקים", א"י, כ (תשמ"ט), עמ' 302–310.
- 270 נצר, אהוד, "טרקליניו של הורדוס בתור אב-טיפוס לבניין בתי הכנסת בגליל", פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני: ספר זכרון לאברהם שליט (ערכו: א' אופנהיימר ועוד), ירושלים תשמ"א, עמ' 108–118.
- 271 סוקניק, א"ל, "קתדרא של משה" שבבתי הכנסת העתיקים, תרביץ, א/א (תר"ץ), עמ' 145–151 >וראה עוד י"נ אפשטיין, שם, עמ' 152; סוקניק, שם, ב, עמ' 135–136; =מיקראה על כתובות יהודיות, עמ' 45–59.
- 272 ספיר, יצחק, "כיוון התפילה ומקום הפתח בבתי-הכנסת הקדומים", טללי אורות, 3 (תשנ"ג), עמ' 144–166 >ראה עוד: אשר גרוסברג, "כיוון התפילה [תגובה]", שם, ה (תשנ"ד), עמ' 219–222.
- 273 ספראי, זאב, "התפקידים הקהילתיים של בית הכנסת בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", ספר זכרון למרדכי ויזר, יבנה תשמ"א, עמ' 230–248 >=בית הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד (בעריכת ז' ספראי), ירושלים תשמ"ו, עמ' 105–123; תורגם בתוך: *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp.181–204.
- 274 ספראי, ז', "מימון הקמת בתי-כנסת בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 77–96.
- 275 ספראי, שמואל, "האם היתה קיימת עזרת נשים בבית הכנסת בתקופה העתיקה?", תרביץ, לב (תשכ"ג), עמ' 329–338 >=הנ"ל, ארץ ישראל וחכמיה בתקופת המשנה והתלמוד, תל אביב תשמ"ד, עמ' 94–104; =הנ"ל, בימי הבית ובימי המשנה, ירושלים תשנ"ד, עמ' 159–168.
- 276 עובדיה, אשר, "השפעות גומלין בין בתי כנסת וכנסיות בארץ ישראל בתקופה הביזנטית", בין חרמון לסיני (בעריכת מגן ברושי), ירושלים תשל"ז, עמ' 163–170.
- 277 עובדיה, אשר, "אמנות הפסיפס בבתי-כנסת עתיקים בארץ ישראל", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 185–203.
- 278 עובדיה, אשר, "אמנות בתי-הכנסת העתיקים בארץ-ישראל", אמנות ויהדות – אוסף מחקרים בעריכת דוד קסוטו, המכון ליהדות ולמחשבה בת-זמננו ע"ש דוד ובתיה קוטלר תשמ"ט, עמ' 323–368 >וראה תגובת ד' קסוטו, שם, עמ' 369–375.
- 279 עמית, דוד, "'מגלילין את הפרוכת' – בציורי בתי כנסת קדומים", תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 571–575 >והשווה הנ"ל, "על: יצחק מגן, 'בתי-כנסת שומרוניים', [ב]: 'מגלילין להם את הפרוכת' בבתי כנסת שומרוניים ויהודיים", קדמוניות, כו (תשנ"ג), עמ' 65–66; וראה עוד: Amit, D.
- 280 עמית, דוד, "איקונוקלזם בבתי-כנסת קדומים בארץ ישראל", קעמ"י, 11 ב 1 (תשנ"ד), עמ' 9–16.

- 281 פרידמן, מ"ע, "הפועל 'אתחזק' בכתובות בתי-כנסת בארץ ישראל", תרביץ, נג (תשמ"ד), עמ' 605–606.
- 282 פרסטר, גדעון, "בתי כנסת עתיקים בארץ ישראל", קדמוניות, ה [18] (תשל"ב), עמ' 38–42 > בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד, תשמ"ו, עמ' 63–68 <.
- 283 פרסטר, ג', "כתובות מבתי-הכנסת העתיקים וזיקתן לנוסחים של ברכה ותפילה", קתדרה, 19 (תשמ"א), עמ' 11–40.
- 284 פרסטר, ג', "גלגל המזלות בבתי-הכנסת ומקורותיו האיקונוגרפיים", א"י, יח (תשמ"ה), עמ' 380–391.
- 285 פרסטר, ג', "גלגל המזלות בבתי-הכנסת בעת העתיקה ומקומו במחשבה ובלטורגיה היהודית", א"י, יט (תשמ"ז), עמ' 225–234.
- 286 פרסטר, ג', "נושאים אלגוריים וסמליים בעלי משמעות נוצרית בעיטורי רצפות הפסיפס של בתי-כנסת במאה השישית בארץ-ישראל", יהודים, שומרונים ונוצרים בארץ-ישראל הביזנטית (ערכו: דוד יעקבי ויורם צפריר), ירושלים תשמ"ח, עמ' 198–206.
- 287 פרסטר, ג', "בית-כנסת בעת תכנית 'בסילקאית' ואפסיס כאמת-מידה כרונולוגית", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 173–179 > תורגם לאנגלית בתוך: *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 87–94.
- 288 צורף, א', "בתי כנסת עתיקים בארץ-ישראל", בה"כ, ב/י (תמוז תש"ז), עמ' 16–17.
- 289 צפריר, י', "על מקור עיצובם האדריכלי של בתי-הכנסת הקדומים בגליל – הערכה מחודשת", קתדרה, 20 (תשמ"א), עמ' 29–46.
- 290 צפריר, י', "על תכנונם המוקדם של כנסיות ובתי-כנסת עתיקים – מקרה מבחן: הכנסיה הצפונית ברחובות בנגב", א"י, יח (תשמ"ה), עמ' 392–398.
- 291 קליין, ש', "אימתי החלו לצייר על פסיפס בארץ ישראל", ידיעות, א (תמוז תרצ"ג), עמ' 15–17 > ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 95–99 <.
- 292 קליין, ש', "כתובות מבתי-כנסיות עתיקים בארץ ישראל", ידיעות המכון למדעי היהדות, ב (1925), עמ' 23–48.
- 293 קרויס, ש', "בתי כנסיות עתיקים בארץ-ישראל ובארצות הקדם", ירושלים: קובץ החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה מוקדש לזכר ר' אברהם משה לונץ, ירושלים תרפ"ח, עמ' רכא–רכט.
- 294 רוט-גרסון, לאה, "דמיון ושוני בכתובות היווניות מבתי הכנסת בארץ ישראל ובתפוצה", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 133–146.
- 295 רייך, רוני, "בית-הכנסת ומקווה הטהרה בארץ-ישראל בימי הבית השני, המשנה והתלמוד", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 205–212 > *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 289–297.
- 296 Amit, David, "Architectural Plans of Synagogues in the Southern Judean Hills and the 'Halakah'", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 130–156 > נוסח עברי של מאמרו בקתדרה, 68 (1993), עמ' 6–35 < 156.

- 297 Amit, David, "'The Curtain Would be Removed For Them' (Yoma 54a): Ancient Synagogue Depictions", *From Dura to Sepphoris*, pp. 231–234 <ראה עמית, ד'>.
- 298 Asher, Ovadiah, "Art of the Ancient Synagogues in Israel", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 301–318.
- 299 Avi-Yonah, Michael, "Ancient Synagogues", *Ariel, A Quarterly Review of Arts and Letters in Israel*, 32 (1973), pp. 29–43 <=The Synagogue: Studies in Origins, pp. 95–109; M. Avi-Yonah, *Art in Ancient Palestine: Selected Studies*, Jerusalem 1981, pp. 271–281>.
- 300 Avi-Yonah, M., "Synagogue Architecture in the Classical Period", *Jewish Art* (ed. C. Roth), New York: McGraw-Hill, 1961, pp. 157–190.
- 301 Avigad, N., "The 'Galilean' Synagogue and Its Predecessors", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 42–44.
- 302 Barber, Charles, "The Truth in Painting; Iconoclasm and Identity in Early-Medieval Art", *Speculum*, 72,4 (1997), pp. 1019–1036 <בית הכנסת >בנערן<.
- 303 Cassuto, David M., "Joseph Gutmann (ed.), *Ancient Synagogues; the State of Research*, 1981", *IEJ*, 33 (1983), pp. 142–144.
- 304 Charlesworth, James H., "Jewish Astrology in the Talmud, Pseudepigrapha, the Dead Sea Scrolls and Early Palestinian Synagogues", *HTR*, 70 (1977), pp. 183–200.
- 305 Chen, Doron, "The Design of Ancient Synagogues", *Liber Annuus*, 28 (1978), pp. 193–202; 30 (1980), pp. 225–258.
- 306 Chen, Doron, "The Design of the Ancient Synagogues in Galilee", *Liber Annuus*, 36 (1987), pp. 235–240.
- 307 Chen, D., "On Planning of Synagogues and Churches in Palaestini: A Comparison with Syria and Illyricum", *Christian Archaeology*, pp. 523–534.
- 308 Chiat, M. J., "Ancient Synagogues in Erez Israel", *CJ*, 35 (1981), pp. 4–18.
- 309 Chiat, Marilyn J., "First Century Synagogue Architecture: Methodological Problems", *Ancient Synagogues: The State of Research*, pp. 49–60.
- 310 Chiat, Marilyn J., "Synagogue and Church Architecture in Antiquity; A Comparative Study", *WCJS*, 8, Jerusalem, 1982–1984, Vol. 4, pp. 37–44.
- 311 Chiat, Marilyn J., "Synagogue Chronology: A New Hypothesis", *American Journal of Archaeology*, 88/2 (1984), p. 240.
- 312 Chiat, Marilyn J., "Thing or Symbol? Art in the Early Synagogue and

- Church", *Arts: The Arts in Religious and Theological Studies*, 6 (1944), pp. 13–21.
- 313 Dequeker, Luc, "L'iconographie du Temple de Jerusalem dans les synagogues de l'antiquité en Palestine et en Syrie", *Jerusalem dans les traditions juives et chrétiennes colloque... novembre 1982*, Bruxelles, Leuven: Ed. Peeters, 1982 (Publications de l'Institutum Judaicum), pp. 33–55 <כולל דורה אירופוס>.
- 314 Filson, Floyd V., "Ancient Greek Synagogue Inscriptions", *Biblical Archaeologist*, 32/1 (1969), pp. 41–46 <review of B. Lifshitz, *Donateurs et Fondateurs dans les Synagogues Juives*>.
- 315 Fine, Steven, "'A Holy Place': Palestinian Synagogues During the Talmudic Period", *University of Judaism Directions* (Fall, 1992), pp. 10–11, 20.
- 316 Fine, Steven, "From Meeting House to Sacred Realm: Holiness and the Ancient Synagogue", *Sacred Realm*, pp. 21–47.
- 317 Fine, Steven, "Non-Jews in the Synagogues of Late-Antique Palestine; Rabbinic and Archeological Evidence", *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 224–242.
- 318 Fine, Steven, "Iconoclasm and the Art of the Late-Ancient Palestinian Synagogues", *From Dura to Sepphoris*, pp. 183–194.
- 319 Foerster, G., "Architectural Models of the Greco-Roman Period and the Origin of the 'Galilean' Synagogue", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 45–48.
- 320 Foerster, Gideon, "The Art and Architecture of the Synagogue in its Late Roman Setting", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 139–146.
- 321 Foerster, Gideon, "Dating Synagogues with a 'Basilical' Plan and an Apse", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 87–94.
- 322 Foerster, Gideon, "The Ancient Synagogues of the Galilee", *The Galilee in Late Antiquity* (ed. Lee I. Levine; New York: JTS, 1992), pp. 289–319.
- 323 Foerster, Gideon, "Allegorical and Symbolic Motifs with Christian Significance from Mosaic Pavements of Sixth-Century Palestinian Synagogues", *Christian Archaeology*, pp. 545–552.
- 324 Friedman, Theodore, "Some Unexplained Features of Ancient Synagogues", *CJ*, 36/3 (1983), pp. 35–42.
- 325 Gal, Z., "Ancient Synagogues in the Eastern Lower Galilee", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 166–173 <פורסם קודם בעברית>.
- 326 Groh, Dennis E., "The Stratigraphic Chronology of the Galilean Synagogue from the Early Roman Period through the Early Byzantine Period (ca. 420

- C.E.)", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 51–69.
- 327 Habas, Lihi, "The Bema and Chancel Screen in Synagogues and their Origin", *From Dura to Sepphoris*, pp. 111–130.
- 328 Hachlili, Rachel, "The Niche and the Ark in Ancient Synagogues", *BASOR*, 223 (1976), pp. 43–53.
- 329 Hachlili, Rachel, "The State of Ancient Synagogue Research", *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 1–6, and 10 pp. of plates.
- 330 Hachlili, Rachel, "Unidentical Symmetrical Composition in Synagogal Art", *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 65–67, and 11 pp. of plates.
- 331 Hachlili, Rachel, "Synagogues in the Land of Israel: The Art and Architecture of the Late Antique Synagogues", *Sacred Realm*, pp. 96–129.
- 332 Hiram, A., "Die Entwicklung der antiken Synagogen und altchristlichen Kirchenbauten im Heiligen Lande", *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 19 (1962), pp. 7–63.
- 333 Huettenmeister, F., "The Aramaic Inscription from the Synagogue at Um El-Amed in Galilee", *IEJ*, 28 (1978), pp. 109–112.
- 334 Huettenmeister, Frowald Gil, "Synagogues et écoles en Palestine, Ier–VIIe siècles", *Art et archéologie des Juifs en France médiévale* (ed. Bernard Blumenkranz), Toulouse 1980, p. 143 ff.
- 335 Huettenmeister, Frowald G., "'Synagogue' und 'Proseuche' bei Josephus und in anderen Quellen", *Begegnungen zwischen Christentum und Judentum in Antike und Mittlealter: Festschrift für Heinz Schreckenberg* (Dietrich-Alex Koch and Hermann Lichtenberger), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993, pp. 163–181.
- 336 Jacoby, Ruth, "The Four Species in Jewish and Samaritan Traditions", *From Dura to Sepphoris*, pp. 215–230.
- 337 Kee, Howard Clark, "The Transformation of the Synagogue after 70 C.E.; Its Import for Early Christianity", *NTS*, 36,1 (1990), pp. 1–24 <cf. Richard E. Oster Jr., "Supposed anachronism in Luke-Acts' use of 'synagoge'; a rejoinder to H.C. Kee", *ibid.* 39,2 (1993), pp. 178–208; Kee, "The changing meaning of synagogue; a response to Richard Oster", *ibid.* 40,2 (1994), pp. 281–283>.
- 338 Kessler, Edward, "Art Leading the Story: The 'Akedah in Early Synagogue Art", *From Dura to Sepphoris*, pp. 73–81.
- 339 Kloner, A., "Ancient Synagogues in Israel: An Archaeological Survey", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 11–19.
- 340 Krauss, S., "Nouvelles découvertes archéologiques de synagogues en

- Palestine", *REJ*, 89 (1930), pp. 385–413.
- 341 Krauss, Samuel, "Die galilaeischen Synagogenruinen und die Halakha", *MGWJ*, 65 (1921), pp. 211–220.
- 342 Levine, L. I. "Ancient Synagogues – A Historical Introduction", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 1–10.
- 343 Levine, Lee I., "The Ancient Synagogue", *Judaism and Hellenism in Antiquity: Conflict or Confluence?*, Seattle and London: University of Washington Press, 1998, pp. 139–179.
- 344 Levine, Lee I., "Caesaria's Synagogues and some Historical Implications", *Biblical Archaeology Today, 1990: Proceedings of the Second International Conference on Biblical Archaeology, Jerusalem, June-July 1990* (ed. Avraham Biran and Joseph Aviram), Jerusalem: Israel Exploration Society, 1993, pp. 666–678.
- 345 Levine, Lee I., "Synagogue Officials; The Evidence from Caesarea and its Implications for Palestine and the Diaspora", *Caesarea Maritima; a Retrospective after Two Millennia* (ed. Avner Raban and Kenneth G. Holum), Leiden: E.J. Brill, 1996, pp. 392–400.
- 346 Levine, Lee I., "The Nature and Origin of the Palestinian Synagogue Reconsidered", *JBL*, 115,3 (1996), pp. 425–448 <cf. Lee I. Levine, *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*, New Haven: Yale University Press 2000, pp. 19–41; לנוסח עברי ראה לעיל>.
- 347 Levine, Lee I., "The Patriarchate and the Ancient Synagogue", *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 87–100.
- 348 Levine, Lee I., "The Revolutionary Effects of Archaeology on the Study of Jewish History; The Case of the Ancient Synagogue", *The Archaeology of Israel; Constructing the Past, Interpreting the Present* (ed. Neil Asher Silberman & David Small), Sheffield: Sheffield Academic Press, 1997, pp. 166–189.
- 349 Levine, Lee I., "The Sages and the Synagogue in Late Antiquity; The Evidence of the Galilee", *The Galilee in Late Antiquity* (ed. Lee I. Levine), New York: Jewish Theological Seminary of America, 1992, pp. 201–222.
- 350 Levine, Lee L., "The History and Significance of the Menorah in Antiquity", *From Dura to Sepphoris*, pp. 131–153.
- 351 May, H. G., "Synagogues in Palestine", *The Biblical Archaeologist*, 7 (1944), pp. 1–20.
- 352 Meyers, Eric, "Ancient Gush Halav (Giscala), Palestinian Synagogues and

- the Eastern Diaspora", *Ancient Synagogues: The State of Research*, pp. 61–78.
- 353 Meyers, E.M., "Ancient Synagogues in Galilee: The Religious and Cultural Setting", *BA*, 43 (1980), pp. 61–77.
- 354 Meyers, Eric, "The Current State of Galilean Synagogue Studies", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 127–137.
- 355 Meyers, Eric M., "Ancient Synagogues: An Archaeological Introduction", *Sacred Realm*, pp. 3–20.
- 356 Meyers, Eric, "The Torah Shrine in the Ancient Synagogue: Another Look at the Evidence", *JSQ*, 4 (1997), pp. 303–338 <appeared also in *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 201–223>.
- 357 Miller, Stuart S., "On the Number of Synagogues in the Cities of Eretz-Israel", *JJS*, 49/1 (Spring 1998), pp. 51–66.
- 358 Narkiss, Bezalel, "Pagan, Christian, and Jewish Elements in the Art of Ancient Synagogues", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 183–188.
- 359 Naveh, J., "Ancient Synagogue Inscriptions", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 133–139.
- 360 Netzer, E., "The Herodian Triclinia – A Prototype for the 'Galilean Type' Synagogues", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 49–51.
- 361 Ovadiah, Asher and Talila Michaeli, "Observations on the Origin of the Architectural Plan of Ancient Synagogues", *JJS*, 38 (1987), pp. 234–241.
- 362 Ovadiah, Asher, "Art of the Ancient Synagogues in Israel", *Gerion*, 4 (1986), pp. 111–127.
- 363 Ovadiah, Asher, "Art of the Ancient Synagogues in Israel", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 301–318.
- 364 Ovadiah, Asher, "The Mosaic Workshop of Gaza in Christian Antiquity", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 367–372.
- 365 Reich, Ronny, "The Synagogue and the *miqweh* in Eretz-Israel in the Second-Temple, Mishnaic and Talmudic Periods", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 289–297 <ראה רייך, לעיל>.
- 366 Riesner, Raisner, "Synagogues in Jerusalem", *The Book of Acts in its Palestinian Setting* (ed. R. Bauckham), Grand Rapids: Eerdmans, 1995, pp. 194–200.
- 367 Safrai, Zeev, "'Dukhan', 'Aron' and 'Teva'"; How Was the Ancient Synagogue Furnished?", *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 69–84.
- 368 Safrai, Z., "The Communal Functions of the Synagogue in the Land of

- Israel in the Rabbinic Period", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 181–204 <ראה מאמרו העברי>.
- 369 Saul, Gail, "Controversial Interpretations of Early Synagogue Art", *Jewish Affairs*, 38/11 (1983), pp. 42–46.
- 370 Saul, Gail, "The Helios Motif in Ancient Synagogues", *Jewish Affairs*, 40/9 (1985), pp. 81–88.
- 371 Seager, Andrew R., "Ancient Synagogue Architecture: An Overview", *Ancient Synagogues: The State of Research*, pp. 39–48.
- 372 Schwank, B., "Qualis erat formi synagogarum Novi Testamenti", *Verbum Domini*, 33 (1955), pp. 267–278.
- 373 Schwartz, Seth, "On the Program and Reception of the Synagogue Mosaics", *From Dura to Sepphoris*, pp. 165–181.
- 374 Smith, Morton, "Goodenough's Jewish Symbols in Retrospect", *JBL*, 86 (1967), pp. 53–68 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 194–209; idem, *Studies in the Cult of Yahweh*, Vol. I-II, by Morton Smith (ed. Shaye J.D. Cohen), Leiden: E.J. Brill, 1996>.
- 375 Stähli, Hans-Peter, "... was die Welt im Innersten zusammenhält": die Mosaike von Beth-Alpha – bildliche Darstellungen zentraler Aussagen jüdischen Glaubens", *Judaica*, 41/2 (1985), pp. 79–98.
- 376 Stemberger, Günter, "Die Bedeutung des Tierkreises auf Mosaikfussböden spätantiker Synagogen", *Kairos*, 17 (1975), pp. 23–56.
- 377 Stemberger, Gunter, "Biblische Darstellungen auf Mosaikfussboden spatantiker Synagogen", *Jahrbuch für Biblische Theologie*, 13 (1998), pp. 145–170 <נערן, בית אלפא ודורא אירופוס>.
- 378 Sukenik, E. L., "The Present State of Ancient Synagogue Studies", *Louis M. Rabinowitz Fund... Bulletin*, 1 (1949), pp. 8–23.
- 379 Talgam, Rina, "Similarities and Differences Between Synagogue and Church Mosaics in Palestine During the Byzantine and Umayyad Periods", *From Dura to Sepphoris*, pp. 93–110.
- 380 Tsafrir, Yoram, "The Byzantine Setting and its Influence on Ancient Synagogues", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 147–157.
- 381 Tsafrir, Yoram, "On the Source of the Architectural Design of the Ancient Synagogues in the Galilee: A New Appraisal", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 70–86.
- 382 Tsafrir, Y., "On the Pre-Planning of Ancient Churches and Synagogues – A Test Case: The Northern Church at Rehovot in the Negev", *Christian Archaeology*, pp. 535–544.

- 383 Urman, Dan, "Early Photographs of Galilean Synagogues", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 174–177.
- 384 Urman, Dan, "The House of Assembly and the House of Study: Are they One and the Same?", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 232–255.
- 385 Wharton, Annabelle, "Erasure: Eliminating the Space of Late-Antique Judaism", *From Dura to Sepphoris*, pp. 195–214 <על חורבן בתי-כנסת ומה בא> <במקומם>.
- 386 Yahalom, J., "Synagogue Inscriptions in Palestine – A Stylistic Classification", *Immanuel*, 10 (1980), pp. 47–56.

ב. בית אלפא

- 387 אביגד, נ', "רצפת בית הכנסת בבית-אלפא ומקומה באמנות יהודים", בקעת בית-שאן, הכינוס הארצי השבעה-עשר לידיעת הארץ, ירושלים תשכ"ב.
- 388 אביגד, נ', "בית אלפא", בתי כנסת עתיקים בעמק בית שאן, קובץ מאמרים, ניר דוד תשל"ט, עמ' 11–12.
- 389 ברגמן, מרק, "תמונת האיל בציור העקידה ברצפת הפסיפס מבית אלפא", תרביץ, נא (תשמ"ב), עמ' 306–309.
- 390 וישניצר, רחל, "משמעותו של הפסיפס שבבית-הכנסת של בית-אלפא", ידיעות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, יח (תשי"ד), עמ' 190–197.
- 391 ייבין, ש', "הלוח החקלאי העברי", ידיעות, ג (שבט תרצ"ו), עמ' 117–121 >=ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 78–82; ניתוח הפסיפס בבית הכנסת שבבית-אלפא<.
- 392 ייבין, ש', "ציור עקידת יצחק בביה"כ בבית-אלפא", ידיעות, יב (תש"ו), עמ' 20–24 >=ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 105–109<.
- 393 סוקניק, א"ל, "בית הכנסת העתיק שבבית אלפא", תרביץ, א/ב (תר"ץ), עמ' 111–116 >עם הערה של י"נ אפשטיין בעמ' 117; מ' שובה, "לכתובת היוונית שבבית-אלפא", תרביץ, א/ג (תר"ץ), עמ' 137–140; =מקראה על כתובות יהודיות, עמ' 60–71<.
- 394 פוסק, ג', "העקדה של בית-אלפא ובעית הפרספקטיבה באמנות היהודית העתיקה", רימונים, ב (תשמ"ו), עמ' 22–31.
- 395 רוזנסון, ישראל, "בית אלפא – פסיפס של אגדות: על אגדה ועל ארכיאולוגיה – מבט לעולמם של חכמי האגדה", דרך אפרתה: בטאון מכללת אפרתה, ג (תשנ"ג), עמ' 85–117.
- 396 Bachmann, Michael, "Judischer Bundesnomismus und paulinisches Gesetzesverständnis; das Fussbodenmosaik von Bet Alfa und das Textsegment Gal 3,15–29", *Kirche und Israel; Neukirchener theologische Zeitschrift* (Neukirchen-Vluyn), 9,2 (1994), pp. 168–191.

- 397 Bregman, Marc, "The Riddle of the Ram in Genesis Chapter 22; Jewish-Christian Contacts in Late Antiquity", *The Sacrifice of Isaac in the Three Monotheistic Religions* (ed. Frederic Manns), Jerusalem: Franciscan Printing Press, 1995, pp. 127–145 <נוסח מורחב של המאמר בתרביץ>.
- 398 Dequeker, Luc, "Le zodiaque de la synagogue de Beth Alpha et le Midrash", *Bijdragen: Tijdschrift voor Filosofie en Theologie*, 47/1 (1986), pp. 2–30.
- 399 Dequeker, Luc, "Le prophète Elie dans l'iconographie juive ancienne", *Elie le prophète*, pp. 137–154 <on the Dura Europos and Beth Alpha synagogues>.
- 400 Wischnitzer, Rachel, "The Beth Alpha Mosaic: A New Interpretation", *JSS*, 17 (1955), pp. 133–144.
- 401 Wischnitzer, Rachel, "The Meaning of the Beth Alpha Mosaic", *Bulletin of the Israel Exploration Society*, 18 (1954), pp. 190–197.

ג. טבריה

- 402 אילן, צבי, "כתובת-הקדשה של בית כנסת מצפון לטבריה", טבריה; מייסודה עד הכיבוש המוסלמי (בעריכת יזהר הירשפלד), ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשמ"ח, עמ' 53–56.
- 403 ברמן, אריאל, "גילוי ראשון של בית-כנסת בטבריה", טבריה; מייסודה עד הכיבוש המוסלמי (בעריכת יזהר הירשפלד), ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשמ"ח, עמ' 49–52.
- 404 דותן, מ', "הכתובת הארמית מבית-הכנסת של סוירוס בחמת-טבריה", א"י, ח (תשכ"ז), עמ' 183–185.
- 405 דותן, מ', "דמותו של סול אינויקטוס בפסיפס של חמת טבריה", כל ארץ נפתלי, ירושלים תשכ"ח, עמ' 130–134 (ראה הנ"ל, "The Representation of Helios in the Mosaic of Hammath-Tiberias", *Atti del Convegno internazionale sul tema: Tardo antico e alto medioevo – La Forma artistica nel passaggio dall'antichità al medioevo, Roma 4–7 aprile 1967* [Accademia Nazionale dei Lincei, Quaderno No. 105], Rome 1968, pp. 99–104).
- 406 דותן, מ', "בתי-הכנסת בחמת-טבריה", קדמוניות, א [4] (תשכ"ט), עמ' 116–123.
- 407 ליפשיץ, ב', "בית הכנסת העתיק בחמת-טבריה, ריצפתו וכתובותיו", מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל, ג (תשל"ה) עמ' 99–103.
- 408 Ben-Dov, M., "Fragmentary Inscriptions from an Ancient Synagogue at Tiberias", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 157–159.
- 409 Dothan, M., *Hammath Tiberias*, 1983 <rev.: Hershel Shanks, *Biblical Archaeologist Review* (Washington), 10/3 (1984), pp. 23–44; Lee I. Levine, *IEJ*, 34 (1984), pp. 284–288>.

- 410 Dothan, M., "The Synagogue at Hammath-Tiberias", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 63–69.
- 411 Milson, David, "The Late Synagogue at Hammath-Tiberias; A Morphological Study", *Liber Annuus*, 37 (1988), pp. 303–310.
- 412 Will, E., "Dothan, Hammath Tiberias: Early Synagogues and the Hellenistic and Roman Remains, 1983", *Syria*, 62 (1985), pp. 362–364.

ד. כפר נחום

- 413 פרסטר, ג', "החפירות החדשות בכפר-נחום", קדמוניות, ד [16] (תשל"ב), עמ' 126–131
 >=זאב ספראי (עורך), בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד: לקט מאמרים, ירושלים
 תשמ"ו, עמ' 187–192.
- 414 צפריר, יורם, "בתי הכנסת במרות ובכפר נחום ותאריכים של בתי הכנסת הגליליים – עיון
 מחודש", א"י, כ (תשמ"ט), עמ' 337–344.
- 415 Avi-Yonah, M., "Some Comments on the Capernaum Excavations", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 60–62.
- 416 Bloedhorn, Hanswulf, "The Capitals of the Synagogue of Capernaum – Their Chronological and Stylistic Classification with Regard to the Development of Capitals in the Decapolis and in Palestine", *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 49–54.
- 417 Chen, Doron, "On the Chronology of the Ancient Synagogue at Capernaum", *ZDPV*, 102 (1986), pp. 134–143.
- 418 Chen, Doron, "Dating Synagogues in Galilee; On the Evidence from Meroth and Capernaum", *Liber Annuus*, 40 (1990), pp. 349–355.
- 419 Corbo, V., "Edifici antichi sotto la sinagoga di Cafarnao", *Studia Hierosolymitana*, 1 (1976), pp. 158–176.
- 420 Corbo, V., "Resti della sinagoga del primo secolo a Cafarnao", *Studia Hierosolymitana*, 3 (1982), pp. 313–357.
- 421 Corbo, V., "Sotto la sinagoga di Cafarnao un'insula della città", *Liber Annuus*, 27 (1977), pp. 156–157.
- 422 Corbo, V., "La Sinagoga di Cafarnao", *Studio Hierosolymitana in onore del P. Bellarmino Bagatti*, eds. I. Mancini, M. Piccirillo, Jerusalem 1976, pp. 159–176.
- 423 Corbo, V., "Ripreso a Cafarnao lo Scavo della città", *Liber Annuus*, 32 (1982), pp. 427–446.
- 424 Fischer, Moshe, "The Corinthian Capitals of the Capernaum Synagogue: A Revision", *Levant*, 18 (1986), pp. 131–142 <cf. idem, "The Corinthian Capitals of the Capernaum Synagogue – A Late Roman Architectural

- Feature in Eretz-Israel", *Eretz Israel*, 17 (1984), pp. 305–311>.
- 425 Foerster, Gideon, "Notes on Recent Excavations in Capernaum (review article)", *IEJ*, 21 (1971), pp. 207–211 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 90–94; cf. idem, "Notes on Recent Excavations in Capernaum", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 57–59>.
- 426 Foerster, Gideon, "Synagogue Studies; Metrology and Excavations", *ZDPV*, 105 (1989), pp. 129–135 <in response to D. Chen's article on the Capernaum synagogue>.
- 427 Foerster, G. "Notes on Recent Excavations at Capernaum", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 57–59.
- 428 Kaswalder, Pietro, "La sinagoga di Cafarnao (Mc 1,21–39) e il problema archeologico della 'sinagoga galilaica'", *Entrarono a Cafarnao; lettura interdisciplinare di Mc 1; studi in onore di P. Virginio Ravanelli*, A cura di Marco Adinolfi e Pietro Kaswalder, Jerusalem: Franciscan Printing Press, 1997, pp. 243–271.
- 429 Loffreda, S., "Potsherds from a Sealed Level of the Synagogue at Capharnaum", *Liber Annuus*, 29 (1979), pp. 215–220.
- 430 Loffreda, S., "The Late Chronology of the Synagogue of Capernaum", *Israel Exploration Journal*, 23 (1973), pp. 37–42 <cf. idem, "The Late Chronology of the Synagogue of Capernaum", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 52–57>.
- 431 Loffreda, Stanislao, "Le sinagoghe di Cafarnao", *Bibbia e Oriente*, 26 [140] (1984), pp. 103–114.
- 432 Loffreda, Stanislao, "Vasi invetro e in argilla trovati a Cafarnao nel 1984: rapporto preliminare", *Studium Biblicum Franciscanum, Liber Annuus*, 34 (1985), pp. 385–408.
- 433 Loffreda, Stanislao, "Coins from the Synagogue of Capharnaum", *Liber Annuus*, 47 (1997), pp. 223–244.
- 434 Loffreda, S., "Ceramica Ellenistico-Romana nel sottosuolo della Sinagoga di Cafarnao", *Studio Hierosolimyana* (ed. G. C. Bottini), III, Jerusalem 1982, pp. 273–312.
- 435 Loffreda, S., "Documentazione preliminare degli oggetti della XIV campagna di Scavi a Cafarnao", *Liber Annuus*, 32 (1982), pp. 409–426.
- 436 North, R., "Discoveries at Capernaum", *Biblica*, 58 (1977), pp. 424–431.
- 437 Pixner, Bargil, "La synagogue de Capharnaum", *Le Monde de la Bible*, 38 (1985), p. 23 ff.
- 438 Rough, Robert H., "A New Look at the Corinthian Capitals at Capernaum",

- Liber Annuus*, 39 (1989), pp. 119–128.
- 439 Strange, J. F., "Capernaum", *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, Supp. Vol. (ed. K. Crim), Nashville, Tenn.: Abingdon, 1976, pp. 140–141.
- 440 Strange, J. F., "The Capernaum and Herodium Publications", *BASOR*, 225 (1977), pp. 65–75.
- 441 Taylor, Joan E., "Capernaum and its 'Jewish-Christians': A Re-examination of the Franciscan Excavations", *BAIAS*, 9 (1989–1990), pp. 7–28.

ה. מרות

- 442 אילן, צבי ועמנואל דמתי, "חפירת בית-הכנסת של מרות", קדמוניות, יח [70–69] (תשמ"ה), עמ' 44–50 >השווה: *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 256–288.
- 443 אילן, צ', "בית-כנסת הקדום בחורבת מרות", קעמ"י, ט, חטיבה ב, א, עמ' 47–52.
- 444 אילן, צ' ועמנואל דמתי, "בית-הכנסת ובית-המדרש של מרות הקדומה", קדמוניות, כ [80–79] (תשמ"ח), עמ' 87–96.
- 445 אילן, צ', "בית-הכנסת ובית-המדרש במרות", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 231–266.
- 446 צפריר, יורם, "על המלה 'מני' בכתובת מבית-הכנסת של מרות: הצעת-פירוש חדשה", קדמוניות, כא (תשמ"ה), עמ' 57–58 >מציע שהוא קיצור של מלה יוונית *ἡθιδσηγμ*, מקבילה לברכה הארמית "זכור לטוב".
- 447 צפריר, יורם, "בתי הכנסת במרות ובכפר נחום ותאריכים של בתי הכנסת הגליליים – עיון מחודש", א"י, כ (תשמ"ט), עמ' 337–344.
- 448 Chen, Doron, "Dating Synagogues in Galilee; On the Evidence from Meroth and Capernaum", *Liber Annuus*, 40 (1990), pp. 349–355.
- 449 Ilan, Zvi, and Emanuel Damati, "The Mosaic from the Synagogue at Ancient Meroth", *Israel Museum Journal*, 4 (1985), pp. 51–62.
- 450 Ilan, Z., "The Synagogue and Study House at Meroth", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 256–288 <cf. idem, *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 21–41; בעברית >הופיע גם בעברית.
- 451 Ilan, Zvi, and Emanuel Damati, "The Synagogue at Meroth: Does it Fix Israel's Northern Border in Second Temple Times?", *BAR*, 15,2 (1989), pp. 20–36.
- 452 Ilan, Zvi, and Emanuel Damati, "Une synagogue de Haute Galilee [Meroth]", *Monde de la Bible*, 53 (1988), pp. 50–55.
- 453 Mucznik, Sonia, Asher Ovadiah, Carla Gomez de Silva, "The Meroth Mosaic Reconsidered", *Journal of Jewish Studies*, 47,2 (1996), pp. 286–293.
- 454 Tsafir, Yoram, "The Synagogues at Capernaum and Meroth and the Dating

of the Galilean Synagogue", *The Roman and Byzantine Near East; Some Recent Archaeological Research* (ed. J.H. Humphrey), Ann Arbor, MI: Cushing-Malloy, 1995, pp. 151–161 <לנוסח עברי ראה לעיל>.

- 455 Turnheim, Yehudit, "Some Observations on the Decoration of the Chorazim Pilaster", *PEQ*, 119,2 (1987), pp. 152–155.

1. עין גדי

- 456 בר"ג, דן, "בית הכנסת בעין-גדי", קדמוניות, יא (תשל"ל), עמ' 97–100.
- 457 בר"ג, דן, "בית הכנסת בעין-גדי", מדבר יהודה וים המלח; קובץ מאמרים לכנס הי"ט של החברה להגנת הטבע (בעריכת צבי אילן), תלאביב: החברה להגנת הטבע, תשל"ו, עמ' 255–260.
- 458 מזר, בנימין, "כתובת על רצפת בית-כנסת בעין-גדי", תרביץ, מ (תשל"א), עמ' 18–24 >וראה עוד: ש' ליברמן, "הערה מוקדמת לכתובת בעין-גדי", שם, עמ' 24–26; א"א אורבך, "הסוד שבכתובת עין-גדי ונוסחתה", שם, עמ' 27–30; א"ש רוזנטל, "צבור", שם, עמ' 31–32; גב"ע צרפתי, "התרגום העברי של הכתובת של בית-הכנסת שבעין גדי", שם, עמ' 255; י' פליקס, "לענין 'הי גניב צבותיה דחבריה' בפסיפס עין-גדי", שם, עמ' 256; מ"ב לרנר, "עוד לענין 'צבור'", שם, עמ' 257; א' מירסקי, "גדי ודלי בכתובת עין גדי ובפיוטי קדמונים", שם, עמ' 376–384; י' בראנד, "ודלי", שם, עמ' 510–511; ד' בר"ג, "לענין 'קרתה' בכתובות מבית-הכנסת בעין-גדי", שם, מא (תשל"ב), עמ' 453–454; =מיקראה על כתובות יהודיות, עמ' 84–114.
- 459 פורת, י', "עונת החפירות השנייה בבית הכנסת של עין-גדי", קדמוניות, יח (תשל"ב), עמ' 52–54.
- 460 Barag, D., Y. Porat and E. Netzer, "The Synagogue at 'En Gedi", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 116–119.
- 461 Binyamin, Ben-zion, "Birkat ha-minin and the Ein Gedi Inscription", *Immanuel*, 21 (1987), pp. 68–79.
- 462 Levine, L.I., "The Inscription in the 'En-Gedi Synagogue", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 140–145.

2. ציפורי

- 463 וייס, זאב, "פסיפס בית-הכנסת מציפורי: מבט מחודש על אמנות בתי-הכנסת בתקופה הביזנטית", עט הדעת, ב (תשנ"ח), עמ' 30–49.
- 464 וייס, זאב, "חפירות משלחת האוניברסיטה העברית בציפורי בשנים 1992–1996", קדמוניות, 113 (תשנ"ז), עמ' 3–21.
- 465 מאק, חננאל, "ייחודו של גלגל המזלות מבית הכנסת בציפורי ומדרשים מארץ-ישראל", קתדרה, 88 (תמוז תשנ"ח), עמ' 39–56.

- 466 נאמן, יהודה, "בתי כנסת ובתי מדרש בציפורי כמוסדות חינוך בתקופת המשנה והתלמוד [חלק ב]", מעלות, 3-13/2 (חשמ"ב), עמ' 42-48.
- 467 Fine, Steven, "Art and the Liturgical Context of the Sepphoris Synagogue Mosaic", *Galilee through the Centuries: Confluence of Cultures* (ed. Eric M. Meyers), Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1999, pp. 227-237.
- 468 Kessler, Herbert L., "The Sepphoris Mosaic and Christian Art", *From Dura to Sepphoris*, pp. 64-72.
- 469 Kühnel, Bianca, "The Synagogue Floor Mosaic in Sepphoris: Between Paganism and Christianity", *From Dura to Sepphoris*, pp. 31-43.
- 470 Revel-Neher, Elisheva, "From Dream to Reality: Evolution and Continuity in Jewish Art", *From Dura to Sepphoris*, pp. 53-63.
- 471 Sed Rajna, Gabrielle, "A Missing Link: Some Thoughts on the Sepphoris Synagogue Mosaic", *From Dura to Sepphoris*, pp. 44-51.
- 472 Weiss, Zeev, "The Sepphoris Synagogue Mosaic and the Role of Talmudic Literature in its Iconographical Study", *From Dura to Sepphoris*, pp. 15-30.
- 473 Yahalom, Yoseph, "The Sepphoris synagogue mosaic and its story", *From Dura to Sepphoris*, pp. 83-91.

ח. רחוב

- 474 דמסקי, אהרן, "העיירות המותרות שבתחום סבאסטי לפי הכתובת שברצפת-הפסיפס של רחוב", קדמוניות, יא (תשל"ט), עמ' 75-77.
- 475 ויטו, פני, "בית-כנסת של רחוב", קדמוניות, ח (תשל"ו), עמ' 119-123.
- 476 זוסמן, י', "כתובת הלכתית מעמק בית שאן – סקירה מוקדמת", תרביץ, מג (תשל"ד), עמ' 88-158 >ראה עוד: הנ"ל, "תוספות ותיקונים", תרביץ, מד (תשל"ה), עמ' 193-195; ש' ליברמן, "לכתובת ההלכתית מעמק בית-שאן", שם, מה (תשל"ו), עמ' 54-63; הנ"ל, שם, עמ' 331; א' קימרון, "כמה הערות לקריאתה, כתיבה ולשונה של כתובת רחוב", שם, עמ' 154-156; =מיקראה על כתובות יהודיות, עמ' 117-204.<
- 477 זוסמן, י', "כתובת מבית הכנסת של רחוב", קדמוניות, ח (תשל"ו), עמ' 123-128.
- 478 ליברמן, יוסף, "הכתובת העתיקה מבית הכנסת של 'רחוב'", מוריה, ח/ח-ט (שבת תשל"ט), עמ' נט-סח.
- 479 ספראי, זאב, "בשולי כתובת רחוב", ציון, מב (תשל"ז), עמ' 1-22.
- 480 Demsky, A., "The Permitted Villages of Sebaste in the Rehov Mosaic", *IEJ*, 29 (1979), pp. 182-193 <ראה דמסקי>.
- 481 Sussman, J., "The Inscription in the Synagogue at Rehob", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 146-151 <pages 152-153 contain an English translation of the inscription>.

- 482 Vito, F., "The Synagogue at Rehob", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 90–94.
 483 Vito, F., "The Synagogue of Rehov, 1980", *IEJ*, 30 (1980), pp. 214–217.

ט. מקומות שונים

- 484 אבי-יונה, מ', "בית הכנסת בכפר פחמה", ידיעות, יג (תש"ז), עמ' 154–155.
 485 אבי-יונה, מ', "רצפת-הפסיפס של בית-הכנסת במעון (נירים)", א"י, ו (תשכ"א), עמ' 86–93.
 486 אבי-יונה, מ', "בית הכנסת העתיק של חוסיפה", הכרמל – אדם וישוב: לקט מאמרים, החברה להגנת הטבע, תשמ"ז, עמ' 64–67.
 487 אורמן, דן, "כתובות יהודיות מן הכפר דבורה שבגולן", תרביץ, מ (תשל"א), עמ' 399–408;
 >ראה עוד: גב"ע צרפתי, "כתובות יהודיות מן הגולן", תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 125;
 אורמן, שם, עמ' 341; =מיקראה על כתובות יהודיות, עמ' 72–83.
 488 אורמן, דן, "כתובות יהודיות נוספות בדבורה ובקיסרין שבגולן [הערות ותגובות]", תרביץ, סה (תשנ"ז), עמ' 515–521.
 489 אילן, צ', "בית-כנסת עתיק טמון ביער", טבע וארץ, כט/7 (אב תשמ"ז), עמ' 28–31 >בית כנסת בחורבת ענים בדרום יהודה.
 490 אילן, צבי, "הרצפה האבודה בנערן היהודית", אתמולים, תשמ"ח, עמ' 82–90.
 491 אילן, צבי, "חשיפת בתי-הכנסת הקדומים במעון ובענים שבדרום הר חברון", קעמ"י, י (תש"ן), ב/א, עמ' 45–52.
 492 אפלבוים, שמעון, "בית-הכנסת של בית-ירח, אופיו וזמנו", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 181–184.
 493 בירן, אברהם ויאיר שהם, "שרידי בית-כנסת ומתקנים לייצור סוכר ביסוד המעלה", א"י, יט (תשמ"ז), עמ' 199–207.
 494 בן דב, מאיר, "שרידי בית כנסת בכוכב הירדן ובעיית מקומה של גרופינה מול השומרון בגלעד", ארץ שומרון (בעריכת י' אבירם), ירושלים תשל"ד, עמ' 89–92.
 495 בן-צבי, י', "כתובת ביכ"נ חדשה בכפר עלמא", ידיעות, טו (תש"י), עמ' 75–77 >ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 201–203.
 496 ברש, משה, "דויד המלך ברצפת-פסיפס בעזה", א"י, י (תשל"א), עמ' 94–99 >השווה: הנ"ל, דוד המלך באמנות (בעריכת מ' לוין), ירושלים תשמ"ד.
 497 גוטמן, ש', "חפירות בתי-הכנסת בחורבת סוסיה", קדמוניות, יח (תשל"ב), עמ' 47–52.
 498 גרוסברג, אשר, "תבליט האבן מהכפר פחמה – ארון קודש או חזית המקדש", שומרון ובנימין, ב, (בעריכת ז"ח ארליך), ירושלים תשנ"א, עמ' 227–237 >בית כנסת שומרוני?; השווה הנ"ל, "על יצחק מגן, 'בתי כנסת שומרוניים'", קדמוניות, כו [101–101] (תשנ"ג), עמ' 64–66.

- 499 דר, שמעון, "חפירות בית הכנסת בחורבת סומקה", קדמוניות, יז [66–67] (תשמ"ד), עמ' 75–72.
- 500 דר, ש', "בית הכנסת של סומקה על הכרמל – סקירה מוקדמת", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 230–213.
- 501 יוגב, אורה, "בית הכנסת במעון – גילויים חדשים", א"י, יט (תשמ"ז), עמ' 215–208.
- 502 ייבין, זאב, "בית-הכנסת בכורזין: הצעה לשחזור פנים הקיר הדרומי", א"י, יח (תשמ"ה), עמ' 276–268.
- 503 לוי, ש', "בית הכנסת העתיק במעון (נירים)", א"י, ו (תשכ"א), עמ' 81–77.
- 504 לוין, י"ל, "החפירות בחורבת עמודים", קדמוניות, יג [52–51] (תש"ם), עמ' 110–107.
- 505 לרנר, מ"ב, "כנישתא מרדתא דקיסרין", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 77–74.
- 506 מאירס, אריק, "ארון הקודש של נברתין", קדמוניות, טו [59–58] (תשמ"ב), עמ' 81–77.
- 507 מאירס, אריק, "חורבת שמע – היישוב ובית הכנסת", קדמוניות, ה (תשל"ב), עמ' 61–58.
- 508 מאיר, ל"א וא' רייפנברג, "בית הכנסת באשתמוע", ידיעות, ט (תש"ך), עמ' 44–41; י (תש"ג), עמ' 11–10 > ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 97–91.
- 509 מגן, יצחק, יואב ציונית, ארנה סירקיס, "קרית ספר – עיירה יהודית ובית הכנסת מימי הבית השני", קדמוניות, לב/1 (תשנ"ט), עמ' 32–25.
- 510 מגנס, ג'ודי, "הקיראמיקה מחפירת 1980 במעון (נירים)", א"י, יט (תשמ"ז), עמ' 216–224.
- 511 מייטלס, יצחק, "למשמעות הרבועה מקצרין", תרביץ, נג (תשמ"ד), עמ' 466–465.
- 512 מעוז, צ', "בתי-הכנסת בגולן", אריאל, 51–50 (תשמ"ז), עמ' 161–141.
- 513 מעוז, צ', "בתי-הכנסת בגולן", הישוב היהודי ובתי-הכנסת בגולן, תש"ם, עמ' 10, 32–26 > זאב ספראי (עורך), בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשמ"ו, עמ' 143–150.
- 514 נצר, א', "האם שימש בית המעיין במגדלא כבית-כנסת?", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 165–172.
- 515 נצר, א', יעקב קלמן, רחל לוריס, "בית-הכנסת מתקופת החשמונאים ביריחו", קדמוניות, לב/1 (תשנ"ט), עמ' 24–17 > השווה אורי צבי מעוז, קדמוניות, לב/2 (תש"ס), עמ' 119.
- 516 נצר, א', "בתי-הכנסת בגוש-חלב ובח'ירבת שמע – מבט חדש", א"י, כה (תשנ"ו), עמ' 455–450.
- 517 סוקניק, א"ל, "בית הכנסת בשעלבים", עלון אגף העתיקות, ב (1950), עמ' 32–31.
- 518 ספראי, שמואל, "בתי הכנסת בדרום יהודה", בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד: לקט מאמרים, ירושלים תשמ"ו (בעריכת ז' ספראי) עמ' 155–151; > הנ"ל, בימי הבית ובימי המשנה, ירושלים תשנ"ד, עמ' 158–154.
- 519 עובדיה, אשר, "בית-הכנסת בעזה", קדמוניות, א [4] (תשכ"ט), עמ' 127–124.
- 520 עמירן, רות, "שבר תבליט מקושט מבית-הכנסת בכפר ברעם", א"י, ג (תשי"ד), עמ' 178–181.

- 521 עמית, דוד, "על מקור תכניותיהם של בתי-הכנסת בדרום הר יהודה", קתדרה, 68 (תשנ"ג), עמ' 6–35.
- 522 פרסטר, ג', "לפסיפס בית-הכנסת ביפיע", ידיעות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, לא (תשכ"ז), עמ' 218–224.
- 523 פרסטר, ג', "בבתי כנסת עתיקים במדבר יהודה ובבקעת יריחו", טבע וארץ, טו (1973), עמ' 134–139.
- 524 פרסטר, ג', "בתי-הכנסת בגליל", ארצות הגליל (ערכו: א' שמואלי ועוד), חיפה 1983, עמ' 231–256 => בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד, תשמ"ו, עמ' 69–94.
- 525 צורי, נ', "בית-הכנסת העתיק בבית שאן", א"י, ח (תשכ"ז), עמ' 149–167 => בתי כנסת עתיקים בעמק בית שאן, קובץ מאמרים, ניר דוד תשל"ט, עמ' 15–33.
- 526 קלונר, ע', "בית הכנסת של חורבת רימון", קדמוניות, טז [62–63] (תשמ"ד), עמ' 65–71.
- 527 קלונר, ע', "המבנה והמתקנים בחולדה ותפקודם כגת", אדם ואדמה בארץ-ישראל הקדומה (בעריכת אהרן אופנהיימר, אריה כשר ואוריאל רפפורט), ירושלים: יד בן-צבי, תשמ"ו, עמ' 197–208 <English summary, pp. xxix–xx>.
- 528 רחמני, י"ל, "המציאות הקטנות בבית הכנסת במעון (נירים)", א"י, ו (תשכ"א), עמ' 82–85.
- 529 שובה, מ', "כתובת על עמוד של ביכ"נ מחברה", ידיעות, יא (תש"ה), עמ' 31–33 => ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 198–200.
- 530 שובה, מ', "בית הכנסת בקיסריה וכתובותיו", ספר היוכל לכבוד אלכסנדר מארכס, ניו יורק תש"י, עמ' תלג–[תנ].
- 531 שקד, עידן, "בית הכנסת" ביסוד המעלה – מבט מחודש", יד ליאיר, עמ' 143–145.
- 532 Adan-Bayewitz, David, "The Ceramics From the Synagogue of Horvat 'Ammudim and their Chronological Implications", *IEJ*, 32/1 (1982), pp. 13–31.
- 533 Ariel, D. T., "Coins from the Synagogue at Horvat Kanef – Preliminary Report", *Israel Numismatic Society Journal*, 4 (1980), pp. 59–62.
- 534 Ariel, Donald T., "Coins from the Synagogue at Ein Neshut", *IEJ*, 37/2–3 (1987), pp. 147–157.
- 535 Ariel, Donald T., "Coins from the Synagogue at Dabiyye", *Atiqot*, 20 (1991), pp. 74–80.
- 536 Bahat, D., "A Synagogue at Beth-Shean", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 82–85.
- 537 Ben-Dov, M., "Synagogue Remains at Kokhav-Hayarden", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 95–97.
- 538 Bolognesi, Eugenia Marta, "Relazione preliminare di scavo in relazione alla scoperta di una sinagoga a Kfar Misr nella Galilea meridionale", *Rivista di*

- Archeologia Cristiana*, 61/1-2 (1985), pp. 159-166.
- 539 Chen, Doron, "The Ancient Synagogue at Horvat 'Amudim: Design and Chronology", *PEQ*, 118 (1986), pp. 135-137.
- 540 Chen, Doron, "The Ancient Synagogue at Nabratein: Design and Chronology", *PEQ*, 119 (1987), pp. 44-49.
- 541 Chen, Doron, "Antike Synagogen in Palastina; Anlage und Datierung der Synagoge von Horvat Rimmon", *Judaica*, 45,1 (1989), pp. 57-67.
- 542 Chiat, M. J., "Synagogues and Churches in Byzantine Beth Shean", *JJA*, 7 (1980), pp. 6-24.
- 543 Dar, Shimon and Yohanan Mintzker, "The Synagogue of Ḥorvat Sumaqa, 1983-1993", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 157-165.
- 544 Finney, P.C., "Orpheus-David: A Connection in Iconography Between Greco-Roman Judaism and Early Christianity", *JJA*, 5(1978), pp. 6-15.
- 545 Gutman, S., Z. Yeivin and E. Netzer, "Excavations in the Synagogue at Ḥorvat Susiya", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 123-126.
- 546 Herman, Daniel, "A Synagogue Fit for a Feast", *Eretz*, 67 (1999), pp. 57-60
<על בית הכנסת החשמונאי בשפך נחל פרת>.
- 547 Kaswalder, Pietro, "[On] Eric M. Meyers [et al.], Excavations at the Ancient Synagogue of Gush Halav (1990)", *Liber Annus*, 43 (1994), pp. 596-602.
- 548 Kestenbaum Green, Connie, "The Elusive Face of King David; Restoring a Mosaic from the Ancient Synagogue at Gaza", *Israel Museum Journal*, 11 (1993), pp. 65-72 <another version appeared in the *Biblical Archaeology Review*, 20,2, 1994>.
- 549 Kippenberg, Hans G., "Pseudikonographie; Orpheus auf jüdischen Bildern", *Visible Religion; Annual for Religious Iconography*, 7 (1990), pp. 233-249
<בית הכנסת בעזה>.
- 550 Kloner, Amos, "The Synagogues of Horvat Rimmon", *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 43-48 <including 3 pp. of plates>.
- 551 Kloner, A., "A Lintel with Menorah Relief from Ḥorvat Kishor", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 160-161.
- 552 Kolska Horwitz, Liora R., "Animal Bones from Horbat Rimmon; Hellenistic to Byzantine Periods", *Atiqot*, 35 (1998), pp. 65-76.
- 553 Levine, L.I., "Excavations at Ḥorvat ha-'Amudim", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 78-81.
- 554 Levine, Lee, "Excavations at the Synagogue of Horvat 'Ammudim", *IEJ*, 32/1 (1982), pp. 1-12 <ראה מאמרו העברי>.
- 555 Magness, Jodi, "Synagogue Typology and Earthquake Chronology at

- Khirbet Shema, Israel", *Journal of Field Archaeology*, 24,2 (1997), pp. 211–220.
- 556 Maoz, Zvi Uri, "Ancient Qasrin; Synagogue and Village", *Biblical Archaeologist*, 51,1 (1988), pp. 5–19.
- 557 Maoz, Zvi Uri, "Excavations in the Ancient Synagogue at Dabiyye", *Atiqot*, 20 (1991), pp. 49–65.
- 558 Ma'oz, Z., "The Art and Architecture of the Synagogues of the Golan", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 98–115.
- 559 Ma'oz, Z., "Ancient Synagogues of the Golan", *Biblical Archaeologist*, 61 (1988), pp. 116–128.
- 560 Meyers, E. M., "Preliminary Report on the 1977 and 1978 Seasons at Gush-Halav (El-Jish), Upper Galilee, Israel", *BASOR*, 233 (1979), pp. 33–58.
- 561 Meyers, E. M., "Ancient Synagogues in Galilee: The Religious and Cultural Setting", *BA*, 43 (1980), pp. 61–77.
- 562 Meyers, E. M., "The Synagogue at Ḥorvat Shema", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 70–75.
- 563 Meyers, E. M., "Excavations at Gush Ḥalav in Upper Galilee", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 75–77.
- 564 Meyers, Eric, "Ancient Gush Halav (Giscala), Palestinian Synagogues and the Eastern Diaspora", *Ancient Synagogues: The State of Research*, pp. 61–78.
- 565 Meyers, E. M., and C. L. Meyers, "Remains of an Ancient Synagogue Ark in Galilee", *Biblical Archaeology Review*, 7 (Nov./Dec. 1981), pp. 24–40.
- 566 Meyers, E. M., J. F. Strange, and C. L. Meyers. "The Ark of Nabratein – A First Glance", *Biblical Archeologist*, 44 (1981), pp. 237–243.
- 567 Meyers, E. M., and C. L. Meyers, "The Ark in Art: A Ceramic Rendering of the Torah Shrine from Nabratein", *Eretz Israel*, 16 (1982), pp. 176–185.
- 568 Onn, Alexander, "The Ancient Synagogue at Kafr Misr", *Atiqot*, 25 (1994), pp. 117–134 <בין עין דור לתמרה>.
- 569 Ovadiah, A., "The Synagogue at Gaza", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 129–132.
- 570 Reich, Ronny, "The Bet Yerah 'Synagogue' Reconsidered", *Atiqot*, 22 (1993), pp. 137–144.
- 571 Safrai, Shmuel, "The Synagogues South of Mt. Judah", *Immanuel*, 3 (Winter 1973/4), pp. 44–50 <=תורגם לעברית, ראה לעיל, ספראי, שמואל>.

- 572 Turnheim, Yehudit, "Some Observations on the Decoration of the Chorazim Pilaster", *PEQ*, 119/2 (1987), pp. 152–155.
- 573 Tzaferis, V., "The Ancient Synagogue at Ma'oz Hayyim", *IEJ*, 32 (1984), pp. 215–244.
- 574 Tzaferis, V., "The Synagogue at Ma'oz Hayim", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 86–89.
- 575 Tzafrir, Y. and Y. Hirschfeld, "The Church and Mosaics at Horvat Berachot, Israel", *Dumbarton Oaks Papers*, 33 (1979), pp. 305–308.
- 576 Urman, D., "Jewish Inscriptions from the Village of Dabura", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 154–156 <ראה מאמרו העברי>.
- 577 Urman, Dan, "Public Structures and Jewish Communities in the Golan Heights", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 373–617.
- 578 Vincent, L.H., "Découverte de la 'Synagogue des Affranchis' à Jérusalem", *RB*, 30 (1921), pp. 247–277.
- 579 Yeivin, Z., "The Synagogue of Eshtemoa", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 120–123.
- 580 Yeivin, Z., "Two Lintels with Menorah Reliefs from Chorazin", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 162–163.
- 581 Yeivin, Ze'ev, "Khirbet Susiya – The 'Bema' and Synagogue Ornamentation", *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 93–98 <including 10 pp. of plates>.

י. בתי כנסת שומרוניים

- 582 באיאר, בתיה, "על: יצחק מגן, 'בתי-כנסת שומרוניים', [ג]: לזיהויו של כלי התקיעה בפסיפס בית הכנסת השומרוני של אל ח'ירבה", קדמוניות, כו (תשנ"ג), עמ' 66–67.
- 583 בן-חיים, זאב, "בית כנסת שומרוני 'כנשת מיה' – אימתי והיכן?", א"י, יד (תשל"ח), עמ' 188–190.
- 584 גרוסברג, אשר, "תבליט האבן מהכפר פחמה – ארון קודש או חזית המקדש", שומרון ובנימין, ב, (בעריכת ז"ח ארליך), ירושלים תשנ"א, עמ' 227–237 <בית כנסת שומרוני?>.
- 585 גרוסברג, אשר, "בתי הכנסת הקדומים ובית המקדש: ה. חזית המקדש בתי הכנסת השומרוניים", א"י, כה (תשנ"ו), עמ' 319–320.
- 586 גרוסברג, אשר, "על: יצחק מגן, 'בתי-כנסת שומרוניים'", [א]: 1. ארון קודש בעיטורי בתי הכנסת השומרוניים או חזית המקדש? "2. בית הכנסת השומרוני ובתי הכנסת היהודיים מימי בית שני", קדמוניות, כו (תשנ"ג), עמ' 64–65.
- 587 יעקבי, רות, "על: יצחק מגן, 'בתי-כנסת שומרוניים'", קדמוניות, כו (תשנ"ד), עמ' 130–131.
- 588 מגן, י', "בתי-כנסת שומרוניים", קדמוניות, כה (תשנ"ג), עמ' 66–90 <השווה הנ"ל>.

- "בתי-הכנסת השומרוניים ופולחנם", מחקרי יהודה ושומרון, ב, אריאל תשנ"ג, עמ' 229–264; הנ"ל, "תשובה", קדמוניות, כו (תשנ"ג), עמ' 68; הנ"ל, "תשובה", קדמוניות, כו (תשנ"ד), עמ' 131–132.
- 589 ספראי, ז', "בתי-הכנסת של השומרונים בתקופה הרומית-ביזנטית", קתדרה, 4 (תשל"ז), עמ' 84–112 >=זאב ספראי (עורך), בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד: לקט מאמרים, ירושלים תשמ"ו, עמ' 157–186.
- 590 עמית, דוד, "על: יצחק מגן, 'בתי-כנסת שומרוניים'", קדמוניות, כו (תשנ"ג), עמ' 65–66.
- 591 קפלן, י', "כתובת מבית כנסת שומרוני ביבנה", ידיעות, יג (תש"ז), עמ' 65 >=ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 232–233; וראה עוד: י' בן-צבי, "הערות לכתובת השומרונית מיבנה", ידיעות, יג (תש"ז), עמ' 166–168 (=ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 233–235); ז' בן-חיים, "לכתובת השומרונית מיבנה", ידיעות, יד (תש"ח), עמ' 49–50 (=ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–טו, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 236–372).
- 592 Di Segni-Campagnano, Leah, "The Greek Inscriptions in the Samaritan Synagogue at el-Khirbe, With Some Considerations on the Function of the Samaritan Synagogue in the Late Roman Period", *Early Christianity in Context: Monuments and Documents* (ed. F. Manns and E. Alliata), Jerusalem: Franciscan Printing Press, 1993, pp. 231–239.
- 593 Lifshitz, B. and J. Schiby, "Une Synagogue Samaritaine à Thessalonique", *RB*, 75 (1968), pp. 368–378.
- 594 Magen, Yitzhak, "Samaritan Synagogues", *Early Christianity in Context – Monuments and Documents* (ed. F. Manns and E. Alliata), Jerusalem, 1993, pp. 193–230.
- 595 Magen, Yitzhak, "The Samaritan Synagogue at Khirbet Samara", *Israel Museum Journal*, 11 (1993), pp. 59–64.
- 596 Morabito, Vittorio, "The Samaritans in Sicily and the Inscription in a Probable Synagogue in Syracuse", *New Samaritan Studies of the Société d'Etudes Samaritaines*, Vol. III-IV; Proceedings of the Congresses of Oxford 1990 and Paris 1992. Essays in Honour of G.D. Sixdenier, eds. Alan D. Crown & Lucy Davey, Sydney: Mandelbaum, 1995, pp. 237–258.
- 597 Naveh, Joseph, "Did Ancient Samaritan Inscriptions Belong to Synagogues?", *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 61–63.
- 598 Pummer, Reinhard, "How to Tell a Samaritan Synagogue from a Jewish Synagogue", *BAR*, 24,3 (1998), pp. 24–35 <=A.B.; *The Samaritan News*, (1999), pp. 731–735 >.

- 599 Pummer, Reinhard, "Samaritan Synagogues and Jewish Synagogues; Similarities and Differences", *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 118–160.
- 600 Reich, Ronny, "The Plan of the Samaritan Synagogue at Shaalvim", *IEJ*, 44,3–4 (1994), pp. 228–233.

2. התפוצות

א. שונות וכללי

- 601 אפלכאום, ש', "כתובת יהודית חדשה מברניקי שבקירינאיקה", ידיעות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, כה (תשכ"א), עמ' 167–174.
- 602 הירשברג, חיים זאב, "הדגים בפסיפסי בית-הכנסת של נארו ובפולקלור היהודי בתוניסיה ובטריפוליטאניה של זמננו", א"י, ח (תשכ"ז), עמ' 305–311 >"נארו" הוא היום חמאם ליף בתוניס; בית הכנסת מתוארך בין המאה ה-4 למאה ה-6.
- 603 כשר, אריה, "בתי-הכנסת כ'בתי-תפילה' ו'מקומות קדושים' בחיי הקהילות היהודיות במצרים ההלניסטית והרומית", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 119–132 >*Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 205–220.
- 604 לוין, י"ל, "אחידות ורב-גוניות ביהדות בעת העתיקה – העדות של בתי-הכנסת בתפוצות", היהודים בעולם ההלינסטי והרומי: מחקרים לזכרו של מנחם שטרן (בעריכת: א' אופנהיימר ואחרים), ירושלים תשנ"ו, עמ' 379–392.
- 605 עובדיה, אשר, "בתי-כנסת עתיקים ביוון רבתי", מאז ועד עתה: הרצאות הקתדרה (בעריכת צבי אנקורי), תל אביב תשמ"ד (יהודי-יוון לדורותם: פרסומי הקתדרה להיסטוריה ותרבות של יהודי שלוניקי ויוון, ספר שני), עמ' 9–20 >השווה: הנ"ל, "בתי-כנסת עתיקים ביוון רבתי", אפיריון, 32 (1994), עמ' 19–24.
- 606 פרסטר, גדעון, "בית-כנסת מן המאה ה-5 בלפטיס מגנה", קעמ"י, ט, חטיבה ב, א, (תשמ"ו), עמ' 53–58.
- 607 צבי, פ', "בית הכנסת של אוסטיה", ספר זכרון לח"א סיריני, ירושלים תשל"א, עמ' 61–73.
- 608 קנאל, ברוך, "בתי כנסת עתיקים בגולה", מחניים, עג (ער"ה תשכ"ג), עמ' 142–145.
- 609 Avi-Yonah, M., "The Mosaics of Mopsuesta – Church or Synagogue?", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 186–190.
- 610 Biebel, M., "The Mosaics of Hammam Lif", *Art Bulletin*, 16 (1936), pp. 541–551.
- 611 Brenk, B., "Die Umwandlung der Synagoge von Apamea in eine Kirche: Eine mentalitäts-geschichtliche Studie", *Tesserae: Festschrift für Josef Engemann* (Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzung. 18; Münster, 1991), pp. 1–25.
- 612 Crowfoot, J. W. and R. W. Hamilton, "The Discovery of a Synagogue at Jerash", *PEFQS*, 30 (1928–1929), pp. 211–222.

- 613 Danov, Christo and Elena Kesjakova, "A Unique Finding – an Ancient Synagogue in the City of Plovdiv (New Pages from the History of Plovdiv and Thrace During the Late Antiquity)", *Social, Cultural and Educational Association of the Jews in the People's Republic of Bulgaria*, 19 (1984), pp. 210–226.
- 614 Darmon, J. P., "Les mosaïques de la synagogue de Hammam-Lif: une reexamen du dossier", *Fifth International colloquium on Ancient Mosaics (Bath, England, September 5–12, 1982)* (ed. R. Ling), JRA Supplement 9.2, 1995), pp. 7–29.
- 615 Dion, P. E., "Synagogues et temples dans l'Egypte hellénistique", *Science et Esprit*, 29 (1977), pp. 45–75.
- 616 Edwards, Douglas R., "Jews and Christians at Ancient Chersonesus: The Transformation of Jewish Public Space", *Evolution of the Synagogue*, pp. 158–173.
- 617 Eshel, Esther, "A Hebrew Graffito from a Synagogue in Crimea", *Jewish Studies Quarterly*, 5,4 (1998), pp. 289–299.
- 618 Feldman, Louis H., "Diaspora Synagogues: New Light from Inscriptions and Papyri", *Sacred Realm*, pp. 48–66 <cf. idem, *Studies in Hellenistic Judaism*, London: E. J. Brill, 1996, pp. 577–602>.
- 619 Filson, F. V., "Ancient Greek Synagogue Inscriptions", *BA*, 32 (1969), pp. 41–46.
- 620 Fine, Steven and Leonard V. Rutgers, "New Light on Judaism in Asia Minor During Late Antiquity: Two Recently Identified Menorahs", *JSQ*, 3 (1996), pp. 1–23.
- 621 Fine, Steven, and M. Della Pergola, "The Synagogue of Ostia Antica and its Torah Shrine", *The Jews of Ancient Rome*, Jerusalem: Bible Lands Museum, 1994, pp. 42–57 <exhibition catalog, in Hebrew and English>.
- 622 Foerster, G., "A Survey of Ancient Diaspora Synagogues", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 164–171.
- 623 Foerster, G., "Remains of a Synagogue at Corinth", *Ancient Synagogues Revealed*, p. 185.
- 624 Hengel, Martin, "Die Synagogeninschrift von Stobi", *ZNW*, 57 (1966), pp. 145–183 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 110–148>.
- 625 Kasher, A., "Synagogues as 'Houses of Prayer' and 'Holy Places' in the Jewish Communities of Hellenistic and Roman Egypt", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 205–220.
- 626 Kraabel, A. T., "The Diaspora Synagogue: Archeological and Epigraphical

- Evidence since Sukenik", ANRW, II, 19/1, pp. 477–510 <=*Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 95–126; תורגם לעברית בחוך: זאב ספראי (עורך), בית-הכנסת בתקופת המשנה והתלמוד: לקט מאמרים, ירושלים תשמ"ו, עמ' 198–193>.
- 627 Kraabel, A. Thomas, "Social Systems of Six Diaspora Synagogues", *Ancient Synagogues: The State of Research*, pp. 79–92 <appeared also in *Diaspora Jews and Judaism*, pp. 257–267>.
- 628 Kraabel, A. T., "Unity and Diversity among Diaspora Synagogues", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 49–60 <appeared also in *Diaspora Jews and Judaism*, pp. 21–33>.
- 629 Levine, Lee I., "Diaspora Judaism of Late Antiquity and its Relationship to Palestine: Evidence from the Ancient Synagogue", *Te'uda*, 12 (1996), pp. 139–158 <=*Studies on the Jewish Diaspora in the Hellenistic and Roman Periods* (ed. B. Isaac and A. Oppenheimer), Tel Aviv: Ramot, 1996>.
- 630 Levinskaya, Irina A., "A Jewish or Gentile Prayer House? The Meaning of ΠΡΟΣΕΤΞΗ", *Tyndale Bulletin*, 41 (1990), pp. 154–159.
- 631 Lüderitz, Gert, *Corpus jüdischer Zeugnisse aus der Cyrenaike*, Weisbaden: Ludwig Reichert, 1983, pp. 147–159 <כתובות מבתי כנסת>.
- 632 MacLennan, Robert S., "In Search of the Jewish Diaspora; A First-Century Synagogue in Crimea?", *BAR*, 22,2 (1996), pp. 44–51, 69.
- 633 Marmorstein, A., "The Synagogue of Claudius Tiberius Polycharmus in Stobi", *JQR*, 27 (1936–1937), pp. 373–384.
- 634 Meyers, Eric, "The Torah Shrine in the Ancient Synagogue: Another Look at the Evidence", *JSQ*, 4 (1997), pp. 303–338.
- 635 Noy, David, "A Jewish Place of Prayer in Roman Egypt", *JTS*, 43/1 (April 1992), pp. 118–122.
- 636 Ovadiah, A., "Ancient Synagogues in Asia-Minor", *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara 1978, pp. 857–866, plates 273–280.
- 637 Overman, J. Andrew, "Jews, Slaves, and the Synagogue on the Black Sea: The Bosporan Manumission Inscriptions and Their Significance for Diaspora Judaism", *Evolution of the Synagogue*, pp. 141–157.
- 638 Plassart, A., "La Synagogue juive de Délos", *Mélanges Holleaux, recueil de mémoires concernant l'antiquité grecque*, Paris 1913, pp. 201–215.
- 639 Rajak, Tessa, "The Synagogue Within the Greco-Roman City", *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 161–173.

- 640 Reinach, S., "Notes sur la synagogue d'Hamman el-Lif", *REJ*, 13 (1886), pp. 217–223.
- 641 Rénan, E., "Les mosaïques de Hammam-Lif", *Revue Archéologique*, 1883, 157–163.
- 642 Richardson, Peter, "Augustan-Era Synagogues in Rome", *Judaism and Christianity in First-Century Rome* (ed. Karl P. Donfried and Peter Richardson), Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Pub. Co., 1998, pp. 17–29.
- 643 Rousselle, Aline, "Riflessioni intorno a qualche incertezza sul sesso nell'antica iconografia ebraica e cristiana", *Quaderni Storici*, 79 (1992), pp. 11–40 <on the synagogue of Dura Europos>.
- 644 Rutgers, Leonard Victor, "Diaspora Synagogues: Synagogue Archaeology in the Greco-Roman World", *Sacred Realm*, pp. 67–95.
- 645 Seager, A. R., "The Recent Historiography of Ancient Synagogue Architecture", *Ancient Synagogues in Israel*, pp. 85–92, and 7 pp. of plates.
- 646 Shashar, Michael, "Synagogues of the Ancient World", *Eretz Magazine*, 2/4 (1987), pp. 59–66.
- 647 Squarciapino, M. F., "The Synagogue at Ostia", *Archaeology*, 16 (1963), pp. 194–203.
- 648 Sukenik, E.L., "The Mosaic Inscriptions in the Synagogue at Apamea on the Orontes", *HUCA*, 23/2 (1950–1951), pp. 541–551.
- 649 Von Gernak, A., "Eine Synagogue in Milet", *ZNW*, 20 (1921), pp. 177–181 <cf. Paul R. Trebilco, *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 56>.
- 650 Wharton, Annabelle, "Erasure: Eliminating the Space of Late-Antique Judaism", *From Dura to Sepphoris*, pp. 195–214 <על חורבן בתי-כנסת ומה בא> <במקומם>.
- 651 White, L. Michael, "The Delos Synagogue Revisited: Recent Fieldwork in the Graeco-Roman Diaspora", *HTR*, 80/2 (1987), pp. 133–160.
- 652 White, L. Michael, "Synagogue and Society in Imperial Ostia; Archaeological and Epigraphic Evidence", *HTR*, 90,1 (1997), pp. 23–58 <appeared also in *Judaism and Christianity in First-Century Rome* (ed. Karl P. Donfried and Peter Richardson), Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Pub. Co., 1998, pp. 30–68; see also Anders Runesson, "The Oldest Original Synagogue Building in the Diaspora: A Response to L. Michael White", *ibid.*, 92,4 (1999), pp. 409–433; L. Michael White,

- "Reading the Ostia Synagogue; A Reply to A. Runesson", *ibid.*, pp. 435–464>.
- 653 White, L. Michael, "Synagogues in the Graeco-Roman Diaspora: Jewish Adaptation and Accommodation", *The Social Origins of Christian Architecture, I: Building God's House in the Roman World*, Valley Forge, PA.: Trinity Press International 1990, pp. 60–101.
- 654 Wischnitzer, Rachel, "Das Problem der antiken Synagogue", *Menorah* (Vienna), 8 (November – December 1930), pp. 550–556.
- 655 Zevi, Fausto, "La Sinagoga di Ostia", *RMI*, 38 (1972), pp. 131–146 <עם תמונות; ראה מאמרו העברי>.

ב. בבל

- 656 אופנהיימר, א', "בתי-כנסת בעלי זיקה היסטורית בבבל התלמודית", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 147–154.
- 657 גפני, ישעיהו, "בתי-כנסת בבבל התלמודית", בתי-כנסת עתיקים, עמ' 155–162 >השווה הנ"ל, יהודי בבל בתקופת התלמוד, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשנ"א, עמ' 109–117<.
- 658 Gafni, I., "Synagogues in Babylonia in the Talmudic Period", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 221–231 <תרגום של מאמרו העברי>.
- 659 Oppenheimer, Aharon, "Babylonian Synagogues with Historical Associations", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 40–48 <תרגום של מאמרו העברי>.

ג. דורה אירופוס

- 660 אלבאום, אלעזר, "על ציור ארון-הברית בבית-הכנסת של דורה אירופוס", סיני, צ (תשמ"ב), עמ' כה–לד.
- 661 בן שמאי, מ"ה, "אגדות החורבן בביה"כ בדורא", ידיעות, ט (תש"ך), עמ' 93–97 >=ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–ט, קובץ ראשון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 110–104<.
- 662 גודינוף, א', "היהדות של בית-הכנסת בדורא-אברופוס", קעמ"י, ג, עמ' 302–303.
- 663 וישניצר-ברנשטיין, רחל, "הציורים בביהכ"נ של דורא", בצרון, ג/ד [28] (תש"ב), עמ' 289–292.
- 664 זנה, י', "בית-הכנסת שבדורא-אברופוס", קעמ"י, א, עמ' 378–382.
- 665 Aubert, M., "La Peinture de la Synagogue de Doura", *Gazette des Beaux-Arts*, 2 (1958), pp. 1–24.
- 666 Bickerman, E.J., "Symbolism in the Dura Synagogue", *HTR*, 58(1965), pp. 127–151.
- 667 Bulas, Ryszarda, "Przejście przez Morze Czerwone' w synagodze w Dura

- Europos (polowa III w.) jako 'akedah' narodu zydowskiego", *Roczniki Humanistyczne*, 39–40,4 (1991–1992), pp. 5–16 <with an English summary; "The Passage across the Red Sea in the synagogue in Dura Europos (mid-3rd century) as 'akedah' of the Jewish nation">.
- 668 Dequeker, Luc, "Le prophète Elie dans l'iconographie juive ancienne", *Elie le prophète*, pp. 137–154 <on the Dura Europos and Beth Alpha synagogues>.
- 669 Diebner, Bernd Jorg, and Claudia Nauerth, "Überlegungen zur Funktion der sog. 'Torah-Nische' der antiken Synagoge von Dura Europos", *DBAT*, 25 (1988), pp. 149–172.
- 670 Figueras, Pau, "Las pinturas murales de la sinagoga de Dura Europos a la luz de la polemica judeo-cristiana", *Boletin de la Asociacion Espanola de Orientalistas*, 32 (1996), pp. 207–219.
- 671 Flesher, Paul V.M., "Rereading the Reredos: David, Orpheus, and Messianism in the Dura Europos Synagogue", *Ancient Synagogues: Historical Analysis*, pp. 346–366.
- 672 Flesher, Paul Virgil McCracken, "Conflict or Cooperation? Non-Jews in the Dura Synagogue Paintings", *Hellenic and Jewish Arts*, pp. 199–222.
- 673 Garte, E., "The Theme of Resurrection in the Dura-Europos Synagogue Paintings", *JQR*, 64 (1973), pp. 1–15.
- 674 Gates, Marie-Henriette, "Dura-Europos: A Fortress of Syro-Mesopotamian Art", *BA*, 47 (1984), pp. 166–181.
- 675 Goldstein, Jonathan, "The Central Composition of the West Wall of the Synagogue of Dura-Europos", *JANES*, 16/17 (1987), pp. 213–216 <99–142>.
- 676 Goldstein, Jonathan A., "The Judaism of the Synagogues", *Judaism in Late Antiquity* (ed. Jacob Neusner), Leiden: E.J. Brill, 1995, II, pp. 109–157 <focusing on the synagogue of Dura-Europos>.
- 677 Goodenough, E. R., "The Paintings of the Dura-Europos Synagogue: Method and an Application", *IEJ*, 2 (1958), pp. 69–79.
- 678 Goodenough, E. R., "The Paintings of the Dura Synagogue", *WCJS*, 2, Jerusalem 1957, pp. 1–2.
- 679 Goodenough, E. R., "Judaism at Dura-Europos", *IEJ*, 11 (1961), pp. 162–170.
- 680 Goranson, Stephen, "The Battle Over the Holy Day at Dura-Europos", *Bible Review*, 12,4 (1996), pp. 22–33, 44 <On the Sabbath/Sunday polemic reflected in paintings>.

- 681 Grabar, A., "Le thème religieux des fresques de la Synagogue de Doura", *RHR*, 123 (1941), pp. 143–192; 124 (1941), pp. 5–35.
- 682 Gutmann, Joseph, "The Illustrated Midrash in the Dura Synagogue Paintings: A New Dimension for the Study of Judaism", *PAAJR*, 50 (1983), pp. 91–104 <=J. Gutmann, *Sacred Images: Studies in Art from Antiquity to the Middle Ages*, Northampton 1989, pp. 91–104>.
- 683 Gutmann, Joseph, "Programmatic Painting in the Dura Synagogue", *The Dura-Europos Synagogue: A Reevaluation (1932–1972)* (ed. J. Gutmann), Missoula 1973, pp. 137–155 <=The Synagogue: Studies in Origins, pp. 210–232; rev.: Gabriella Sed-Rajna, *JJA*, 1 (1974), p. 96>.
- 684 Gutmann, Joseph, "The Dura Europos Synagogue Paintings and their Influence on Later Christian and Jewish Art", *Artibus et Historiae*, 17 (1988), pp. 25–29.
- 685 Gutmann, Joseph, "The Dura Europos Synagogue Paintings; the State of Research", *The Synagogue in Late Antiquity*, pp. 61–72.
- 686 Gutmann, Joseph, "Introduction to the Second Printing of 'The Dura-Europos Synagogue'", *The Dura-Europos Synagogue; a Re-evaluation (1932–1992)* (ed. Joseph Gutmann), Atlanta, GA: Scholars Press, 1992, pp. ix–xl.
- 687 Gutmann, J., "The Synagogue of Dura-Europos: A Critical Analysis", *Evolution of the Synagogue*, pp. 73–88.
- 688 Jensen, Robin M., "The Dura Europos Synagogue, Early Christian Art, and Religious Life in Dura Europos", *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 174–189.
- 689 Kelley, Christopher Pierce, "Who did the Iconoclasm in the Dura Synagogue?", *BASOR*, 295 (1994), pp. 57–72 <טוען שהפגיעה נעשתה שלא > <במכוון בשעת ההכנה למצור>.
- 690 Kessler, Herbert L., "Prophetic Portraits in the Dura Synagogue", *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 30 (1987), pp. 149–155.
- 691 Lambert, Elie, "La Synagogue de Doura-Europos et les Origines de la Mosquée", *Semitica*, 3 (1950), p. 67–72 <idem, *Études Médiévales*, Paris 1956, pp. 59–64>.
- 692 Levine, L. I., "The Synagogue of Dura-Europos", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 172–177.
- 693 Levine, Lee I., "La synagogue de Doura Europos", *Le Monde de la Bible*, 57 (1989), pp. 20–27.
- 694 Levit-Tawil, Dalia, "The Enthroned King Ahasuerus in Light of the

- Iconography of Kingship in Iran", *BASOR*, 250 (1983), pp. 57–58.
- 695 Mesnil du Buisson, R., "L'inscription de la niche centrale de la Synagogue de Doura-Europos", *Syria*, 40 (1963), pp. 303–314.
- 696 Meyer, R., "Betrachtungen zu Drei Fresken der Synagoge von Dura-Europos", *TLZ*, 74 (1949), pp. 29–38.
- 697 Milgrom, J., "Moses Sweetens the 'Bitter Waters' of the 'Portable Well': An Interpretation of the Doura-Europos Synagogue", *JJA*, 5 (1978), pp. 45–47.
- 698 Moon, Warren G., "Nudity and Narrative; Observations on the Frescoes from the Dura Synagogue", *Journal of the American Academy of Religion*, 60,4 (1992), pp. 587–658.
- 699 Nock, A.D., "The Synagogue Murals of Doura-Europos", *Harry Wolfson Jubilee Volume* (ed. S. Lieberman), II, Jerusalem 1965, pp. 632–633.
- 700 Noth, A., "Dura-Europos und Seine Synagoge", *ZDPV*, 75 (1959), pp. 164–181.
- 701 Oberman, Julius, "Inscribed Tiles from the Synagogue of Dura", *Berytus*, 7 (1942), pp. 89–117.
- 702 Philonenko, Marc, "De Qoumran a Doura-Europos; la vision des ossements desséchés (Ezechiel 37,1–4)", *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuse*, 74,1 (1994), pp. 1–12.
- 703 Renov, I., "A View of Herod's Temple from Nicanor's Gate in a Mural Panel of the Dura Europos Synagogue", *IEJ*, 20 (1970), pp. 67–74.
- 704 Sabar, Shalom, "The Purim Panel at Dura: A Socio-Historical Interpretation", *From Dura to Sepphoris*, pp. 154–163.
- 705 Schubert, Kurt, "Die Bedeutung des Bildes für die Ausstattung spätantiker Synagogen – Dargestellt am Beispiel der Toraschrein-nische der Synagoge von Dura Europos", *Kairos*, 17 (1975), pp. 11–23.
- 706 Seager, Andrew, "The Architecture of the Dura and Sardis Synagogues", *The Dura-Europos Synagogue: A Reevaluation (1932–1972)* (ed. J. Gutmann), Missoula 1973, pp. 79–117 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 149–193>.
- 707 Simon, M., "Remarques sur les Synagogues et images de Doura et de Palestine", *Recherches d'Histoire Judéo-Chrétienne (Etudes Juives 6)*, Paris: Mouton, 1962, pp. 188–198, 204–208.
- 708 Sonne, I., "The Paintings of the Dura Synagogue", *HUCA*, 20 (1947), pp. 255–362.
- 709 St. Clair, Archer, "The Torah Shrine at Dura-Europos: A Re-evaluation",

- Jahrbuch für Antike und Christentum*, 29 (1986), pp. 109–117.
- 710 Stemberger, Gunter, "Biblische Darstellungen auf Mosaikfussboden spatantiker Synagogen", *Jahrbuch für Biblische Theologie*, 13 (1998), pp. 145–170 <deals especially with the synagogues of Naaran, Bet Alpha and Dura Europos>.
- 711 Stern, H., "L'Orphée de la Synagogue de Dura-Europos", *WCJS*, 2, Jerusalem 1957, p. 3.
- 712 Stichel, Rainer, "Scenes from the Life of King David in Dura Europos and in Byzantine Art", *JA*, 21/22 (1995/1996), pp. 100–116 <=*The Real and Ideal Jerusalem in Jewish, Christian and Islamic Art; Studies in Honor of Bezalel Narkiss on the Occasion of His Seventieth Birthday* (ed. Bianca Kuhnel), Jerusalem: Hebrew University, Center for Jewish Art, 1998>.
- 713 Tawil, D., "The Purim Panel in Dura in the Light of Parthian and Sassanian Art", *JNES*, 38 (1979), pp. 93–109.
- 714 Wharton, Annabel Jane, "Good and Bad Images from The Synagogue of Dura Europos; Contexts, Subtexts, Intertexts", *Art History*, 17,1 (1994), pp. 1–25.
- 715 Wischnitzer, R., "The Conception of the Resurrection in the Ezekiel Panel of the Dura Synagogue", *JBL*, 60 (1941), pp. 43–55 <reprinted in R. Wischnitzer, *From Dura to Rembrandt: Studies in the History of Art*, Milwaukee–Vienna–Jerusalem 1990, pp. 64–69>.
- 716 Wischnitzer, R., "The Samuel Cycle in the Wall Decoration of the Synagogue at Dura-Europos", *PAAJR*, 11 (1941), pp. 85–103.
- 717 Wischnitzer, R., "Paintings of the Synagogue at Dura-Europos: The Upper Register", *Gazette des Beaux-Arts*, 33 (1948), pp. 261–266.
- 718 Wischnitzer, R., "The Dura Synagogue", *JQR*, 39 (1949), pp. 297–300 <review of Sukenik's book>.
- 719 Wischnitzer, R., "The 'Closed Temple' in the Synagogue of Dura-Europos", *JAOS*, 91 (1971), pp. 367–378 <reprinted in R. Wischnitzer, *From Dura to Rembrandt: Studies in the History of Art*, Milwaukee–Vienna–Jerusalem 1990, pp. 134–144>.
- 720 Wischnitzer, Rachel, "Number Symbolism in Dura Synagogue Paintings", *Joshua Finkel Festschrift* (ed. S. B. Hoenig), New York 1974, pp. 159–171.

ד. סרדיס

- 721 מזר, בנימין, "הסטיו המלכותי בדרום הר הבית", שלושים שנות ארכיאולוגיה בארץ ישראל, תש"ח – תשל"ח: הכינוס הארצי הל"ה לידיעת הארץ, ירושלים תשמ"א, עמ' 721

151–143 => חפירות ותגליות: מסות בארכיאולוגיה של ארץ ישראל, ירושלים תשמ"ז, עמ' 65–72; המחבר מציע לראות בסטיו המלכותי את המקור לבית הכנסת בתפוצות ובמיוחד בסארדיס.

- 722 עובדיה, אשר, "סרדיס, הגדול בבתי-הכנסת העתיקים", עת-מול, ח (תשמ"ג), עמ' 3–5.
- 723 Bonz, Marianne "The Jewish Community of Ancient Sardis: Deconstruction and Reconstruction", *Evolution of the Synagogue*, pp. 106–122.
- 724 Botermann, Helga, "Die Synagoge von Sardes; eine Synagoge aus dem 4. Jahrhundert?", *ZNW*, 81 (1990), pp. 103–121.
- 725 Crawford, John S., "Jews and Christians Live, Work and Worship Side by Side", *BAR*, 22/5 (1996), pp. 38–47 <cf. idem, *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue*, pp. 190–200; on Sardis>.
- 726 Goodman, Martin, "Jews and Judaism in the Mediterranean Diaspora in the Late-Roman period; The Limitations of Evidence", *Journal of Mediterranean Studies*, 4,2 (1994), pp. 208–224 <על בית הכנסת בסרדיס>.
- 727 Hanfmann, G. M. A., "The Ancient Synagogue of Sardis", *WCJS*, 4, Jerusalem 1967–1968, Vol. 1, pp. 37–42.
- 728 Hanfmann, George M.A., "Les nouvelles fouilles de Sardès", *AIBL*, juillet–oct. 1985 (1986), pp. 497–518.
- 729 Hanfmann, George M.A., and Joanne B. Bloom, "Samoe, Priest and Teacher of Wisdom", *Eretz-Israel*, 19 (1987), pp. 10–14 <כתובת בסרדיס>.
- 730 Kraabel, A. T., "Melito the Bishop and the Synagogue at Sardis: Text and Context", *Studies Presented to George M. A. Hanfmann* (ed. D.G. Mitten et al.), Cambridge MA 1971, pp. 77–85.
- 731 Kraabel, A. Thomas, "The Impact of the Discovery of the Sardis Synagogue", *Sardis*, pp. 178–190, 284–285.
- 732 Kraabel, Alf Thomas, "Pronoia at Sardis", *Te'uda*, 12 (1996), pp. 75–96 <use of the term in the Greek inscriptions in the synagogue>.
- 733 Lambert, Elie, "La Synagogue de Doura-Europos et les Origines de la Mosquée", *Semitica*, 3 (1950), p. 67–72.
- 734 Obermann, Julian, "Inscribed Tiles from the Synagogue of Dura", *Berytus*, 7 (1942), pp. 89–117.
- 735 Palmer Bonz, Marianne, "Differing Approaches to Religious Benefaction: The Late Third-Century Acquisition of the Sardis Synagogue", *HTR*, 86,2 (1993), pp. 139–154.
- 736 Seager, A., "The Building History of the Sardis Synagogue", *American Journal of Archaeology*, 76 (1972), pp. 425–435.
- 737 Seager, Andrew, "The Architecture of the Dura and Sardis Synagogues",

- The Dura-Europos Synagogue: A Reevaluation (1932–1972)*, (ed. J. Gutmann), Missoula 1973, pp. 79–117 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 149–193>.
- 738 Seager, A., "The Synagogue at Sardis", *Ancient Synagogues Revealed*, pp. 178–184.
- 739 Seager, A. R., and A.T. Kraabel, "The Synagogue and the Jewish Community", *Sardis*, pp. 168–190.
- 740 Shiloh, Yigal, "Torah Scrolls And The Menorah Plaque From Sardis", *IEJ*, 18 (1968), pp. 54–57 <עמ' 249–244, (1966) 30, פורסם בידיעות>.

ה. התקופה הבתר-תלמודית

1. ארץ ישראל

- 741 אבן-חנן [=אדלשטיין], י', "בית כנסת עולמי בירושלים", בית הכנסת: מאמרים ומסות, ירושלים תשט"ו, עמ' פה-צ.
- 742 אדלשטיין, יעקב, "בית הכנסת הגדול בירושלים", ארשת, ב (תשמ"ג), עמ' 89–92.
- 743 אדלשטיין, י', "ארכיטקטורה של בתי כנסת בישראל", ארשת, ד (תשמ"ד), עמ' 93–95.
- 744 אדלשטיין, י', "על תולדות ביכ"נ רמב"ן", ארשת, ה (תשמ"ה), עמ' 66–72.
- 745 אדלשטיין, י', "כיצד הובאו ארונות הקודש מאיטליה לארץ ישראל?", ארשת, ו (תשמ"ז), עמ' 90–95.
- 746 אלישר, אליהו, "בתי-הכנסת על-שם ריב"ז", במערכה, 8 [96] (ניסן תשכ"ט), עמ' 13–15.
- 747 אלישר, א', "אור נוסף על בתי הכנסת על-שם רבן יוחנן בן זכאי", במערכה, 10 [114] (אלול תש"ל), עמ' 16–17, 32.
- 748 ארליך, יחזקאל, "בצפת של מעלה", בה"כ, ג/ג (כסלו תש"ח), עמ' 143–145.
- 749 בי"ר, אהרן, "מוסדות תורה ותפילה בין החומות", הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים (בעריכת מרדכי נאור), ירושלים תשמ"ז, עמ' 108–183.
- 750 בן-אורי, מאיר, "בתי כנסת במדינת ישראל", בית הכנסת: מאמרים ומסות, עמ' קצה-רמב <כולל תכנון בתי-הכנסת ותכנון כלי השרד>.
- 751 בן-אורי, מאיר, "בית-הכנסת בכפה הפוכה", שלוחות – עתון הנוער הדתי, סז (תמוז תש"ך), עמ' 23–24 <על הצעות לבניית בית הכנסת בקריית נצרת>.
- 752 בן-מנחם, נפתלי, "בית הכנסת 'תפארת ישראל'", ט"י, ב [יב] (אב תשכ"ז), עמ' 8–10.
- 753 בניהו, מאיר, "לתולדות בית המדרש בירושלים במאה הי"ז", *HUCA*, 21 (1948), עמ' א–כת.
- 754 בנעט, איתמר-יוסף, "מקדש מעט ב'חאן' ההיסטורי בחדרה", בה"כ, ב/י (תמוז תש"ז), עמ' 29.
- 755 גליצנשטיין, שמעון, "בית המדרש 'ירושלים' של ר' אליקים געציל ז"ל", בה"כ, ג/ג (כסלו תש"ח), עמ' 142–143 <בית מדרש ליד מאה שערים>.

- 756 דינור, ב"צ, "בית תפלה ומדרש ליהודים על הר הבית בימי הערבים", ציון, ג (תרפ"ט), עמ' 55 ואילך.
- 757 הירשברג, ח"ז, "שרידיהם של בתי-כנסת קדומים בירושלים", קדמוניות, א [2-1] (תשכ"ח), עמ' 56-62.
- 758 הכהן, מ', "בתי כנסיות בירושלים העתיקה", בית הכנסת: מאמרים ומסות, עמ' שיב-שמח.
- 759 וילנאי, זאב, "בתי הכנסת בירושלים באגדות ישראל", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 124-127.
- 760 ז"ק, יעקב, "בית הכנסת במושב", בית הכנסת: מאמרים ומסות, עמ' קצא-קצב.
- 761 טל, מיכאל, "בית-הכנסת 'מראות הסולם' של היישוב הישן בנוה-צדק", רימונים, 5 (תשנ"ז - 1997), עמ' 79-87.
- 762 יזרעאלי, רמי, "בית הכנסת 'האר"י' הספרדי בצפת", אריאל, 119-120 (תשנ"ז), עמ' 158-166.
- 763 יניב, ברכה, "סקר בתי-הכנסת של הספרדים בירושלים", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ה-1 (תשמ"ד), עמ' 201-208.
- 764 כרמי, רם, "'החורבה': סיפור שלא נגמר", סטודיו, 91 (1998), עמ' 66-69.
- 765 לובר, שמואל יהודה (לואי), "דברי ימי 'שורון'", ט"י, י [מא] (תשרי תשל"ה), עמ' 3, 13-19.
- 766 לנדוי, בצלאל, "מאה שנות מערכה על ביה"כ של הרמב"ן", המודיע, 31.10.86, עמ' יא, יב.
- 767 לנדוי, ב', "על מקומו של בית-כנסת הרמב"ן בירושלים", המודיע, 7.11.86, עמ' י.
- 768 מאיר-מריל, עדינה, "בית-הכנסת הגדול בתל-אביב ותרומתו של אלכס ברוולד להקמתו", קתדרה, 57 (תשרי תשנ"א), עמ' 105-119.
- 769 מאיר-מריל, עדינה, "בית הכנסת הגדול בחדרה", אריאל, 95-96 (אלול תשנ"ד), עמ' 116-121 >השווה הנ"ל, חדרה; מאה שנה ועוד. ערכו: נינה רוזין ואריה אמיר. ירושלים: אריאל, 1993, עמ' 76-82.
- 770 מאיר-מריל, עדינה, "בתי-כנסת בארץ בסגנון הבינלאומי (1930-1939)", אריאל, 102-103 (תשנ"ד), עמ' 209-215.
- 771 מוסקוביץ, תמר, "בית-הכנסת ותשמישי הקדושה אשר בו", אהל משה: מאה שנים לשכונה ולבית-הכנסת שלה (ערכה: נעמי פויכטונגר), ירושלים תשמ"ד, עמ' 47-94.
- 772 מזר, אילת ואורית פלג, "'בית המנורות' בחפירות הר הבית - בית הכנסת הקדום ביותר שנתגלה עד כה בירושלים", קתדרה, 94 (תש"ס), עמ' 55-74 >בית כנסת מתחילת המאה השביעית לספה"נ.
- 773 מלאכי, א"ר, "בית הכנסת של הרמב"ן בירושלים", או"מ, יז (תשכ"ח), עמ' 57-65.
- 774 מלאכי, א"ר, "הכותל המערבי כמקום תפילה", או"מ, טז (תשכ"ז), עמ' 193-199.
- 775 סמילנסקי, דוד, "כיצד הוקם בית הכנסת הגדול בתל-אביב", בה"כ, א/א (ער"ה תש"ו), עמ' 13-14.

- 776 עשני, ישעיהו, "האר"י ובית-הכנסת האר"י בצפת", ספר זאב וילנאי (בעריכת אלי שילר), ירושלים 1984, עמ' 293–296.
- 777 פינקרפלד, י', "בית הכנסת לעדת הקראים בירושלים", ירושלים: קובץ החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה מוקדש לזכר ר' אברהם משה לונץ, ירושלים תרפ"ח, עמ' רה–רכ.
- 778 פינקרפלד, י', "בית הכנסת של אברהם אבינו בחרון", ידיעות, ו (תרצ"ט), עמ' 61–65 >הנ"ל, בתי הכנסיות בא"י מסוף תקופת הגאונים עד עליית החסידים, ירושלים תש"ו, עמ' לא–לב<.
- 779 פינקרפלד, י', "בתי הכנסת בארץ משלהי תקופת הגאונים ועד למחצית השנייה של המאה הי"ט", בית הכנסת: מאמרים ומסות, עמ' רמג–רנד.
- 780 פינקרפלד, י', "בתי-הכנסת בעיר העתיקה בירושלים", יהודה וירושלים – הכינוס הארצי השנים עשר לידיעת הארץ, ירושלים תשי"ז, עמ' 105–109.
- 781 פירון, מ', "בית הכנסת הצבאי", בית הכנסת: מאמרים ומסות, עמ' סט–עד.
- 782 פירון, מרדכי, "בית הכנסת הצבאי בצה"ל", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 118–123.
- 783 פרנקל, יצחק ידידיה, "בתי כנסת בתל אביב", בה"כ, ג/א (תשרי תש"ח), עמ' 51–53; שם, ג/ב (חשון תש"ח), עמ' 114–115; שם, ג/ז (ניסן תש"ח), עמ' 195–196.
- 784 קסוטו, ד', "ארבעה בתי-הכנסת הספרדיים בירושלים העתיקה", קדמוניות, ה (תשל"ב), עמ' 135–137.
- 785 קסוטו, ד', "לזיהוי בית כנסת הרמב"ן עפ"י תאור מבנהו בדורות", מחקרים ביהדות: ספר היובל לדוד קוטלר (בעריכת א"מ ראבילן), תל-אביב תשל"ו, עמ' 278–302.
- 786 קסוטו, ד', "מקור יהודי-איטלקי מן המאה הי"ח ובעיית המבנה של בתי-הכנסת הספרדיים בעיר העתיקה בירושלים", קתדרה, 24 (תשמ"ב), עמ' 41–50.
- 787 קפלן, צבי, "בבית הכנסת הצבאי", מחניים, יט (ער"ה תשי"ד), עמ' 46–47.
- 788 ריבלין, א"ב, "חורבת רבי יהודה החסיד בירושלים", סיני, סה (תשכ"ט), עמ' רסא–רסו.
- 789 שוחט, א', "לתולדות ביה"כ על קברו של שמואל הנביא", ידיעות, ו (תרצ"ט), עמ' 81–86 >ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–ט, קובץ שני, ירושלים תשכ"ה, עמ' 241–245; וראה עוד: ש' אסף, "לתולדות בית הכנסת על קברו של שמואל הנביא", ידיעות, ו (תרצ"ט), עמ' 141–142 (=ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–ט, קובץ שני, ירושלים תשכ"ה, עמ' 246–247); ש"ח קוק, "הערות לתולדות ביה"כ על קברו של שמואל הנביא", ידיעות, ו (תרצ"ט), עמ' 143–144 (=ידיעות בחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, מבחר מאמרים מכרכים א–ט, קובץ שני, ירושלים תשכ"ה, עמ' 248–294)<.
- 790 שטרן, מ"י, "הראש, הר המשחית, הר המשחה והדום רגלי אלקינו", ט"י, ה [לה] (תשל"ג), עמ' 26–28 >על הר הזיתים במסורת ישראל ומקומו כמקום תפילה<.
- 791 Akerman, Luis Mariano, "The Evocative Character of Louis Kahn's Hurva Synagogue Project, 1967–1974", *The Real and Ideal Jerusalem in Jewish, Christian and Islamic Art; Studies in Honor of Bezalel Narkiss on the Occasion of His Seventieth Birthday* (ed. Bianca Kuhnel), Jerusalem:

Hebrew University, Center for Jewish Art, 1998, pp. 245–253.

- 792 Cassuto, D., "The Four Sephardic Synagogues in the Old City of Jerusalem", *Immanuel*, 4 (1974), pp. 109–114 <translation of his Hebrew article; also in *Jerusalem Revealed: Archaeology of the Holy City*, 1968–1974, Jerusalem 1975, pp. 122–123>.
- 793 Nulman, Macy, "Jerusalem's 'Yeshurun' Synagogue: A Historical Overview", *JJML*, 17 (1994–1995), pp. 15–30.
- 794 Nulman, Macy, "The 'Dutch' Synagogue in Har Nof as it Relates to Other Synagogues in Israel and the Diaspora", *JJML*, 20 (1998), pp. 31–42.
- 795 Weyl, Martin, "Chagall's Interior of a Synagogue in Safed", *Israel Museum Journal*, 10 (1992), pp. 23–30.

2. מצרים

- 796 אלוני, נחמיה, "גניזת קהיר ובית כנסת עזרא אינם זהים", ב"מ, כג (תשל"ח), עמ' 480–493.
- 797 אסף, ש', "בית הכנסת העתיק בדמוה (מצרים)", מלילה, א (תש"ד), עמ' 18–25.
- 798 בן-דב, מאיר, "בית הכנסת על-שם עזרא הסופר במצרים", קדמוניות, טו [57] (תשמ"ב), עמ' 33–39 >ראה עוד נעמה ברוש, שם, טז [61] (תשמ"ג), עמ' 37; מ' בן-דב, שם, עמ' <37.
- 799 ברקת, אלינער, "מוצא וחברה בקהילה היהודית בפסטאט במאה האחת-עשרה", פעמים, 34 (תשמ"ח), עמ' 3–28.
- 800 גויטין, ש"ד, "התמודדות בין בית-הכנסת לבין הקהילה", ספר חיים שירמן (ערכו: ש' אברמסון וא' מירסקי), ירושלים תש"ל, עמ' 69–77.
- 801 גויטין, ש"ד, "יציע נשים בבנין בית הכנסת בתקופת הגאונים", תרביץ, לג (תשכ"ד), עמ' 314 >תגובה למאמרו של ש' ספראי, "האם היתה קיימת עזרת נשים בבית הכנסת בתקופת העתיקה", תרביץ, לב (תשכ"ג), עמ' 329–338 (=הנ"ל, ארץ ישראל וחכמיה בתקופת המשנה והתלמוד, תל אביב תשמ"ד, עמ' 94–104) <.
- 802 גויטין, ש"ד, "בית הכנסת וציודו לפי כתבי-הגניזה", א"י, ז (תשכ"ד), עמ' 81–97 >וראה עוד: הנ"ל, "כלי כסף ובדי פאר בבתי-כנסיות של פוסטאט בשנת 1159", תרביץ, לח (תשכ"ט), עמ' 397 <.
- 803 גיל, משה, "ידיעות על בתי כנסת בתעודות הגניזה", כנסת עזרא: ספרות וחיים בבית הכנסת, אסופת מאמרים מוגשת לעזרא פליישר (בעריכת ש' אליצור ואחרים), ירושלים תשנ"ה, עמ' 311–325.
- 804 גנוז, יצחק, "בתי הכנסת שבמצרים באגדה ובסיפורי עם", י"ע, כג [53–54] (תשמ"ו), עמ' 24–30.
- 805 טולידנו, י"מ, "בתי הכנסת העתיקים באלכסנדריה וסביבותיה", *HUCA*, 13–12 (1937)–1938, עמ' 701–714.
- 806 צמח, מ', "בתי הכנסת במצרים", מזרח ומערב, א (תר"ץ), עמ' 358 ואילך.

- 806 Cassuto, D., "A Selection of Synagogues in Old Cairo", *Bulletin of the Israeli Academic Center in Cairo*, 10 (July 1988), pp. 4–13.
- 807 Cassuto, D., "The Rabbinical Synagogues of Cairo", *The History of the Jews in Egypt in the Ottoman Period, 1517–1914*, Jerusalem, 1988.
- 808 Fenton, Paul B. (Joseph), "La synagogue qaraite du Caire d'après un fragment historique provenant de la Genizah", *Henoch; studi storicofilologici sull'ebraismo*, Torino 14,1–2 (1992), pp. 145–151 <ms. JTS, ENA 4021.1 >.
- 809 Gottheil, R., "An Eleventh Century Document Concerning a Cairo Synagogue", *JQR*, OS 19 (1907), pp. 467–528.
- 810 Gottheil, R., "A Document of the Fifteenth Century Concerning Two Synagogues of the Jews in Old Cairo", *JQR*, 18 (1927–1928), pp. 131–152.
- 811 Le Quesne, Charles, "Cairo Restoration nears Completion", *Genizah Fragments*, 25 (1993), pp. 1, 4.
- 812 Mosseri, Jack, "The Synagogues of Egypt: Past and Present", *The Jewish Review*, 5 (1914), pp. 31–44.
- 813 Reguer, Sara, "Women and the Synagogue in Medieval Cairo", *Daughters of the King*, pp. 51–57.
- 814 Ward, Seth, "Ibn al-Rif'a on the Churches and Synagogues of Cairo", *Avoda and 'Ibida: Ritual and Liturgy in Islamic and Judaic Traditions* (ed. Seth Ward), Leiden: Brill, 1999 [=Medieval Encounters, 5/1 (1999)], pp. 70–82.

3. צפון אפריקה וארצות המזרח

- 815 אלמאליח, אברהם, "בתי הכנסת בטריפולי", סיני, יג (תש"ג–תש"ד), עמ' קלז–קנה.
- 816 בן-דב, מאיר, "בית-הכנסת בעליי", ספר זאב וילנאי (בעריכת אלי שילר), ירושלים 1984, עמ' 301–303.
- 817 בן-יעקב, אברהם, "בתי-הכנסת של עדות המזרח", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 108–115.
- 818 בן יעקב, אברהם, "בתי-כנסיות בבגדאד", סיני, נד (תשכ"ה), עמ' צה–קא.
- 819 הירשברג, ח"ז, "על בית הכנסת הקדום בעיר תוניס: על שיקומה של עדה לאחר חורבנה בידי המייחדים", ב"א, ט (תשל"א), עמ' 297–314.
- 820 וילבוש, זהר, "פסוקים מעוטרים על קירות בתי-כנסת", קעמ"י, ט, חטיבה ד, ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 13–16 <על בתי כנסת במרוקו>.
- 821 יהושע, יעקב, "בית הכנסת הספרדי בדור שחלף: החום והלבביות ששררו בבתי הכנסת הצנועים והפשוטים של שנות ילדותנו", במערכה, כב [262] (תשמ"ב), עמ' 8, 30–31.
- 822 יהושע, י', "בית הכנסת שבילדותי", ט"י, ה [לז] (אייר – סיון תשל"ג), עמ' 24–26.
- 823 פינקרפלד, י', "בית הכנסת 'הגריבה' באי ג'רבה", א"י, ד (תשט"ז), עמ' 222–226 >+לוח

- כ; השווה הנ"ל, "בתי הכנסת באי ג'רבה ובסביבתו", בשבילי האמנות היהודית, תשט"ז, עמ' 60–74.
- 825 קאפח, יוסף, "בתי כנסת בתימן", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' קל–קלג => הנ"ל, "בתי הכנסת בתימן", ארשת, א (תש"ס), עמ' 62–67; = כתבים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 953–957.
- 826 קסוטו, דוד, "בית הכנסת העתיק של חלב ותולדותיו", פעמים, 72 (תשנ"ז), עמ' 84–105.
- 827 קסוטו, דוד, "בתי-כנסת פתוחים לשמים באגן הים התיכון ובאסיה", קעמ"י, 10 ג/ב (תש"ן), עמ' 9–16.
- 828 קסוטו, דוד, "האדריכלות של בתי-הכנסת במרחב הים התיכון המוסלמי ובאסיה", מחניים, 11 (תשנ"ה), עמ' 204–219.
- 829 שרף, מיכל, "האי הפלאי", עת-מול, ז [3] (תשמ"ב), עמ' 14–16.
- 830 Furman, Jacobo, "A Glass Synagogue Lamp From Damascus", *JJA*, 12–13 (1986/1987), pp. 279–284.
- 831 Herschberg, H.Z., "The Old Synagogue in Tunis: The Rehabilitation of the Community after the Downfall of the Almohad Dynasty", *Bulletin of the Institute of Jewish Studies*, 1 (1973), pp. 43–63 <מהדורה שונה של מאמרו> <בשנתון ב"א>.
- 832 Lund, John, "A Synagogue at Carthage? Menorah-Lamps from the Danish Excavations", *Journal of Roman Archaeology*, 8 (1995), pp. 245–262.
- 833 Nitzan-Shiftan, Alona, "The Sephardic Synagogue; The Fusion of Sephardic Jewish Tradition with Ottoman Architectural Forms", *Sefarad; architettura e urbanistica ebraiche dopo il 1492*, A cura di Attilio Petruccioli. Como: Dell'Oca, 1996, pp. 129–144.

4. אירופה

א. כללי

- 834 בן-יוסף, מנחם, "חורבן בתי הכ"נ בשואה", ארשת, ו (תשמ"ז), עמ' 81–88.
- 835 דינרי, ידידיה אלטר, "בתי כנסת בימי הביניים", חכמי אשכנז בשלהי ימי-הביניים: דרכיהם וכתביהם בהלכה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 416 <פרק מביבליוגרפיה>.
- 836 פראגר, משה, "בתי כנסת בוערים ובתי כנסת במחותרת", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 148–173.
- 837 צורף, אפרים, "בתי כנסת בימי הביניים", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 78–81.
- 838 קשטן, אהרן, "הארכיטקטורה של בתי-הכנסת בימי הביניים ועד תקופת האמנציפציה", האמנות היהודית (בעריכת ב"ס רות; מהדורה חדשה בעריכת ב' נרקיס), תל אביב 1996, עמ' 83–96.
- 839 Busch, Ralf, "Constantin Uhde als Synagogenarchitekt", *Artibus et Historiae*, 17 (1988), pp. 39–48.

- 840 Goldin, Simha, "The Synagogue in Medieval Jewish Community as an Integral Institution", *Journal of Ritual Studies*, 9 (1995), pp. 15–39 <השווה שמוחה גולדין, "מוסד בית הכנסת בקהילה" הייחוד והיחד: חידת הישרדותן של הקבוצות היהודיות בימי הביניים, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1997; "הנ"ל, עיכוב התפילה – >מנגנון לשחרור לחצים", שם, עמ' 157–161.
- 841 Hammer-Schenk, H., "Aesthetische und politische Funktionen historisierender Baustile im Synagogenbau des ausgehenden 19. Jahrhunderts", *Kritische Berichte, Mitteilungsorgan des Ulmer Vereins für Kunstwissenschaft*, 3/2–3 (1975), pp. 12–24.
- 842 Kukatzi, Bernhard, "'Wo die toten Menschen schweigen, so sprechen um so lauter die lebendigen Steine' – Eine Bestandaufnahme von nach 1945 erhaltenen Synagogenbauten und –resten", *Juden in der Provinz, Beiträg zur Geschichte der Juden in Pfalz zwischen Emanzipation und Vernichtung* (ed. Alfred Hans Kuby), Neustadt a.d.W. 1988, pp. 195–226.
- 843 Künzl, Hannelore, "Der Synagogenbau in der Antike", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 45–60.
- 844 Künzl, Hannelore, "Der Synagogenbau im Mittelalter", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 61–88.
- 845 Künzl, Hannelore, "Europaeischer Synagogenbau vom 16. bis zum 18. Jahrhundert", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 89–114.
- 846 Künzl, Hannelore, "Die Architektur der mittelalterlichen Synagogen und rituellen Baeder", *Judentum im Mittelalter* (ed. K. Schubert), Eisenstadt, 1978, pp. 40–59.
- 847 Künzl, H., "Nineteenth Century Synagogues in the Neo-Islamic Style", *WCJS*, 8, Jerusalem 1982–1984, Vol. 4, pp. 71–78.
- 848 Mühlinghaus, Gerhard W., "Der Synagogenbau des 17. und 18. Jahrhunderts", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 115–156.
- 849 Riederer, Guenter, "*Kataloge Beth ha-Knesseth – Ort der Zusammenkunft: Zur Geschichte der Muenchner Synagogen, ihrer Rabbiner und Kantoren*, Muenchen: Buchendorfer Verlag, 1999", *Jewish Studies Newsletter* <js-network@OISE.UTORONTO.CA> Tue, 4 Apr 2000.
- 850 Rosenau, H., "The Synagogue and Protestant Church Architecture", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 4 (1941), pp. 80–84 <=The Synagogue: Studies in Origins, pp. 309–316>.
- 851 Rosenau, Helen, "The Architecture of the Synagogue in Neoclassicism and Historicism", *The Visual Dimension; Aspects of Jewish Art: Published in Memory of Isaiah Shachar* (ed. Clare Moore), Boulder: Westview Press in

cooperation with the Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies, 1993, pp. 83–103.

- 852 Wischnitzer, Rachel, "Mutual Influences Between Eastern and Western Europe in Synagogue Architecture from the 12th to the 18th Century", *YIVO Annual*, 2–3 (1947–1948), pp. 25–68 [= *The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 265–308; appeared originally in Yiddish in *Yivo Bletter*].
- 853 Wischnitzer, R., "The Egyptian Revival in Synagogue Architecture", *Publication of the American Jewish Historical Society*, 41 (1951), pp. 61–75 [= *The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 334–350; R. Wischnitzer, *From Dura to Rembrandt: Studies in the History of Art*, Milwaukee–Vienna–Jerusalem 1990, pp. 96–105].

ב. איטליה

- 854 ברגמן, דבורה, "שירים לחנוכת בתי כנסת בהולנד ובאיטליה", כנסת עזרא: ספרות וחיים בבית הכנסת, אסופת מאמרים מוגשת לעזרא פליישר (בעריכת ש' אליצור ואחרים), ירושלים תשנ"ה, עמ' 365–377
- 855 ברלינר, א', "בתי הכנסת וסדרי התפלה באיטליה", בה"כ, ב/ז (ניסן תש"ז), עמ' 24, 29 ; ב/ט (סיון תש"ז), עמ' 13–14 ; ג/א (תשרי תש"ח), עמ' 36–37 > חלק ממאמרו "רשמי סיור באיטליה".
- 856 גורלי, משה, "רשימה ביבליוגרפית של ספרים וקונטרסים על הנושא חנוכת בתי כנסת בקהילות איטליה", תצליל, ט (תשכ"ט), עמ' 135–136.
- 857 דוידוביץ, ד', "תכנון אולם התפילה בבתי-כנסת איטלקיים", קעמ"י, ה, עמ' 37–43.
- 858 טואף, שבתי א', "לתולדות העדה ובית-הכנסת בליוורנו", א"י, ג (תשי"ד), עמ' 249–257 > חלק מן המאמר נדפס שנית בתוך: ארשת, א (תש"ם), עמ' 68–80.
- 859 לוי, ליאו, "בתי הכנסת באיטליה", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 134–142.
- 860 נכון, שלמה א', "ארון הקודש ממנטובה בירושלים", ט"י, א [ג] (אב תשכ"ו), עמ' 22–24, 25.
- 861 נכון, ש"א, "על שלושה שרידים של בית הכנסת של ליוורנו בבית הכנסת האיטלקי בירושלים", ט"י, ג [כג] (אלול תשל"א), עמ' 24–26.
- 862 נכון, שלמה אומברטו, "ארונות קודש מאיטליה בבוליים מועדים לשמחה לשנת תשל"ג", ט"י, ד [לב] (אב תשל"ב), עמ' 30–32.
- 863 פינקרפלד, יעקב, "בתי הכנסת בוונציה", בה"כ, א/ה (שבועות תש"ו), עמ' 30–33.
- 864 פישוף, איריס, "אדריכלות בתי-הכנסת באיטליה – הבטים אמנותיים והיסטוריים", פעמים, 8 (תשמ"א), עמ' 3–19.
- 865 קארפי, דניאל, "פעולת 'בית-הכנסת הגדולה' שבויניציאה למען עניי ארץ-ישראל בשנים ת"ב–תקמ"ט", ספר זכרון לשלמה אומברטו נכון – קובץ מחקרים לתולדות היהודים באיטליה, ירושלים תשל"ח, עמ' 196–208.

- 866 קסוטו, ד', "סיפורו של בית כנסת – על ק"ק קאסלי ועל המוצאות את בית הכנסת שלה במרוצת הדורות", ספר הזכרון לשלמה אומברטו נכון, ירושלים תשל"ח, עמ' 176–195.
- 867 קסוטו, ד', "בית הכנסת הספרדי (פוננסינו) בגטו של ונציה", רמונים, 2 (תשמ"ו–1985), עמ' 4–13.
- 868 קסוטו, ד', "בית הכנסת של טרינו ורצ'ילזי – תקופתו וסגנונו", ישראל – עם וארץ: שנתון מוזיאון הארץ, ב-ג (20–21) (תשמ"ה–ו), עמ' 215–222.
- 869 קסוטו, ד', "השפעות סביבתיות על בית-הכנסת הונציאני בעידן הברוק", קעמ"י, ח, ד, עמ' 101–105.
- 870 קסוטו, ד', "בתי כנסת באיטליה בימי הביניים", קעמ"י, ט, חטיבה ד, ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 1–6.
- 871 קסוטו, דוד, "ארונות קודש בקהילות הלבנטיניות באיטליה", קעמ"י, 11 ד 2 (תשנ"ד), עמ' 1–8.
- 872 Bonfil, Roberto, "La Sinagoga in Italia come luogo di riunione e di preghiera", *Il Centenario del Tempio Israelitico di Firenze*, atti del convegno 24 ottobre 1982, Firenze 1985, p. 36 ff.
- 873 Boralevi, Alberto, "La costruzione della Sinagoga di Firenze", *Il Centenario del Tempio Israelitico di Firenze: Atti del convegno*, 24 ottobre 1982, Florence 1985, pp. 50–72.
- 874 Cassuto, David, "Il vano architettonico della sinagoga barocca in Italia", *Italia Judaica, Atti del I Convegno internazionale*, Roma 1983, pp. 467–482.
- 875 Cassuto, D., "Le caratteristiche del Tempio italiano durante 1 secoli", *Il Centenario del Tempio Israelitico di Firenze: Atti del convegno*, 2 ottobre 1982, Florence 1985, pp. 16–35.
- 876 Cassuto, D., "The Synagogue of Congliano Veneto", *Ariel*, 59 (1985), pp. 69–81.
- 877 Cassuto, D., "Le sinagoghe piemontesi nell'era Barocca", *Italia Judaica – 1989, Atti del III' convegno internazionale Italia Judaica: Gli Ebrei in Italia dalle segregazione alla prima Emancipazione*, Tel Aviv, 15–20 June 1986, Pubblicato degli archivi di stato saggi, 11 (1989), pp. 165–178 <with 32 figs.>.
- 878 Cassuto, Noemi, "The Italian Synagogue Through the Ages", *Synagogues Without Jews*, pp. 300–307.
- 879 Fanucci Lovitch, Miria, "L'edificio (secc. XIV-XIX)", *La Sinagoga di Pisa: dalle origini al restauro ottocentesco di Marco Treves* (a cura di Michele Luzzati), Firenze: Edifir, 1997, pp. 23–33 <about the synagogue in via Palestro, Pisa>.

- 880 Ferretti, Mario, "La sinagoga di Livorno", *La Nazione ebraica di Livorno; itinerari di vita* (a cura di Isidoro Kahn, Dora Liscia Bemporad), Livorno: Graphis Arte, 1991, pp. 41–51.
- 881 Mann, Vivian B., "The Recovery of a Known Work", *JJA*, 12–13 (1986/1987), pp. 269–278 <ארון קודש מאורבינו באיטליה>.
- 882 Racheli, Albert Maria, "Architettura e architetti delle sinaghe italiane del periodo eclettico", *Italia Judaica, Atti del I Convegno internazionale*, Roma, 1983, pp. 483–499.
- 883 Vitta, Edoardo, "L'ebraismo fiorentino; il Ghetto e le sue sinagoghe", *Il Centenario del Tempio Israelitico di Firenze: Atti del convegno, 24 ottobre 1982*, Florence 1985, pp. 45–49.

ג. ספרד

- 884 ברקאי, רון, "טולדו – ראי לתולדות יהודי ספרד בימי הביניים", בית-הכנסת שמואל הלוי, עמ' 22–26 <published also in Spanish and English; see below>.
- 885 יהודה, א"ש, "בית הכנסת של ר' שמואל הלוי בטולידו וכתובותיו", בצרון, כב [14] (תש"א), עמ' 101–109.
- 886 מושיוב, דוד, "בתי כנסת עתיקים בספרד", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 182–184.
- 887 מאלדונדו, בזיליו פאבון, "היסודות המודחאריים של בית-הכנסת 'אל טרנסיוטו'", בית-הכנסת שמואל הלוי, עמ' 27–37 <published also in Spanish and English; see below>.
- 888 עומר, מרדכי, "בית הכנסת שמואל הלוי בטולדו", בית-הכנסת שמואל הלוי, עמ' 12–22 <published also in Spanish and English; see below>.
- 889 קמינקא, אהרון, "זכרון לבית הכנסת ע"ש הרמב"ם בקורדובה", בה"כ, כח (אייר תש"ז), עמ' 13–16.
- 890 תמרי, אחי, "הכתובות העבריות המעטורות את אולם בית הכנסת", בית-הכנסת שמואל הלוי, עמ' 38–45 <published also in Spanish and English; see below>.
- 891 Assis, Yom-Tov, "Synagogues in Mediaeval Spain", *JA*, 18 (1992), pp. 6–29.
- 892 Barkai, Ron, "Toledo – espejo de la historia de los judios de Espana en la Edad Media; Toledo – a Mirror to the History of Medieval Jews in Spain", *La Sinagoga de Samuel ha-Levi*, pp. 152–161 <in Spanish and English>.
- 893 Ecker, H. L., "The Conversion of Mosques to Synagogues in Seville: The Case of the Mezquita de la Juderia", *Gesta*, 36/2 (1997), pp. 190–207.
- 894 Goldman, Esther W., "Samuel Halevi Abulafia's Synagogue (El Transito) in Toledo", *JA*, 18 (1992), pp. 58–69.
- 895 Lacave, José Luis, "Nueva identificacion de sinagogas en Espana", *Jews*

- and Conversos; Studies in Society and the Inquisition* (ed. Yosef Kaplan), Jerusalem 1985, pp. 9–20.
- 896 Lopez Alvarez, Ana Maria, "La galeria de mujeres de la sinagoga de El Transito; nuevos hallazgos", *Sefarad*, 47,2 (1987), pp. 301–314.
- 897 Lopez Alvarez, Ana Maria, with Santiago Palomero Plaza and Yasmina Alvarez Delgado, "Nuevos datos sobre la historia de la sinagoga del Transito", *Sefarad*, 52,2 (1992), pp. 473–500.
- 898 Lopez Alvarez, Ana Maria, "La Sinagoga del Transito como marco de la exposicion 'La Escuela de Traductores de Toledo'", *La Escuela de Traductores de Toledo: Diputacion Provincial de Toledo*, 1996, pp. 9–16.
- 899 Maldonado, Basilio Pavón, "Los elementos mudéjares en la Sinagoga de El Tránsito; The Mudejar Elements of the El Tránsito Synagogue", *La Sinagoga de Samuel ha-Levi*, pp. 136–151 <in Spanish and English; ראה גם > בעברית.
- 900 Marin Padilla, Encarnacion, "Notas sobre una sinagoga de Zaragoza, la de 'Alhaquim'", *Sefarad*, 56,2 (1996), pp. 437–438.
- 901 Moreno Koch, Yolanda, "Nuevas Sinagogas y cementarios en Extremadura medieval", *WCJS*, 9 B1 (1986), pp. 113–120.
- 902 Omer, Mordechai, "La Sinagoga de Samuel ha-Levi en Toledo; The Samuel Halevy Synagogue in Toledo", *La Sinagoga de Samuel ha-Levi*, pp. 162–184 <in Spanish and English>.
- 903 Palomero Plaza, Santiago with Ana Maria Lopez Alvarez, Yasmina Alvarez Delgado, "The Heikhal, Bimah and Teivah in Sephardi Synagogues Excavations in the Samuel Halevi Synagogue (del Transito) in Toledo", *JA*, 18 (1992), pp. 30–47.
- 904 Palomero Plaza, Santiago, Ana Maria Lopez Alvarez and Yasmina Alvarez Delgado, "Excavations around the Samuel Halevi synagogue (Del Transito) in Toledo", *JA*, 18 (1992), pp. 48–57.
- 905 Rallo Gruss, Maria Carmen, "Restauracion de las yeserias de la Sala de Mujeres de la sinagoga de El Transito (Toledo)", *Sefarad*, 49,2 (1989), pp. 397–406.
- 906 Tamari, Ittai Joseph, "Las inscripciones hebreas de la Sinagoga de El Transito; The Inscriptions Adorning the Synagogue Hall", *La Sinagoga de Samuel ha-Levi*, pp. 118–135 <in Spanish and English; ראה גם > בעברית.

ד. מערב אירופה (פרט לספרד)

- 907 אונא, יוסף, "בתי הכנסת הגדולים בפרנקפורט דמיין", בה"כ, ג/ד-ה (טבת-שבט תש"ח), עמ' 192-193.
- 908 בלום, קופל, "לתולדות בית הכנסת המרכזי בוינה", בה"כ, ב/ח (אייר תש"ז), עמ' 19, 21.
- 909 ברגמן, דבורה, "שירים לחנוכת בתי כנסת בהולנד ובאיטליה", כנסת עזרא: ספרות וחיים בבית הכנסת, אסופת מאמרים מוגשת לעזרא פליישר (בעריכת ש' אליצור ואחרים), ירושלים תשנ"ה, עמ' 365-377.
- 910 ברילינג, דב, "ועד ארבע ארצות והתערבותו בענין בתי הכנסת בברסלאו במאה הי"ז", סיני, לו (תשט"ו), עמ' קז-קכ.
- 911 גולדשטיין, משה, "בתי כנסיות במערב אירופה בשנת תש"ז", בה"כ, ב/י (תמוז תש"ז), עמ' 15-16.
- 912 גולדשטיין, מ', "קורות קהלת אשפיירא העתיקה", בה"כ, ג/ד-ה (טבת-שבט תש"ח), עמ' 194-195.
- 913 גולדשטיין, מ', "בתי-כנסת היסטוריים בוורמייזא", בה"כ, ג/ה-ו (אדר א - אדר ב תש"ח), עמ' 142-242, 246.
- 914 גולדשטיין, מ', "בתי כנסת היסטוריים במאינץ (מגנצא)", בה"כ, ג/ז (ניסן תש"ח), עמ' 291.
- 915 גורלי, משה, "רשימה ביבליוגרפית של ספרים וקונטרסים על הנושא חנוכת בתי כנסת בקהילות הולנד (תל"ה-תרפ"ד)", תצליל, י (תש"ל), עמ' 12-15.
- 916 גורלי, מ', "רשימה ביבליוגרפית של ספרים וקונטרסים על הנושא חנוכת בתי כנסת בקהילות גרמניה (תקנ"ז-תרנ"ד)", תצליל, יא (תשל"א), עמ' 170-172.
- 917 גורלי, מ', "רשימה ביבליוגרפית של ספרים וקונטרסים על הנושא חנוכת בתי כנסת בקהילות אנגליה (ת"ק-תשי"ט)", תצליל, יא (תשל"א), עמ' 173-177.
- 918 גנחובסקי, אליהו משה, "תקנות בית הכנסת בלוקסמבורג", בה"כ, א/ה (שבועות תש"ו), עמ' 39-40.
- 919 גנחובסקי, א"מ, "תקנות בית הכנסת בלוקסמבורג", סיני, יב (תש"ג), עמ' שמג-שמו.
- 920 דוידוביץ, ד', "בתי הכנסת של היהודים האשכנזים", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 82-107.
- 921 דוידוביץ, ד', "שחזור בית-הכנסת של קהילת הורנבורג לשעבר", ישראל - העם והארץ: שנתון מוזיאון הארץ, א (19) (תשמ"ד), עמ' 169-176.
- 922 הילדסהיימר, מאיר, "תקנות והנהגות בית-הכנסת בקהילת ברלין", ק"ס, סא (תשמ"ה-תשמ"ו), עמ' 547-559.
- 923 ון אכט, י"פ, "בתי כנסת בהולנד", מחקרים על תולדות יהדות הולנד, ג (תשמ"ח), עמ' 89-123 <עם תמונות ורשימה ביבליוגרפית>.
- 924 מיזל, יוסף, "קונטרס 'בית הכנסת הקדוש' בק"ק ברלין", סיני, יח (תש"ו), עמ' רטז-רלה.
- 925 נאכט, יעקב, "קהלת שטראסבורג", בה"כ, א/ה (שבועות תש"ו), עמ' 37-38.

- 926 פרת, מ"י, "מוסדות, מנהגים ופולקלור של יהודי אמסטרדם", מחקרים על תולדות יהדות הולנד, א (תשל"ה), עמ' 299–325 > בתי כנסת באמסטרדם לפני שלושים שנה, עמ' 315–319.
- 927 צינוביץ, מ', "בית הכנסת העתיק בווארמס", בה"כ, א/ד (פסח תש"ו), עמ' 26–27; בה"כ, א/ה (שבועות תש"ו), עמ' 34–35.
- 928 קפלן, יוסף, "למי צייר עמנואל דה ויטה את שלוש תמונותיו על בית הכנסת הספרדי שבאמסטרדם", פעמים, 69 (תשנ"ז), עמ' 56–84.
- 929 רוזנמן, משה, "בית הכנסת המרכזי בווינה", בה"כ, ב/א (ער"ה תש"ז), עמ' 28–29.
- 930 Barrai i Altet, Xavier, "Rouen, La Synagogue", *L'Art juif au Moyen Age, Textes et documents publiés sous la direction de Mireille Mente, Paris: Berg, 1988, pp. 119–124.*
- 931 Barrai i Altet, Xavier, "Besalu, bain rituel et synagogue", *L'Art juif au Moyen Age, Textes et documents publiés sous la direction de Mireille Mente, Paris: Berg, 1988, pp. 127–128.*
- 932 Bentolila, Yaakov, "Un message crypté dans l'inscription synagogale de Haguenau", *REJ*, 155/3–4 (1996), pp. 461–468.
- 933 Blumenkranz, Bernard, "La Synagogue de Rouen", *Art et archéologie des Juifs en France médiévale* (ed. Bernard Blumenkranz), Toulouse 1980, pp. 277–306.
- 934 Blumenkranz, Bernard, "Les Synagogues", *Art et archéologie des Juifs en France médiévale* (ed. Bernard Blumenkranz), Toulouse 1980, pp. 33–72.
- 935 Boecher, O., "Die alte Synagoge zu Worms", *Festschrift zur Wiedereinweihung der alten Synagoge zu Worms* (ed. E. Roth), Frankfurt a. Main, 1961, pp. 11–154.
- 936 Brulls, Holger, "Synagogen und Friedhofsbauten in Sachsen-Anhalt; erhaltene und verschwundene Denkmale – ein Überblick", *Wegweiser durch das jüdische Sachsen-Anhalt*, Hrsg. von Jutta Dick und Marina Sassenberg. Potsdam: Verlag für Berlin-Brandenburg, 1998, pp. 334–357.
- 937 Burstyn, Ruth, "Die Geschichte des Leopoldstädter Tempels in Wien, 1858 bis 1938", *Kairos*, 28/3–4 (1986), pp. 228–249.
- 938 Burstyn, Ruth, "Die 'Schiffschul' – Geschichte; Hintergründe", *Judentum in Wien; Sammlung Max Berger* (ed. Karl Albrecht-Weinberger, Felicitas Heimann-Jelinek), Historisches Museum der Stadt Wien, 1987, pp. 45–50.
- 939 Cahn, Walter, "The Bimah of the Worms Synagogue Reconsidered", *JJA*, 12–13 (1986/1987), pp. 266–268.
- 940 Chauvel, Denise, "La communauté juive et les synagogues à Elbeuf

- (Seine-Maritime), 1846 à 1911", *Bulletin de la Societe de l'Histoire d'Elbeuf*, 20 (1993), pp. 2–33.
- 941 Cohen Paraira, David Ph., "Een parel in de stad; de bouwgeschiedenis van de Portugees-Israelietische Synagoge", *De Snoge; monument van Portugees-joodse cultuur. Amsterdam: D'ARTS*, 1991, pp. 41–68 <appeared in English in *The Esnoga; a Monument to Portuguese-Jewish Culture*, 1991>.
- 942 Daltroff, Jean, "La synagogue consistoriale du quai Kleber; de la pose de la premiere pierre à sa destruction (1896–1940)", *Almanach du KKL*, 42 (1994), pp. 105–109 <שטראסבורג>.
- 943 Dolgner, Dieter, "Die Synagoge in Schaffen Gottfried Sempers", *Wissenschaftliche Zeitschrift, Martin-Luter-Universitat Halle-Wittemberg (Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe): Juden in Halle und Jüdische Sakralkunst*, 37/5 (1988), pp. 70–86.
- 944 Flesch, Heinrich, "Die Kanitzer Synagoge", *Jahrbuch für jüdischen Volkskunde*, [26–27] 1924/5, 617–618 <with four pages of plates>.
- 945 Fuks, Leo, "The Inauguration of the Portuguese Synagogue in Amsterdam in 1675", *Aspects of Jewish Life in the Netherlands; a Selection from the Writings of Leo Fuks* (ed. Renate G. Fuks-Mansfeld), Assen: Van Gorcum, 1995, pp. 81–99 <appeared in the *Arquivos do Centro Cultural Portugues*, 14 (1980)>.
- 946 Genevoy, Robert, "La synagogue et le cimetière juif de Besançon", *Archives Juives*, 20,3 (1984), pp. 40–45.
- 947 Genevoy, Robert, "La communauté de Vesoul au XIXe siècle; sa synagogue – son cimetière", *Archives Juives*, 25,1–2 (1989), pp. 28–32.
- 948 Gertel, Elliot B., "Lessons From the European Synagogue", *CJ*, 40/3 (1988), pp. 64–73.
- 949 Glasman, Judy, "Architecture and Anglicization; London Synagogue Building, 1870–1900", *JQ*, 34,2 (1987), pp. 16–21.
- 950 Grant, Alan, "Sixty Years On; The Story of the Palmers Green and Southgate Synagogue", *Heritage; an Historical Series on the Jewish Inhabitants of North London*, London, pp. 46–64.
- 951 Grünzweig, Leopold, "Die Instandsetzung der ehemaligen Synagoge in St. Pölten", *Kult und Kultur des österreichische Judentums*, St. Pölten 1984, p. 4 ff.
- 952 Grynberg, Anne, "Le culte israélite en France pendant la Seconde Guerre

- mondiale; droit et réalités d'exercice", *Archives Juives*, 28/2 (1995), pp. 72–88
- 953 Guardia, Milagros, "La 'Sinagoga-Basilica' de Elche", *L'Art juif au Moyen Age*, Paris 1988, pp. 105–112.
- 954 Gutkas, Karl, "Geschichte der Synagoge St. Pölten", *Kult und Kultur des österreichische Judentums*, St. Pölten 1984, p. 7.
- 955 Hammer-Schenk, Harold, "Die Architektur der Synagoge von 1780 bis 1933", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 157–286.
- 956 Herzog, David, "Die Synagoge zu Bruck a. M.", *MGWJ*, 81 (1937), pp. 443–444.
- 957 Heuberger, Georg, "Frankfurt am Main; der Kampf um die Synagoge", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 397–403.
- 958 Hüttenmeister, F. G., "Synagogues et cimetières juifs en Champagne médiévale", *Rashi: 1040–1990, Hommage à Ephraïm E. Urbach* (ed. Gabrielle Sed-Rajna), Paris 1993, pp. 579–585.
- 959 Jarrasse, Dominique, "Un espace juif émancipé? L'implantation des synagogues dans la France du XIXe siècle", *Les Nouveaux Cahiers*, 95 (1988–1989), pp. 29–34.
- 960 Jarrasse, Dominique, "La synagogue reflet d'une histoire", *Monuments Historiques*, 191 (1994), pp. 29–42 <20–18-ה בצרפת במאות ה-18-20>.
- 961 Jarrasse, Dominique, "Les mémoires du Temple; sécularisation du Temple et sacralisation de la synagogue dans la culture juive française du XIXe siècle", *Transmission et passages en monde juif*, sous la direction de Esther Benbassa, Paris: Publisud, 1997, pp. 473–485.
- 962 Jarrasse, Dominique, "'Sefarad' imaginaire; le style hispano-mauresque dans les synagogues françaises du XIXe siècle", *Mémoires juives d'Espagne et du Portugal*, sous la direction de Esther Benbassa, Paris: Publisud, 1996, pp. 261–269.
- 963 Job, Françoise, "La synagogue de Luneville", *Le Monde juif; une histoire sainte*, Sous la direction de Jacques Charles-Gaffiot. Paris: Centre Culturel du Pantheon, 1992, pp. 58–65.
- 964 Kaplan, Yosef, "For Whom did Emanuel de Witte Paint his Three Pictures of the Sephardic Synagogue in Amsterdam?", *Studia Rosenthaliana*, 32,2 (1998), pp. 133–154 <הופיע בעברית בפעמים>.
- 965 Kitlitschka, Werner, "Die kunstgeschichtliche Bedeutung der St. Pölner Synagoge", *Kult und Kultur des Österreichische Judentums*, St. Pölten 1984, pp.14–16.

- 966 Korn, Salomon, "Synagoge 1988; ein Entwurf", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 344–346.
- 967 Korn, Salomon, "Synagogen und Betstuben in Frankfurt am Main", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 347–395.
- 968 Korn, Salomon, "Synagogenarchitektur in Deutschland nach 1945", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 287–343.
- 969 Kukatzi, Bernhard, "Zur Geschichte des pfälzischen Synagogenbaus", *Pfälzische Juden und ihre Kultuseinrichtungen* (ed. Rainer Johanan Bender), Mannheim 1988, pp. 27–43.
- 970 Künzl, H., "Jüdische Kunst im mittelalterlichen Köln: Synagogenbau und Buchmalerei", *Köln und das rheinische Judentum: Festschrift Germania Judaica, 1959–1985* (ed. Jutta Bohnke-Kollwitz et al.), Köln 1984, pp. 297–304.
- 971 Künzl, H., "Synagogen in Baden (Mittelalter bis Neuzeit)", *Juden in Baden 1809–1984* (ed. Jael B. Paulus), Karlsruhe 1984, pp. 71–90.
- 972 Künzl, H., "Synagogenbauten des 19. Jhdts in Köln", *Köln und das rheinisch Judentum: Festschrift Germania Judaica 1959–1984*, Köln 1984, p. 226.
- 973 Libermann, Kopel, "La découverte d'une synagogue secrète à Anvers a la fin du XVIIe siècle", *REJ*, 100 (1935), pp. 36–48.
- 974 Mahr, Helmut, "Die Synagoge in Wilhermsdorf", *Israelitische Kultusgemeinde*, Fürth (Sept. 1986), pp. 30–31.
- 975 Pick, Shlomo, "Provençal Jewish Communal Institutions: The Synagogue", *The Jewish Communities of Provence Before the Expulsion in 1306* (Dissertation), Bar-Ilan University 1996, pp. 276–289.
- 976 Meyer, Michael A., "'How Awesome is This Place'! The Reconceptualisation of the Synagogue in Nineteenth-Century Germany", *Leo Baeck Institute Year Book*, London, 41 (1996), pp. 51–63.
- 977 Minty, Mary, "'Judengasse' to Christian quarter; The Phenomenon of the Converted Synagogue in the Late Medieval and Early Modern Holy Roman Empire", *Popular Religion in Germany and Central Europe, 1400–1800* (ed. Bob Scribner and Trevor Johnson), Basingstoke: Macmillan, 1996, pp. 58–86.
- 978 Mistele, Karl H., "Die Synagoge in Hirschaid", *Israelitische Kultusgemeinde*, Fürth (Sept. 1986), pp. 32–34.
- 979 Mommsen, Hans, "Die Pogromnacht und ihre Folgen", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 31–42.

- 980 Moulinas, R. "Les Vieilles Synagogues D'Avignon et du Comtat Venassin", *Archives Juives*, 16 (1980), pp. 10–26.
- 981 Nahon, Gerard, "Inscriptions de cimetières et synagogues", *Monuments Historiques*, 191 (1994), pp. 23–27.
- 982 Odon Hurel, Daniel, "Dom Martene à la synagogue de Carpentras", *L'Art juif au Moyen Age*, Paris 1988, pp. 225–227.
- 983 Rohde, Saskia, "Albert Rosengarten (1809–1893); die Anfaenge des Synagogenbaus juedischer Architekten in Deutschland", *Menora: Jahrbuch fuer deutsch-juedische Geschichte*, 4 (1993), pp. 228–258.
- 984 Rosenau, Helen, "German Synagogues in the Early Period of Emancipation", *Year Book of the Leo Baeck Institute*, 8 (1963), pp. 214–225 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 317–333>.
- 985 Schwartz, Jaques, "Strasbourg au début de la Monarchie de Juillet: la construction de la synagogue consistoriale", *Archives Juives*, 18 (1982), pp. 25–31.
- 986 Schwarz, Hans-Peter, "Die Architektur der Synagoge in Deutschland; zur Rekonstruktion einer (fast) verschollenen Architektur", *Die Architektur der Synagoge*, pp. 11–30.
- 987 Seeber, Ekkehard, "Die neue, dritte Synagoge in Oldenburg; 'mein Herz hat Frieden gefunden'", *Die neue Synagoge und das Jüdische Kulturzentrum, Wilhelmstrasse 17 in Oldenburg (Oldb), Dokumentation der feierlichen Übergabe durch die Stadt Oldenburg am 5. März 1995*, Oldenburg: Isensee Verlag, 1996, pp. 6–20 <על חנוכת בית הכנסת ב-1995>.
- 988 Smail, Daniel Lord, "The Two Synagogues of Medieval Marseille: Documentary Evidence", *REJ*, 154 (1995), pp. 115–124.
- 989 Wamser, Ludwig, "Archäologie und Zeitgeschichte: Untersuchungen in der ehemaligen Synagoge von Veitshöchheim (Landkreis Würzburg, Unterfranken)", *Israelitische Kultusgemeinde, Fürth* (Sept. 1987), pp. 28–33.
- 990 Wamser, Ludwig, "Die Synagoge in Veitshöchheim – ein Denkmal jüdischen Lebens in einer Randgemeinde Würzburgs", *Zeugnisse jüdischer Geschichte in Unterfranken (Schriften des Stadtarchivs Würzburg* (ed. Ulrich Wagner), Würzburg 1987, pp. 59–77.
- 991 Wendel, Alfred, "Zur Geschichte der Synagoge von Odenbach", *Pfälzische Juden und ihre Kultuseinrichtungen* (ed. Rainer Johanan Bender), Mannheim 1988, pp. 127–143.
- 992 White, J.D., "The Dublin Hebrew Congregation: A History of Adelaide

- Road Synagogue 1892–1992", *Irish-Jewish Year Book*, 41 (1992–1993), pp. 7–23.
- 993 Wischnitzer-Bernstein, Rahel, "Die Synagoge in Ellrich am Suedharz", *MGWJ*, 83 (1939), pp. 493–508.
- 994 Wischnitzer, R., "Rembrandt's So-called 'Synagogue' in the Light of Synagogue Architecture", *Abraham Weiss Jubilee Volume*, New York 1964, pp. 129–137 <reprinted in R. Wischnitzer, *From Dura to Rembrandt: Studies in the History of Art*, Milwaukee–Vienna–Jerusalem 1990, pp. 159–163>.

ה. מזרח אירופה

- 995 איזנברג, יצחק, "בתי הכנסת והמוזיאונים היהודיים בפראג", בה"כ, ב/ח (אייר תש"ז), עמ' 18–19.
- 996 אלפסי, יצחק, "בתי התפילה של החסידים", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 144–147.
- 997 אנטמן, שלום, "על תנאי – פראג", ט"י, ג [יח] (אדר תשל"א), עמ' 20–23.
- 998 אסט, אהרן, "בית הכנסת הגדול בלודז'", בה"כ, ג/ח–י (אייר–מנחם אב תש"ח), עמ' 334–335.
- 999 בלבן, מ', "בתי כנסת – מבצרים בפולניה", בה"כ, א/א (ער"ה תש"ו), עמ' 10–12.
- 1000 בר-יצחק, חיה, "מראשית לחורבן – בתי-כנסת בפולין בראי הסיפור העממי", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, טז (תשנ"ה), עמ' 67–96.
- 1001 "בתי-כנסת בארה"ב", ספר זאבי, לזכרו של יעקב זאבי (בעריכת יצחק זיגלמן), המועדון לספרות ולפולקלור בביתנו, חיפה 1966, עמ' 103 <שתי תמונות>.
- 1002 דוידוביץ, ד', "למקורות הבנייה הדתית בעץ של יהודי פולין", ספר זאבי, לזכרו של יעקב זאבי (בעריכת יצחק זיגלמן), המועדון לספרות ולפולקלור בביתנו, חיפה 1966, עמ' 94–102.
- 1003 דוידוביץ, ד', "בתי-כנסת בפולין בעלי ארבעה עמודי-תווך", א"י, ח (תשכ"ז), עמ' 312–317.
- 1004 דוידוביץ, ד', "אנוסים ארכיטקטוניים בפולין: לגורלם של בתי-כנסת בפולין לאחר השואה", ישראל – העם והארץ: שנתון מוזיאון הארץ, ב–ג (20–21) (תשמ"ה–ו), עמ' 235–258.
- 1005 דוידוביץ, דוד, "לגורלם של בתי-כנסת בפולין לאחר השואה", קעמ"י, ט, חטיבה ד, ב, עמ' 7–12.
- 1006 הובקה, תום, "בית הכנסת בגבוז'דז'ין – שער השמים: השפעת ספר הזוהר על האמנות והאדריכלות", המיתוס ביהדות (בעריכת חביבה פדיה; באר שבע – ירושלים תשנ"ו), עמ' 263–316 <אשל באר-שבע, ד (תשנ"ו)>.
- 1007 וינגרטן, שמואל הכהן, "מגדל על בית כנסת", בה"כ, ב/ג–ד (כסלו–טבת תש"ז), עמ' 10–11 <על המאבק נגד הריפורם בפרעשבורג הקשור בבניית מגדל בבית כנסת>.

- 1008 ורבין, משה, "בתי כנסת מעץ בפולין", מהות, ו (תשנ"ב), עמ' 11–14.
- 1009 מוסקוביץ, תמר, "בתי-כנסת ביוון", עת-מול, יב [72] (ניסן תשמ"ז), עמ' 16–17 >נדפס
שנית בתוך *The Jewish Museum of Greece Newsletter*, 24 (Spring 1988), pp. 1–3.
- 1010 מירקו, מריוס, "בית-הכנסת הכוראלי של בוקרשט", שבט רומניה, 3 (1978), עמ' יד–כא.
- 1011 סדן, דב, "בין בתי התפילה בעירנו", מחניים, צה (ער"ה תשכ"ה), עמ' 128–129.
- 1012 עגנון, ש"י, "בתוך עירי", בית הכנסת: מאמרים ומסות, עמ' שמט–שנד.
- 1013 פטאי, יוסף, "על חורבן בתי-כנסת בהונגריה", בה"כ, א/א (ער"ה תש"ו), עמ' 8–10.
- 1014 פטאי, י', "בתי כנסת בהונגריה", בה"כ, א/ד (פסח תש"ו), עמ' 25–26.
- 1015 פרנקל, יצחק ידידיה, "בית כנסת – מבצר (לתולדות בית הכנסת בלינטשיץ)", בה"כ, ג/ג
(כסלו תש"ח), עמ' 134–135.
- 1016 צימרמן, עקיבא, "החזנים והחזנות בבית הכנסת ברחוב טלומצקיה בורשה", ארשת, ו
(תשמ"ז), עמ' 74–80.
- 1017 צינוביץ, מ', "בתי כנסת היסטוריים בלובלין היהודית", בה"כ, א/ב (חנוכה תש"ו), עמ'
12–14; "בתי כנסת יהודיים בלובלין", בה"כ, א/ג (פורים תש"ו), עמ' 16–17.
- 1018 צינוביץ, מ', "קלויז 'נביאזר' בקובנה", בה"כ, ב/ג–ד (כסלו–טבת תש"ז), עמ' 21.
- 1019 צינוביץ, מ', "בתי מדרשות היסטוריים בוילנה", בה"כ, ב/ה (שבט תש"ז) עמ' 1–15, 18;
ב/ח (אייר תש"ז), עמ' 17–19; ב/יא–יב (אלול תש"ז), עמ' 14–15, 24.
- 1020 צינוביץ, מ', "בתי כנסת ובתי מדרשות בהוראדנא ואישיהם", בה"כ, ג/ז (ניסן תש"ח), עמ'
292–294; ג/ח–י (אייר–מנחם אב תש"ח), עמ' 335–338.
- 1021 קלויזנר, ישראל, "בית הכנסת הגדול בוילנא", ט"י, ג [טז] (כסלו תשל"א), עמ' 26–30
>ראה עוד: צבי הרכבי, "[מכתב למערכת]", ט"י, ג [כא] (סיון תשל"א), עמ' 31.
- 1022 Apter-Gabriel, Ruth, "A Drawing Comes to Light: The Ceiling of the
Mohilev Synagogue by Ryback", *The Israel Museum Journal*, 6 (Spring
1987), pp. 69–74.
- 1023 Baazova, Lili, "Synagogues and Synagogue Life in Georgia in the Postwar
Era", *Jews and Jewish Life in Russia and the Soviet Union* (ed. Yaacov
Ro'i), Ilford, Essex: Frank Cass, 1995, pp. 290–299.
- 1024 Baranowski, Jerzy, "The Synagogue in Chmielnik", *The Kielce-Radom
Special Interest Group Journal* (Longwood, FL) 2,4 (1998), pp. 9–14
<appeared in Polish in *BZIH*, 36 (1960)>.
- 1025 Bartosz, Adam, "Synagoga Nowa w Tarnowie", *BZIH*, 147–148 (1988),
pp. 185–195 > בית הכנסת החדש בטרנוב, עם סיכומים באנגלית וביידיש <.
1026 Bersohn, M., "Einiges über die alten Holzsynagogen in Polen", *MZJV*, 8/2
(1901), pp. 159–183; 14/2 (1904), pp. 1–20 <translated from Polish by M.
de Pen>.

- 1027 Bujarska, Agnieszka et al., "Stara Synagoga Kazimierska", *Kalendar Zydowski*, (1983–1984), pp. 87–96.
- 1028 Busch, R., "Synagoge und Kultgerät im osteuropäischen Judentum", *Better und Rebellen: aus 1000 Jahren Judentum im Polen* (ed. Michael Brocke), Frankfurt 1983, pp. 155–185.
- 1029 Busgang, Julian J., "The Progressive Synagogue in Lwow", *Polin*, 11 (1998), pp. 127–153
- 1030 Goldberg, S., "Die Holzsynagoge zu Kurnik", *MZJV*, 23/3 (1907), pp. 67–69.
- 1031 Fijalkowski, Pawel, "Kultura Żydów pogranicza wielkopolsko-mazowieckiego w XVI-XVIII wieku", *Zydowskie gminy wyznaniowe*, ed. Jan A. Choroszy [et al.], Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1995, pp. 25–33 <על אדריכלות של בתי-כנסת>.
- 1032 Guterman, Alexander, "The Origin of the Great Synagogue in Warsaw on Tlomackie Street", *The Jews in Warsaw: A History* (ed. Wladyslaw T. Bartoszewski and Antony Polonsky), Oxford 1991, pp. 181–211 <המחקר נכלל בספרו של גוטרמן, מהתכולות ללאומיות: פרקים בתולדות בית-הכנסת הגדול >הסינאגוגה בווארשה, ירושלים: כרמל 1993.
- 1033 Guterman, Alexander, "The Congregation of the Great Synagogue in Warsaw; Its Changing Social Composition and Ideological Affiliations", *Polin*, 11 (1998), pp. 112–126
- 1034 Hamackova, Vlastimila and Jirina Sedinova, "Hebrew Inscriptions in the Old Synagogue at Holesov", *Judaica Bohemiae*, 22 (1986), pp. 47–55.
- 1035 Horovic, Sabrina, "The Reconstructed Dubrovnik Synagogue Open to the Public", *Voice*, 2 (1998), p. 37.
- 1036 Hrasky, Josef, "Die Auslieferung des synagogalen Silbers in Jahr 1810", *Judaica Bohemiae*, 23 (1987), pp. 95–100.
- 1037 Hubka, Thomas C., "Jewish Art and Architecture in the East European Context: The Gwozdziec-Chodorów Group of Wooden Synagogues", *Jews in Early Modern Poland* (ed. Gershon David Hundert; London – Portland, Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization, 1997), pp. 141–182 <=*Polin*, 10 (1997)>.
- 1038 Istvanic, Zivan, "Askenaska sinagoga u Beloj Crkvi (1898–1949)", *Jevrejski Istorijski Muzej: Zbornik* (Zbornik, Beograd), 7 (1997), pp. 176–184 <"The Ashkenazi synagogue in Bela Crkva (1898–1949)"; with an English summary>.
- 1039 Jonai, Efraim, "Einige Erläuterungen zur Bemahlung der Holzsynagoge in

- Hall", *Württembergisch Franken, Jahrbuch* 1984, pp. 139–152.
- 1040 Knezevic, Snjeska, "The Zagreb Synagogue", *Voice*, 2 (1998), pp. 30–36.
- 1041 Komarik, Denes, "A Dohany utcai zsinagoga epitese", *Zsidok Budapestén* (ed. Andras Kovacs), Budapest: Budapest Fovaros Leveltara, 1995, pp. 31–40 <on the building of the Dohany Street synagogue in the 19th century>.
- 1042 Krauss, S., "Hat falusi templom", *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*, Budapest 1947, pp. 255–267 <על ששה בתי-כנסת כפריים בהונגריה>.
- 1043 Levi, Yossif, "The Central Synagogue in Sofia", *Social, Cultural and Educational Association of the Jews in the People's Republic of Bulgaria Annual*, Sofia, 24 (1989), pp. 87–93.
- 1044 Löw, I., "Glasmalereien der neuen Synagoge in Szegedin", *MZJV*, 8/1 (1904), pp. 37–39.
- 1045 Loewenthal, A., "Die Holzsynagoge in Cziechowa", *MZJV*, 16/2 (1905), pp. 109–110.
- 1046 Musafia, Josip, "The Orthodox Synagogue in Rijeka", *Voice*, 2 (1998), pp. 38–39.
- 1047 Niedermaier, Paul, "The Old Synagogue from Sibiu", *Studia Judaica* (Cluj-Napoca), 5 (1996), pp. 77–82.
- 1048 Penkalla, Adam, "Zespół synagogalny w Tarlowie (woj. tarnobrzесьkie)", *BZIH*, 150 (1989), pp. 85–94 <כולל תקצירים באנגלית וביידיש>.
- 1049 Piechotka, Kazimierz, and Maria, "Polish Synagogues in the Nineteenth Century", *Polin*, 2 (1987), pp. 179–198.
- 1050 Piechotka, Maria and Kazimierz, "Bóznice polskie", *Kalendarz Żydowski*, (1985–1986), pp. 63–83.
- 1051 Piechotka, Maria and Kazimierz, "Polychrome Paintings of the Polish Wooden Synagogues", *Polishe Traditional Art*, 1–2 (1983), pp. 65–87.
- 1052 Putik, Alexandr, "The Origin of the Symbols of the Prague Jewish Town; The Banner of the Old-New Synagogue – David's Shield and the 'Swedish Hat'", *Judaica Bohemiae*, 29, 1–2 (1993), pp. 4–37.
- 1053 Rajner, Mirjam, "Sinagoge sa kupolom na podruczu Jugoslavije", *Jevrejski Istorijiski Muzej. Zbornik*, 5 (1987), pp. 218–225 <על בתי-כנסת בעלי כיפות ביוגוסלביה, עם תמצית באנגלית>.
- 1054 Rejduch-Samkowa, I., "Obóznicach w mies/ciece żydowskim na Kazimierzu w Krakowie", *Folks-Sztyme*, 8/9/84, pp. 10, 11; 29/9/84, pp. 10, 11.

- 1055 Rejduch-Samkowa, I., "Zapomniana Bóznica w Kepnie", *Folks-Sztyme*, 18/12/84, p. 10.
- 1056 Rejduch-Samkowa, Izabella, "Die kunsthistorischen Probleme der ältesten Krakauer Synagogen", *Wissenschaftliche Zeitschrift, Martin- Luter- Universität Halle-Wittemberg (Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe): Juden in Halle und Judische Sakralkunst*, 37/5 (1988), pp. 54–62.
- 1057 Rejduch-Samkowa, Izabella, "Zespół witraży w synagodze Templum w Krakowie", *Folks-Sztyme*, 24.9.83, pp. 10.
- 1058 Samek, Jan, "Na granicy kultur - boznica Ajzyka (Izaaka Jakubowicza) w Krakowie", *Zydzi i judaizm we wspolczesnych badaniach polskich; materialy z konferencji, Krakow 21–23 XI 1995*, ed. Krzysztof Pilarczyk. Krakow: Ksiegarnia Akademicka, 1997, pp. 367–374 <בית כנסת בקרקאו> >שנוסד באמצע המאה ה-17<.
- 1059 Scheiber, A., "La découverte d'une synagogue médiévale à Sopron", *REJ*, 118 (1959–1960), pp. 79–93.
- 1060 Szczepanski, Jerzy and Adam Penkalla, "The Synagogue in Kielce", *BZIH*, 120 (1981), p. 151 ff. <בפולנית עם תקצירים ביידיש ובאנגלית>.
- 1061 Tauber, Leo, "The New Robe for the Old Split Synagogue", *Voice*, 2 (1998), pp. 35–36.
- 1062 Viladés Castillo, José M.a, "Materiales procedentes de la sinagoga de Monzón (Huesca) en el Museo Provincial de Zaragoza", *Boletin de la Asociacion Espanola de Orientalistas*, 20 (1984), pp. 307–315
- 1063 Vilímková, Milada, "Seven Hundred Years of the Old-New Synagogue", *Judaica Bohemiae*, 5 (1969), pp. 72–80.
- 1064 Wiercinski, Andrzej, "Orzel i zajac; proba interpretacji plafonu sufitowego synagogi w Chodorowie", *Zydzi i judaizm we wspolczesnych badaniach polskich; materialy z konferencji, Krakow 21–23 XI 1995*, ed. Krzysztof Pilarczyk, Krakow: Ksiegarnia Akademicka, 1997, pp. 375–381 <on the drawings on the ceiling of the synagogue in Chodorow>.
- 1065 Wischnitzer, R., "M. and K. Piechotka, 'Wooden Synagogues'", *JSS*, 26 (1964), pp. 252–253.
- 1066 Wischnitzer, R., "The Ancient Synagogue in Lutsk", *From Dura to Rembrandt: Studies in the History of Art*, Milwaukee–Vienna–Jerusalem, 1990, pp. 26–28 <appeared originally in *Novy Voskhod*, 4 (1913), pp. 48–52>.
- 1067 Zebrowski, Rafal, "Geneza biblioteki wielkiej synagogi na Tlomackiem",

Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego (Warszawa), 189 (1999), pp. 14–33 <the origins of the Library of the Great Synagogue on Tlomackie Street>.

5. יבשת אמריקה

- 1068 אלעזר, דניאל, "דרכו של בית הכנסת האמריקני", תפוצות ישראל, כ [ג] (תשמ"ב), עמ' 14–15.
- 1069 ברמן, יהודה, "תפקידו של בית הכנסת באמריקה", או"מ, כז (תשל"ט), עמ' 139–143.
- 1070 דוידוביץ, ד', "על ביכנ"ס אחד בלב האוקינוס האטלנטי", בה"כ, ג/א (תשרי תש"ח), עמ' 40–41 <אדריכלות בית כנסת אחד באיים האזוריים>.
- 1071 Angel, Ronda S., "Architecture and Visual Arts of the Spanish and Portuguese Synagogue of New York City", *Haham Gaon Memorial Volume* (ed. Marc D. Angel), Brooklyn, NY: Sepher-Hermon Press, 1997, pp. 223–233.
- 1072 Böhm, Günter, "The First Sephardic Synagogues in South America and in the Caribbean Area", *Studia Rosenthaliana*, 22 (Spring 1988), pp. 1–14.
- 1073 Elazar, Daniel J., "The Development of the American Synagogue", *Modern Judaism*, 4,3 (1984), pp. 255–273.
- 1074 Fattal, Laura Rachel Felleman, "American Sephardi Synagogue Architecture", *JA*, 19/20 (1993–1994), pp. 22–43.
- 1075 Geffen-Monson, Rela, "The Impact of the Jewish Women's Movement on the American Synagogue, 1972–1985", *Daughters of the King*, 1992, pp. 227–236.
- 1076 Gertel, E. B., "From Beth Tefillah to Beth Midrash; Learning from Synagogue Histories", *American Jewish History*, 74 (1985), pp. 312–322.
- 1077 Goodwin, George M., "The Design of a Modern Synagogue; Percival Goodman's Beth-El in Providence, Rhode Island", *American Jewish Archives*, 45,1 (1993), pp. 30–71 <another version appeared in *Rhode Island Jewish Historical Notes*, 11, 1994>.
- 1078 Goodwin, George M., "Wright's Beth Sholom Synagogue", *American Jewish History*, 86,3 (1998), pp. 325–348.
- 1079 Gordis, Robert, "Minhag America", *Judaism*, 36 (1987), pp. 47–53 <השפעת החברה האמריקאית על המגמה להקל בהקמת מחיצה בבית-הכנסת>.
- 1080 Gordon, Mark W., "Rediscovering Jewish Infrastructure: The Legacy of U.S. 19th Century Synagogues", *American Jewish History*, 75 (1986), pp. 296–306.
- 1081 Greenberg, Evelyn L., "The Tabernacle in the Wilderness: The Mishkan

- Theme in Percival Goodman's Modern American Synagogues", *JA*, 19/20 (1993/1994), pp. 44–55.
- 1082 Greenberg, Evelyn L., "Toward the 21st Century; New Directions in American Synagogue Architecture", *WCJS*, 11,D2 (1994), pp. 69–76.
- 1083 Gurock, Jeffrey S., "A Stage in the Emergence of the Americanized Synagogue among East European Jews, 1890–1910", *Journal of American Ethnic History*, 9,2 (1990), pp. 7–25 <appeared also in his *American Jewish Orthodoxy in Historical Perspective*, Hoboken, NJ: Ktav, 1996, 1996>.
- 1084 Kusnitz, B., "How Touro Synagogue Got its Name", *Rhode Island Jewish Historical Notes*, 9/1 (1983), p. 83 ff.
- 1085 Meyer-Maril, Edina, "Classical Elements in Synagogue Architecture of the 19th and 20th Centuries", *Hellenic and Jewish Arts*, pp. 223–229.
- 1086 Sussman, Lance J., "The Suburbization of American Judaism as Reflected in Synagogue Building and Architecture", *American Jewish History*, 75 (1985), pp. 31–47.
- 1087 Werner, Alfred, "Synagogues for Today's Jews", *Jewish Heritage*, 3 (1960–1961), pp. 41–49 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 351–359>.
- 1088 Wischnitzer, Rachel, "The Egyptian Revival in Synagogue Architecture", *Publication of the American Jewish Historical Society*, 41 (1951), pp. 61–75 <=*The Synagogue: Studies in Origins*, pp. 334–350; R. Wischnitzer, *From Dura to Rembrandt: Studies in the History of Art*, Milwaukee–Vienna–Jerusalem 1990, pp. 96–105>.
- 1089 Wischnitzer, R., "Thomas U. Walter's Crown Street Synagogue, 1848–49", *Journal of the Society of Architectural Historians*, 13 (Dec. 1954), pp. 29–31 <reprinted in R. Wischnitzer, *From Dura to Rembrandt: Studies in the History of Art*, Milwaukee–Vienna–Jerusalem 1990, pp. 104–106>.

6. ארצות שונות

- 1090 בוהם, גינטר, "בתי-הכנסת ב'חוף הפראי' בעולם החדש: בתי כנסת בסורינים", רימונים, 4 (תשנ"ה – 1994), עמ' 28–31.
- 1091 בר-גיורא, נפתלי, "בתי הכנסת בקוג'ין", ספונות, ב (תשי"ח), עמ' ריד–רמה.
- 1092 פרידמן, ד', "כנישתא דאבי גובר וכו'", או"ח, ז (תרצ"א), עמ' 13.
- 1093 קמפף, א', "מוטיבים יהודיים עתיקים באמנות בתי-הכנסת בת זמננו", קעמ"י, ג, עמ' 356–357.
- 1094 קרויס, ש', "שלושה היכלות בבית הכנסת", או"ח, י (תרצ"ד), עמ' 41–42.

- 1095 Fischer, Lucienne, "The Synagogue of Kaifeng", *Jodemdom in China = Jews in China; Colloquium dd. 28/29.11.1981*, Gent Seminarium Cultuurgeschiedenis van Oost Azie, Rijksuniversiteit Gent, 1984, pp. 51–58.
- 1096 Fishof, Iris, "Moving the Cochin Synagogue from India to the Israel Museum; A Curator's Perspective", *Israel Museum Journal*, 13 (1995), pp. 19–28.
- 1097 Forbes, Morris Z., "The Great Synagogue and Zionism", *Yismach Yisrael*, 1988, pp. 57–67 <בית כנסת באוסטרליה>.
- 1098 Joseph, Brenda, "Samaji's Synagogue: Tales and Traditions", *Jews in India* (ed. Th. A. Timberg), New York 1986, pp. 361–366.
- 1099 Keen, George, "The Turbulent History of the Central Synagogue", *Australian Jewish Historical Society Journal*,. Sydney and Melbourne, 13,2 (1996), pp. 226–263 <in Sydney, Australia>.
- 1100 Neubauer, A., "Miscellen: 2. Eine Synagogen-Inschrift aus den Hschr. 105 und 232 der Vaticana", *Israelitische Letterbode*, 4, pp. 132–134.
- 1101 Phillips, O.P., "The Building of the Great Synagogue, Sydney", *Yismach Yisrael*, 1988, pp. 47–56.
- 1102 Shatzman Steinhardt, Nancy, "The Synagogue at Kaifeng; Sino-Judaic Architecture of the Diaspora", *The Jews of China*, Vol. I (ed. Jonathan Goldstein), Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1999, pp. 3–21.

תקצירי המאמרים באנגלית

קריאת שמע והרטוריקה שלה
מטקס של ברית לטקס של הכתרה

ראובן קימלמן

התאוריות על היכללותן של שתי הפרשיות הראשונות בקריאת שמע אינן מסבירות את היכללותה של הפרשה השלישית, הדגם של בריאה, התגלות וגאולה אינו מסביר את המבנה של היחידה כולה ואינו מסביר את מקורה. מטרת המחקר היא להציג תאוריה שיש בה תשובה לשאלות אלה. המחקר מבקש להראות כיצד היחידה הליטורגית של המקדש, הנקראת "שמע", הורחבה מטקס של כריתת ברית – שכלל ברכה, עשרת הדברות, פרשיות של שמע ואישור, ליחידה ליטורגית הכוללת שתי ברכות כמבוא, שלוש פרשיות מקראיות, אישור, וברכה חותמת.

הרעיון המרכזי הוא שליטורגיה זאת מציגה מבנה כיאסטי. על ידי העמדת היחידות של החלק הראשון בסדר הפוך בחלק השני, נבנית ביחידה כולה אחדות תוך הדגשת "שמע" כיחידה המרכזית וכמוקד של כל המבנה. התבוננות בקריאת שמע וברכותיה בצורה כזאת מעמידה לפנינו את המבנה הזה:

א1. ברכת היצירה ושירת המלאכים למעלה על קבלת עול מלכות שמים

ב1. ברכת התורה: "אהבת עולם"

ג. שלוש פרשיות של שמע

ב2. אישור: "אמת ויציב"

א2. ברכת הגאולה ושירת ישראל למטה על קבלת עול מלכות שמים

צורה זאת מציגה את פרשיות ה"שמע" כפסגה הספרותית של היחידה כשם שהיא הפסגה התאולוגית. הטקס המקורי כלל את יחידות ב1, ג, ב2 – הגרעין של היחידה הנוכחית. לאחר מכן נכללו בה היצירה והגאולה, תוך המלכת היוצר והגואל בידי המלאכים ובידי ישראל. התוצאה של הצירוף היא שמעמד כריתת הברית הפך להיות מעמד להמלכת הקב"ה על העולם. בעקבות זאת, המונחים הקשורים בהבנה המקראית של המעמד כמעמד של כריתת הברית הוסבו למונחים של קבלת עול מלכות שמים ותפיסת המעמד כולו שונתה בהתאם. מה שכריתת הברית היתה לתיאולוגיה המקראית, היתה קבלת עול מלכות שמים לתיאולוגיה הרבנית.

ברכות הזהות (גוי, עבד, אשה) והמעמד המשתנה של הנשים
ושל האורתודוקסיה

יוסף תבורי

הברכות "שלא עשני גוי/עבד/אשה" הכלולות היום בברכות השחר נוצרו בתקופת התנאים, בתקופה שתרבויות שונות נקטו דגם כזה כדי להביע את ייחודן. בתקופת האמוראים הברכות לא היו קבועות והשתנו בהתאם לתפיסת המברך. ריבוי ברכות מסוג זה מצוי בין כתבי הגניזה. רק בימי הביניים התחילו נשים לדרוש לעצמן תחליף לברכה "שלא עשני אשה" והן הציעו תחליפים שונים, ביניהם הנוסח שהתפשט "שעשני כרצונו". בעת החדשה התחילו גם גברים להרגיש שהברכה "שלא עשני אשה" מציגה את האשה במעמד נחות ואין זה משקף את המצוי או את הרצוי. התנועות הרפורמיות והקונסרבטיביות שינו את נוסח הברכה, אבל החלק של הזרם האורתודוקסי שהכיר בבעיה כבר לא היה מסוגל להכניס שינויים, ואפילו מזעריים, בסדר התפילה, ולא נותרה בפניו אלא דרך הפרשנות כדי להתאים בין הליטורגיה ובין המציאות.

rather, as demanding a sitting position in accordance with a literal understanding of the biblical statement that these words were to be read “while sitting at home”. The fundamental issue is what is the natural position of prayer: standing – in awe and respect; or sitting – a position of *qeva*. The eighteen blessings were known as “prayer” (*tefillah*) in the Talmud but were called *amidah* (“standing”) in later sources. The latter term implies that the liturgy until that point had been read while seated. In this fashion, the liturgy was divided into two distinct sections: the verses of praise and the Shema⁴ that were read while seated, and the eighteen blessings that were recited while standing. This concept developed mostly in Ashkenazic sources and reached its acme in the Zohar, which compared the phylacteries to these two sections. The arm phylacteries parallel the sitting prayer, while the phylacteries on the head parallel the standing prayer. This demonstrates, once again, the distinct connection between the Zoharic law and Ashkenazic custom.

The Importance of the Cairo Genizah for the Study of the History of Prayer

S. C. Reiff

Now that a century has passed since Solomon Schechter brought the bulk of the Cairo Genizah archive to the University of Cambridge, it seems appropriate to assess the degree to which that material has influenced the historical study of Jewish liturgy. European, American and Israeli scholars have all made their contributions, some even before Schechter, but often with different agenda, methodologies and results. Among the many topics that have received the attention of leading names in the field have been unknown or forgotten versions, responses to external challenges, ideological motivations, halakhic considerations, and the physical medium used for transmission. It is instructive to look back at the attitudes of leading proponents of *Wissenschaft des Judentums* in the pre-Genizah period, as well as offering some tentative predictions about future needs and possible developments.

Standing and Sitting while Reading the Shema'

I. M. Ta-Shma

The ancient disagreement over whether the morning Shema' is to be read standing, according to Beth Shammai, or in any position, according to Beth Hillel, was decided according to Beth Hillel. However, a new disagreement arose between the Babylonian Jewry and the Jews of Eretz Israel in the medieval period, over whether the Shema' should be recited while standing or whether it should be recited while sitting. Both customs are surprising. On the one hand, how did a custom arise according to the opinion of Beth Shammai, which had been rejected? On the other hand, how did the more lenient opinion of Beth Hillel, permitting the reading of Shema' in any position, turn into a custom which demanded a sitting position. This article is devoted to clarifying the second question. The generally accepted explanation is that since the section before the Shema', *pesukei dezimrah*, had been read while sitting, the "natural" position for the next section, the Shema', was sitting. Other early sources maintain that the opinion of Beth Hillel was not to be understood as being lenient but,

Abstracts of Hebrew Articles

“Be Meticulous in the...Prayer”: Indeed?

G. J. Blidstein

The statement of R. Simeon b. Netan'el in M. Abot 2:14 (“Be meticulous [or, heedful] in the recitation of the Shema‘ and the Prayer; and when you pray don't treat your prayer as a matter of routine, but let it be a plea for mercy and supplication before the Omnipresent...; and never be evil in your own eyes”) is generally read as assuming the obligatory nature of the Prayer. It is shown, however, that “and the Prayer” is lacking in the best textual witnesses as well as in some medieval commentaries. If this is indeed the case, our statement may reflect the transitionary Yavne period, when R. Simeon found it necessary to warn that, despite the growing tendency to treat prayer as obligatory, the act should not lose its religious immediacy.

What Should be Omitted in the Reading of the Bible? Forbidden Verses and Translations

David Henshke

Tannaitic sources present us with several lists of verses from the Bible and translations of biblical verses which are to be omitted from the public ritual. This article shows that the Mishnah and Tosefta present two distinct traditions. According to one, the reason for this interdiction is the desire to prevent biblical personalities from being portrayed in an unfavorable light. According to the other, the reason for the interdiction is the fear that people might derive false conclusions from these verses and translations. An appendix is devoted to the special problem of the prohibition of reading the Priestly Blessing.

who feel that the present form is unsuitable. However, even men who feel that it is not “right” to thank God for not having been made a woman may, nevertheless, feel grateful that they are men. A point in case is the message of Allen Scult, in an e-mail letter sent to H-Judaic on Sun, 21 Nov 1999 14:42:06. He writes that, although he has substituted non-sexist liturgy for this blessing, he realized that he could not do the type of work that he does were he a woman, and he is grateful that he can do this type of work.

Personally, in an era where we are becoming increasingly aware of the fact that society treats women unfairly, when we have just heard (Dec. 2000) that women who live in the coastal areas of Israel have been advised to lock themselves in their homes because of fear of a serial rapist, when we hear so much of men brutalizing women and men’s violence toward women, besides “minor” difficulties such as lack of parity between men and women in the work environment and in governmental positions, I am thankful to God that he has not made me a woman. My awareness of this situation, and my recognition of the injustice in it, force me to do what I can to change this situation and work to change the world in such a way that men will have a problem with this blessing – feeling that it no longer has a basis in reality.

of women's need for a full-text prayer book would seem to imply awareness of the changed status of women, this *siddur* not only continues to adopt traditional attitudes toward the status of woman – it actually presents a strengthening of the limitations of women in prayer. R. Yosef has followed the ancient Sephardic tradition which limits recitation of blessings to those required by the Talmud and severely forbids the use of blessings in contexts in which they are not required by the Talmud.⁸⁴ This principle has also been extended to other blessings, notably the blessings before the reading of Shema'. Since these are considered time-oriented, women are not required to say them – and are thus forbidden to say them – at least they may not use the traditional blessing formula. We find here an interesting paradox. On the one hand, it would seem that modernity demands change in tradition. Publication of a *siddur* for women would seem to show a response to modernity and to the changing needs of women. On the other hand, the traditional practice of women for several hundreds of years, reciting the blessing using the name of God, has been rejected, in order to follow an ancient rule which had been neglected. It is somewhat ironic that Sephardic Jewry has been able to change the tradition and, in so doing, has widened the gap between it and modern ideas, while Ashkenazic Jewry, although recognizing the validity of modern ideas and the dissonance between them and the liturgy, is unable to change the liturgy and is only capable of using exegesis – at times very creatively – to reconcile this aspect of the liturgy with modern ideas.⁸⁵

Yiddish translation. They were also suitable for men and the title page of one them declares that it is for women and "for men who are like women" in that they do not understand Hebrew.

84 For a discussion of the principles which guide R. Yosef in his decisions see בנימין לאו, "להחזיר עטרה ליושנה": מאבקי חוץ ופנים של הרב עובדיה יוסף, אקדמות, ח (כסלו תש"ס), עמ' 9–23.

85 I have been informed by several people that a new suggestion has been offered in the interests of equality – that men should also say שעשני כרצוני and that women should add שלא עשני איש. One of my informants told me that R. Shlomo Riskin was the author of this idea. This idea seems to reflect the feeling that the talmudic tradition of three blessings is more sacred than the halakhic problem of reciting an unnecessary blessing. It does not seem to take into consideration the problem of instituting a blessing that has not been mentioned in the Talmud. It would seem more in line with halakhic principle to suggest that women could eliminate the blessing שעשני כרצוני and replace it with their thanks to God שלא עשני איש. As the women's blessing is not mentioned in the Talmud, and as its present form was the suggestion of women, it does not seem to me to be a violation of any principle for women to change this blessing to a form which is compatible with their feelings – for those

name and Kingdom while reciting the blessing.⁷⁸ The Hida's position was adopted also by the late Chief Sephardic Rabbi of Tel Aviv, R. Hayyim David Halevy (1924–1998), who felt it necessary to add that one who recites this blessing should be aware that women are exactly as worthy as he is, but that she is not obligated to keep all the commandments.⁷⁹ Nevertheless, it is not clear how influential his decision was on the practice of women. In the very popular *siddur Tefilat ha-hodesh*, published in 40 editions between 1810 and 1975,⁸⁰ the instructions of the Hida were published as an introduction to the morning blessings, but the women's blessing was printed as if it was no different than any of the other morning blessings.⁸¹

Only in modern Sephardic *siddurim* do we find the blessing printed specially without the name of God.⁸² It is significant to note that people who belong to the circles of R. Ovadia Yosef have published a special edition of the prayer book, designed specifically for women.⁸³ Although the recognition

78 *Ben Ish Hai*, first year, Vayeshev, 10, Jerusalem 1985, I, p. 59. His decision was quoted by R. Yaakov Hayim Sofer, *Kaf ha-hayim*, 46:41, in apparent concurrence.

79 *Meqor Hayyim*, I, Jerusalem 1986, p. 68.

80 For a list of the editions see Raphael Turgeman, "The Editions of the *Siddur Tefillat ha-hodesh* and its Dissemination among Jewish Communities" [Hebrew], *Morashtenu*, 10 (1997), pp. 227–229. Forty editions of this prayer book were published between 1801 and 1975 in Leghorn, Salonika, Vienna, Venice, Bombay, Jerusalem and Tel Aviv. It was used in North Africa, Egypt, Iraq, and Yemen.

81 The same is true of the text of the Sephardic *Seder Tefillah mikol ha-shanah*, Vienna: Anton Schmid, 1838. This *siddur* does not even contain the instructions of the Hida.

82 Unique in this context is the *Seder Avodat Yisrael* of Seligmann Baer who followed the Hida and printed this blessing without the name of God (Roedelheim 1868; repr. Tel Aviv 1957). R. Y. M. Epstein thought that women no longer used this blessing, although he himself did not seem to reject it (*Aruch ha-Shulchan*, Orach Chayyim 46:11; cf. Ruth Langer, *To Worship God Properly: Tensions Between Liturgical Custom and Halakhah in Judaism*, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1998, p. 106) while his son thought that it should be said without the name of God as it was not mentioned in the Talmud (B. Epstein, *Baruch Sheamar*, Tel Aviv 1968, p. 30). There is no evidence that this opinion had any influence on Ashkenazic Jewry.

83 סידור בת ציון, הוצאת בצלאל, רח' יואל 22, עם הסכמות של הרב עובדיה יוסף. It is somewhat ironic that although R. Ovadiah Yosef limited the obligation of women to pray, he included the morning blessing as part of the women's obligation (*Yalkut Yosef*, I, p. 185; see Judith Hauptman, op. cit., note 14). We may point out that *siddurim* published mainly for women were existent among Ashkenazic Jewry in the 17th and 18th centuries. The only difference between these *siddurim* and "regular" *siddurim* were that these were published with a

and the inability of modern Orthodoxy to effect any change in the liturgy. The difficulties faced by modern Orthodoxy in instituting any change is due, in no small part, to its position between the ultra-Orthodox community or yeshiva circles on the one hand, and the Reform movement on the other hand. There is a fear that any change will challenge the limited consensus that there is on religious matters between the modern Orthodox community and the ultra-Orthodox community. But there is also a fear that change fits into the “slippery slope” theory as formulated by Wolowelsky.⁷⁵ Once change is permitted, you never know where it will stop. Thus, change itself takes place mainly in exegesis and in small, incremental steps.

The reaction of the Oriental tradition to the changing status of women is different. Although the blessing instituted by women was accepted by R. Joseph Karo in his *Shulchan Aruch* (OH 46:4), later Sephardic halakhic authorities introduced limitations. R. Hezekiah da Silva (1659–1695) ruled that women should not recite this blessing since it was not mentioned in the Talmud. If the rabbis of the Talmud had wanted woman to say this blessing, they should have said so.⁷⁶ This decision is also found in the work of R. Hayyim Yosef David Azulai (Hida, 1724–1806), *Qesher Godel*, no. 22. The Hida mentions a compromise. He states that women recite this blessing without mentioning the name of God and his Kingdom: “Blessed [is He] Who has made me in accordance with his will”.⁷⁷ The Hida was considered one of the greatest Sephardic scholars, if not the greatest, after R. Joseph Caro. His decision was accepted by R. Yosef Hayyim (1834–1904), who was Chief Rabbi of Baghdad for 50 years, but he advised the women to think of God’s

75 See above, n. 61.

76 *Peri Hadash*, OH 46:4. The most comprehensive limitation was suggested by an Ashkenazic scholar, R. Yaakov Emden (1697–1776), who refused to permit women to say any of the three blessings in their traditional form. He presented his reasoning in a section of his *siddur* entitled “the women’s section” (*Ezrat Nashim*), in which he included all the laws of the morning blessings pertaining to women and children! His reasoning was that since, for grammatical reasons, a woman would have to say “Who has not made me a non-Jewess...maidservant”, and since the blessing mentioned in the Talmud included only the masculine forms, women’s blessings should be considered as blessings not included in the Talmud and should not be recited – at least in the traditional form which included the mentioning of the name of God and His Kingdom. However, I have not found any acceptance of his far-reaching conclusions.

77 *Qesher Godel*, no. 22.

non-Jew represents a person who has no obligations at all, while the slave represents a person who is totally obligated, with no freedom of choice at all. These two blessings, taken together, express the idea that we wish to be people who have accepted obligations out of free will. His explanation of the third blessing is based on the fact that human embryos contain the elements for developing into both sexes. In their development, they each lose some of their potential. It is thus necessary, he states, that “both [men and women – JT] must recite some blessing which impresses upon the self a satisfaction with the eventual delimited yet balanced sex-appropriate identification”.⁷³ This explanation is, of course, anachronistic, as the blessing of the women was not created at the same time as the men’s blessing, and it was not instituted by the rabbis. His explanation, which does not take into consideration the fact that the wording of the blessing is so different, would be more convincing if the wording of the women’s blessing was “Who has not made me a man”.

One of the more creative efforts to refine these blessings was that of Israel Isaac Hasida. In an article published in the popular Orthodox journal *Sinai*, he suggested that these blessings were originally based on Psalms 100:3: “He made us and we are His”, reading *לֹא אֲנַחְנוּ*, and not the written version *לֹא אֲנַחְנוּ* which would be translated “He made us and not we ourselves”. Therefore, he maintained that these blessings should also be read *שְׁלוּ* and not *שְׁלֵא*. They should then be translated as thanks to God for having made us his nation, for having made us his servant and, finally, for having made us his wife – following the common marital analogy of the special relationship between God and the Jewish people.⁷⁴

The attempts of modern Orthodoxy to use exegesis in order to retain these blessings in spite of modern criticism show both a growing awareness of the problem involved in the status of women in Orthodox Judaism and the limitations of modern Orthodoxy in dealing with this problem. The limitations are especially apparent when we compare the ability of R. Aha bar Yaakov, in talmudic times, to change a blessing which he felt was not suitable

73 Op. cit., p. 131.

74 I. Hasida, “Towards an Understanding of the Three Blessings...” [Hebrew], *Sinai*, 99 (1986), pp. 95–96. Hasida could have found support for his reading in the BT *Sotah* 31a. The Talmud declares that the reading “lamed-alef” may have the same meaning as the reading “lamed vav”.

that if one followed his conclusions to their logical end, women would be required to thank God for not having been created men, and men should rather be jealous of women who were created at a higher level of spirituality. In true role reversal, men should be the ones to thank God for having created them according to his will – even though they were not as spiritually elevated as women.

Joseph H. Hertz, the Chief Rabbi of the British Empire during the first half of this century, also turned his hand to apologetics in his commentary to the *siddur*. He stresses that “there is no derogation of women implied in the Benediction”. He is aware of the Greek parallels and tries to show how different the true Jewish attitude towards women and strangers is than that expressed in the Platonic thanksgivings. He refers to Berliner’s urging the reintroduction of the positive wording, which he seems to favor, but he does not go so far as to urge this change on his own behalf. Something of his true attitude is to be found in his explanation of the women’s blessing. Here he quotes a poem by Mendes: “Who hast made me a woman, to win hearts for Thee by motherly love or wifely devotion; and to lead souls to Thee, by daughter’s care or sisterly tenderness and loyalty”. He does not seem to feel any need to explain this blessing for women who think that there is something else in life, and even in the worship of God, other than being a mother or wife, daughter or sister.⁷¹

Moshe Spero has attempted to give these blessings psychological meaning.⁷² He asserts that the blessings referring to non-Jew and slave represent two sociopsychological aspects of the human personality. The

relationship of this idea to that of R. Hirsch has been pointed out by Isachar Yaakovson, *Netiv Binah*², Vol. 1, Tel Aviv: Sinai, 1964, p. 166. Yaakovson gives credit to Yonah Emanuel for mentioning this to him. Hirsch, in his own commentary to the prayer book, one of his last works, was less drastic. Here he states that although women are not required to keep all the commandments, they know that their task is no less important to God than the task of their brothers (*Siddur Tefillot Yisrael ‘im peirush...Hirsch*, Jerusalem: Mosad Harav Kook, 1992, p. 11).

71 See above, n. 27. A similar approach was taken by Phillip Birnbaum, *Ha-siddur ha-shalem*, New York: Hebrew Publishing Co. 1949, p. 17. See Annette Daum, “Language and Liturgy”, *Daughters of the King / Women and the Synagogue* (ed. S. Grossman and R. Haut), Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1992, p. 189.

72 Moshe Halevi Spero, “The Didactic-Psychological Function of Three Rabbinic Blessings”, *PAOJS*, 8–9 (1987), pp. 111–146.